

ҚОЖА АХМЕТ ЯСАУИ АТЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАЗАҚ-ТҮРІК
УНИВЕРСИТЕТІ
МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ ЖӘНЕ ЭКОНОМИКА ЖОҒАРЫ МЕКТЕБІ
«ҚАРЖЫ ЖӘНЕ БУХГАЛТЕРЛІК ЕСЕП» БАҒДАРЛАМАСЫ

ӘОЖ 338.46

Қолжазба құқығында

Махамбетова Мөлдір Берікқызы

ӨНЕРКӘСІПТІК КӘСІПОРЫННЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ ЖАҒДАЙЫН ТАЛДАУ
МЕН БОЛЖАУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ӘДІСНАМАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІН
ЖАСАУ

«7М041 Бизнес және басқару»

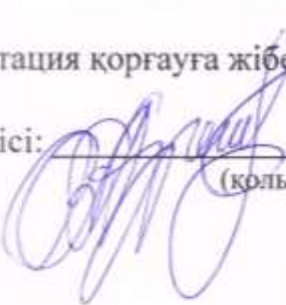
М073 – Аудит және салық салу,
«7М04120 – Есеп және аудит» білім беру бағдарламасы бойынша

экономика және бизнес ғылымдарының

магистрі дәрежесін алу үшін магистрлік диссертация

Ғылыми жетекшісі: э.ғ.к., доцент Мунасипова М.Е.
(қолы) (Т.А.Ә., ғылыми дәрежесі, ғылыми атағы)

Магистрлік диссертация қорғауға жіберілді: «31» 05 2021 ж.

Кафедра меңгерушісі: э.ғ.к., доцент, Азретбергенова Г.Ж.
(қолы) (Т.А.Ә., ғылыми дәрежесі, ғылыми атағы)

Түркістан 2021

Мазмұны

Нормативті сілтемелер

Анықтамалар

Белгілеулер мен қысқартулар

Кіріспе.....	6
1.Өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдау мен болжаудың теориялық және әдіснамалық негіздерін жасау	
1.1.Өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдаудың мазмұны.....	9
1.2.Өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдау жүйелілігі.....	14
1.3.Өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық жағдайын болжау әдістері.....	23
2.Өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдау	
2.1.«Kazstroy Damu» ЖШС қызметін сипаттау.....	37
2.2.«Kazstroy Damu» ЖШС қаржылық есептерін талдау.....	43
3.Өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдау мен болжаудың әдістемелік негіздерін дамыту механизмдері	
3.1.Сатып алушылар мен тапсырыс берушілердің қысқа мерзімді дебиторлық қарыздарының есебін талдау мен болжау.....	71
3.2.Өнеркәсіптік кәсіпорынның табысының салыстырмалы көрсеткіштерін талдау мен болжауды жетілдіру.....	78
Қорытынды.....	86
Пайдаланылған әдебиеттер тізімі.....	89

Нормативті сілтемелер

- 1 ҚР-ның Салық Кодексі. 2009ж. №209- II Заңы (өзгертулер мен толықтырулар енгізілген);
- 2 «Бухгалтерлік есеп және қаржылық есептілік туралы» Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 28 ақпандағы № 234-III Заңы. (28.12.2019 жылғы жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен).
- 3 Халықаралық қаржылық есептілік стандарттары

Анықтамалар

Бұл магистрлік диссертацияда келесі терминдер сәйкес анықтамалармен пайдаланылған:

1 Меншікті капитал – өнеркәсіптік кәсіпорынды қаржыландырудың негізгі көзі болып табылады. Оның құрамына жарғылық капитал, жинақталған капитал (резервтік және қосымша капитал), бөлінбеген пайда кіреді.

2 Кәсіпорынның қаржылық жағдайы - бұл бірқатар көрсеткіштермен сипатталатын оның саулығы мен өмір сүру қабілеттілігін кешенді түрде бағалау.

3 Қарыз капиталы - бұл банктер мен қаржы компанияларының несиелері, қарыздар, кредиторлық қарыздар, лизинг, коммерциялық қағаздар және т.б.

4 Инвестициялау дегеніміз - кез-келген түрдегі активтердің өсуі және қаражаттың жұмсалуды, активтерді сату жаңа инвестицияларды қалыптастыру көзі болып табылады.

5 Қаржылық қызмет - бұл несиелер мен несиелер алу немесе қосымша акциялар шығару (меншікті капитал) - бұл ақша көзі, қарызға қызмет көрсету, дивидендтер төлеу және несиелер берушілермен және компания иелерімен басқа есеп айырысулар ақша қаражатының азына әкеледі.

6 Қаржылық тұрақтылық - бұл әрдайым төлем қабілеттілігін кепілдендіретін кәсіпорынның белгілі бір шоттар жағдайы.

Белгілеулер мен қысқартулар

Актив	Аббреви- атура	Пассив	Аббреви- атура
I. Ұзақ мерзімді активтер	ҰМА	III. Қысқа мерзімді міндеттеме	ҚММ
Материалдық емес активтер	МЕА	Қысқа мерзімді кредиттер мен займдар	ҚМКЗ
Негізгі құралдар	НҚ	Өзге де қысқа мерзімді міндеттемелер	ӨҚММ
Аяқталмаған құрылыс	АҚ	Қысқа мерзімді міндеттемелердің жиыны	ҚММЖ
Ұзақ мерзімді қаржылық салымдар	ҰМҚС	IV. Ұзақ мерзімді міндеттемелер	ҰММ
Өзге де айналымнан тыс активтер	ӨАТС	Ұзақ мерзімді кредиттер мен займдар	ҰМКЗ
II. Қысқа мерзімді активтер	ҚМА	Өзге ұзақ мерзімді міндеттемелер	ӨҰММ
Қорлар	Қ	Ұзақ мерзімді міндеттемелердің жиыны	ҰММЖ
Дебиторлық қарыздар	ДҚ	V. Капитал және резервтер	КР
Ұзақ мерзімді дебиторлық қарыздар	ҰМДҚ		
Қысқа мерзімді дебиторлық қарыздар	ҚМДҚ		
Қысқа мерзімді қаржылық салымдар	ҚМҚС		
Ақша қаражаттары	АҚ		
Өзге де айналымды активтер	ӨАА		
Айналымды активтердің жиыны	ААЖ		
Активтердің жиыны (баланс валютасы)	БВ	Пассивтер жиыны (баланс валютасы)	БВ

Кіріспе

Зерттеу жұмысының өзектілігі. Нарықтық қатынастары жағдайында кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдаудың маңызы өте зор. Бұл кәсіпорындардың тәуелсіздікке ие болуымен, сондай-ақ олардың меншік иелері, жұмысшылар, коммерциялық серіктестер, инвесторлар және де басқа контрагенттер алдында өзінің өндірістік-кәсіпкерлік қызметінің нәтижелері үшін толық жауапкершілікте болуымен байланысты.

Кәсіпорынның қаржы жағдайы осы кәсіпорынның белгілі бір кезеңдегі қаржылық тұрақтылығын және оның өз шаруашылық қызметін үздіксіз жүргізуі мен өзінің қарыз міндеттемелерін уақтылы өтеуі үшін қаржы ресурстарымен қамтамасыз етілуін көрсетеді.

Қаржылық жағдайды талдау кәсіпорынның шаруашылық қызметін талдаудың қорытындылаушы кезеңі болып табылады. Және ол 3 сатыны қамтиды: жабдықтау, өндіріс және өткізу. Бұлардың жиынтығы коммерциялық, өндірістік және қаржылық қызметті құрайды.

Ондаған жылдар бойы барлық басқару деңгейлерінде және кәсіпорынның өзінде пайдаланып келген қаржылық жағдайды талдаудың қалыптасқан әдісінің, шаруашылық жүргізудің әкімшілік жүйесінің жұмыс істеу жағдайында және негізінен орталықтандырылған көздерден қаржыландырылатын мемлекеттік меншік үшін, сондай-ақ уақытша тартылған қаражаттарды тұрақты пассивтер, айналым қаражаттарын және басқаларды мөлшерлеу мақсатында қолданылғаны түсінікті. Бұл жағдайлар шаруашылық жүргізудің тиімділігіне бағытталған басқарушылық шешімдерді қабылдауда кәсіпорынның дербестігін тежеп отырады және нарықтық қатынастар және кәсіпшілік қызметпен мүлдем үйлеспейді.

Қазіргі жағдайда көптеген өнеркәсіптік кәсіпорындар әртүрлі себептермен туындаған қаржылық қиындықтарға тап болды. Мұндай кәсіпорындар біздің еліміздің экономикасына теріс әсер етеді, нәтижесінде жалпы ішкі өнімнің, ұлттық табыстың және сәйкесінше халықтың өмір сүру деңгейінің төмендеуіне әкеледі.

Бұл жағдайда қаржылық қиындықтарды алдын-ала бағалау өнеркәсіптік кәсіпорындардың басшылығы үшін өте маңызды, себебі экономикалық қызметтегі қаржылық мәселелернеғұрлым ертерек анықталса, оларды жою үшін қабылданған шаралар соғұрлым ауыртпалықсыз және тиімді болады, олар кейіннен әлеуетті инвесторлар үшін тартымдылықты арттыруға мүмкіндік береді. Сондықтан қаржылық қиындықтарды жоюға бағытталған іс-шаралар кешенін әзірлеу ғана емес, сонымен бірге инвестициялық тартымдылықты арттыруға бағытталған ең алдымен оның қаржылық аспектісін әзірлеу керек.

Тақырыптың өзектілігі инвестициялық тартымдылықты арттыру, отандық өнеркәсіптік кәсіпорындардың өсуі мен тұрақты дамуын қамтамасыз ету қажеттілігімен, сондай-ақ өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдау мен болжаудың бірқатар теориялық, әдіснамалық және қолданбалы аспектілерінің шешілмеуімен байланысты.

Отандық ғылым мен практика өндірістік тиімділікті арттыра алатын өндірістік кәсіпорындарды басқарудың экономикалық және ұйымдастырушылық формалары мен әдістері саласында айтарлықтай тәжірибе жинақтады. Алайда, кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдау және болжау әдістемесінің мәселелеріне аса көп мән берілген жоқ.

Диссертациялық жұмыстың мақсаты: өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдаумен және болжамдауда теориялық және практикалық зерттеулердің негізінде өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдау мен болжаудың теориялық және әдістемелік негіздерін дамыту болып табылады.

Алға қойылған мақсатқа жету үшін келесі **міндеттерді** шешу қажет:

1. Өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық жағдайын сипаттайтын көрсеткіштер жүйесін жасау.

2. Өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық жағдайының әртүрлі аспектілерін сипаттайтын көрсеткіштердің теңдестірілген жүйесінің қаржылық компонентінің көрсеткіштерін қалыптастыру.

3. Өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық жағдайын, оны талдау және мақсатты болжау әдістемесін едәуір сипаттайтын көрсеткіштердің қалыптасқан жүйесі негізінде ұсыну

4. «KazStroy Damu» жауапкершілігі шектеулі серіктестігінің (ЖШС) деректері негізінде қаржылық есептеріне талдау жүргізу.

Қойылған міндеттерді шешу әдістері. Магистрлік диссертация жалпы ғылыми әдістерді (талдау, синтез, диалектика, ұқсастық), есепке алу-талдау жүйесінің арнайы тәсілдері мен рәсімдерін (кұжаттау, бағалау, теңгерімдік қорыту, есептілік, калькуляция, бақылау, талдау, болжау, бюджеттік жоспарлау және т.б.) қолдана отырып орындалды.

Тақырыптың зерттелу дәрежесі. Коммерциялық ұйымдардың қаржылық жағдайын талдау және болжау мәселелері, қаржылық-экономикалық талдау, қаржылық есептілікті, қаржылық менеджментті, корпоративті қаржын туралы әдебиеттерде отандық және шетелдік ғалымдардың зерттеулері жеткілікті түрде қамтылды. Алайда, тек өнеркәсіптік кәсіпорындардың қаржылық жағдайын талдауға және болжауға арналған ғылыми еңбектердің тізімі салыстырмалы түрде аз.

Диссертациялық жұмыстың теориялық және ақпараттық негізін: Тақырыпты зерттеу барысында Кеулімжаев К.Қ., Шеремет А.Д., Сайфуллин Р.С., Баймұханова С.Б., Ковалев В.В., Дүйсенбаев К.Ш., Негашев Е.В. Стоянова Е.С. және т.б. ғалымдардың еңбектері, бухгалтерлік есеп және экономикалық талдау саласындағы ғылыми-практикалық конференциялар мен семинарлардың материалдары қолданылды. Зерттеу барысында кәсіпорынның бухгалтерлік және қаржылық есептілігінің мәліметтері, кәсіпорынның ішкі нормативті-техникалық құжаттары, мерзімді баспа құралдарының ақпараттары, қаржылық менеджмент саласындағы отандық және шетелдік мамандардың оқулықтары, кәсіпорынның қаржысын талдаудың қазіргі заманғы әдістері қолданылды.

Зерттеу пәні – өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржысын талдау және болжау әдістері.

Зерттеу объектісі – «KazStroy Damu» ЖШС кәсіпорынның қаржысын талдау және болжау әдістері қарастырылды.

Диссертациялық жұмыстың ғылыми жаңалығы - автор әзірлеген өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық жағдайын жан-жақты талдау және болжау әдістемесі кез-келген уақыт аралығында өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық жағдайын болжауға, оның қаржылық қиындықтарын жоюға және қаржылық тартымдылығын арттыруға мүмкіндік береді.

Диссертациялық жұмыстың тәжірибелік маңыздылығы: диссертациялық зерттеудің нәтижелерін өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржысын басқаруда қолдануға болады.

Диссертациялық жұмыстың құрылымы. Диссертация кіріспеден, үш бөлімнен, қорытындыдан, қолданылған әдебиеттер тізімінен құрылған.

Жарияланымдар. Зерттеу жұмысының негізгі нәтижелері екі мақалада жарияланған.

1. ӨНЕРКӘСІПТІК КӘСІПОРЫННЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ ЖАҒДАЙЫН ТАЛДАУ МЕН БОЛЖАУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ӘДІСНАМАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІН ЖАСАУ

1.1 Өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдаудың мазмұны

Өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық жағдайын қаржылық талдау объектісі ретінде қарастыра отырып, экономикалық әдебиеттерде оның бірыңғай, нақты анықтамасы әлі тұжырымдалмағанын атап өткен жөн. Дегенмен, кәсіпорынның қай салаға жататынына мән берілмей, кәсіпорынның қаржылық жағдайына көп назар бөлінеді. Сонымен қатар, барлық экономикалық ғалымдар қаржылық жағдайды экономикалық категория ретінде қарастырмайды.

Отандық және шетелдік авторлардың кәсіпорынның қаржылық жағдайының негізгі анықтамалары мен сипаттамалары кейбір бірінші бөлімде тұжырымдалған.

Осы мәселе бойынша әдебиеттерді зерттеу қаржылық жағдайдың анықтамаларында көбінесе кәсіпорынның өз қызметін қаржыландыруға, қаржы ресурстарын орналастыруға және пайдалануға қабілеттілігі, қаржылық мүмкіндіктерді бағалауға мүмкіндік беретін факторлардың жиынтығы туралы айтылатындығын көрсетеді.

Кәсіпорынның қаржылық жағдайын анықтау тәсілдері айтарлықтай ерекшеленетін бірқатар экономикалық ғалымдар тобын ажыратуға болады. Атап айтқанда, Г.В. Савицкая, С.Б.Баймұханова, Э.И. Крылов, С.И. Крылов кәсіпорынның қаржылық жағдайына экономикалық категория ұғымын береді [1]. Л.Н. Павлова, Г.Б. Поляк, К.Қ. Кеулімжаев. А.И. Гинзбургтің қаржылық жағдай дегеніміз - бұл қаржылық жағдайды қалыптастыру және пайдалану процесін бағалауға мүмкіндік беретін көрсеткіштер мен факторлардың жиынтығы деген анықтама береді [2]. И.П. Любушин, Ә.С.Асанова, Г.В. Савицкая қаржылық жағдай - бұл кәсіпорынның өз қызметін қаржыландыру қабілеттілігі деп түсіндіреді [3]. В.В. Ковалев кәсіпорынның қаржылық жағдайына анықтама бермейді, бірақ қаржылық жағдайды жылдық жиынтық пайда туралы есепте келтірілген есепті кезеңде қол жеткізілген қаржылық нәтижелермен анықталады деп қарастырады [4]. Ал А.Д. Шереметтің пікірі бойынша кәсіпорынның қаржылық жағдайы қаражаттың құрамы мен орналасуымен, олардың көздерінің құрылымымен, капитал айналымының жылдамдығымен, кәсіпорынның өз міндеттемелерін уақытында және толық көлемде өтеу қабілетімен, сондай-ақ басқа факторлармен сипатталады [5].

К.Қ. Кеулімжаевтің ғылыми еңбектерінің тұжырымдамасы бойынша «Қаржылық жағдай дегеніміз - кәсіпорынның өз қызметін қаржыландыру мүмкіндігі. Ол кәсіпорынның қалыпты жұмыс істеуі үшін қажетті қаржы ресурстарымен қамтамасыз етілуімен, оларды дұрыс орналастырумен және тиімді пайдаланумен, басқа заңды және жеке тұлғалармен қаржылық қатынастармен, төлем қабілеттілігімен және қаржылық тұрақтылығымен

сипатталады. Сонымен қатар бухгалтерлік есеп - бұл пайдаланушылар үшін ақпаратты өлшейтін, өңдейтін және тасымалдайтын жүйе. Бухгалтерлік ақпаратты пайдаланушылардың әртүрлі топтарының болуы қаржылық және басқарушылық бухгалтерлік есепті ажыатуға әкеледі» [6].

А.К.Бейсенбаевтің ойы бойынша: «Кәсіпорынның қаржылық жағдайы - ресурстарды тарту, олардың тиімділігін ескере отырып ағымдағы және ұзақ мерзімді шығындарды қаржыландыру бойынша кәсіпорынның қаржылық мүмкіншіліктерін бағалайтын факторлардың жиынтығы [7].

С.Б. Баймұханова соавторлармен бірге жасаған еңбектерінде: «Қаржылық жағдай - меншікті және қарыз капиталының құрылымын және мүліктің әртүрлі түрлері арасында орналастыру құрылымын, сондай-ақ оларды пайдалану тиімділігін, төлем қабілеттілігін, қаржылық орнықтылығын және кәсіпорынның инвестициялық тартымдылығын және оның өзін-өзі дамыту қабілетін сипаттайтын экономикалық санат» [8].

А.М.Ковалеваның пікірі «Акционерлік қоғамның қаржылық жай-күйін жалпы талдау барысында қаражатты-активтерді орналастыру мен пайдалануға және осы қаражатты-пассивтерді қалыптастыру көздеріне жалпы баға беріледі»[9].

Чечевицына Л.Н. «Қаржылық жағдай - бұл барлық өндірістік-шаруашылық факторлардың өзара қарым-қатынастарының нәтижесі және шаруашылық жүргізуші субъектінің төлем қабілеттілігімен, шаруашылық келісім-шарттарға сәйкес жабдықтаушылардың төлем талаптарын уақытында қанағаттандырумен, несиелерді қайтарумен, жалақы төлеумен, бюджетке төлемдер жасау қабілетімен көрінеді.Кәсіпорынның қаржылық жағдайы оның қаржылық қаражатын қалыптастыру және пайдалану процесін көрсететін көрсеткіштер жиынтығымен сипатталады.» деген тұжырым жасады [10].

Қ.К. Кеулімжаевтің басқа авторлармен бірге жасаған зерттеу жұмыстарында: «Қаржылық жағдай дегеніміз - кәсіпорынның өз қызметін қаржыландыру мүмкіндігі. Ол кәсіпорынның қалыпты жұмыс істеуі үшін қажетті қаржы ресурстарымен қамтамасыз етілуімен, оларды дұрыс орналастырумен және тиімді пайдаланумен, басқа заңды және жеке тұлғалармен қаржылық қатынастармен, төлем қабілеттілігімен және қаржылық тұрақтылығымен сипатталады».деген қорытынды жасады [11].

В.В. Ковалевтің еңбектерінде «Қаржылық жағдай, әрине, есепті кезеңде қол жеткізілген, №2 нысанда келтірілген қаржылық нәтижелермен айқындалады, бұдан басқа, баланстың кейбір активті және пассивті баптарымен, сондай-ақ олардың арасындағы арақатынастармен сипатталады. Қаржылық жағдайдың сипаттамасы қысқа мерзімді позициядан да, ұзақ мерзімді перспективадан да орындалуы мүмкін. Бірінші жағдайда олар коммерциялық ұйымның өтімділігі мен төлем қабілеттілігі туралы, ал екінші жағдайда оның қаржылық тұрақтылығы туралы айтады».деп жазылған [12].

Ковалева А.М. кәсіпорынның қаржылық нәтижелерін талдаудың мәнін былай деп ашқан: «Акционерлік қоғамның (АҚ) қаржылық жай-күйін жалпы

талдау барысында қаражатты активтерді орналастыру мен пайдалануға және осы қаражатты пассивтерді қалыптастыру көздеріне жалпы баға беріледі» [13].

И.А. Бланктің пікірі бойынша «Қаржылық жағдай - кәсіпорынның активі мен капиталының жекелеген құрылымдық элементтерінің теңгерімділік деңгейі, сондай-ақ оларды пайдалану тиімділігінің деңгейі» [14].

Қазақстан ғалымы өзінің еңбегінде Дүйсенбаев К.Ш. Кәсіпорынның қаржылық жағдайы оның қаржылық қаражатын қалыптастыру және пайдалану процесін көрсететін көрсеткіштер жиынтығымен сипатталады деп тұжырымдаған [15]. Ал Ресей ғалымы Гинзбург А.И. Кәсіпорынның қаржылық жағдайы оның қаржылық қаражатын қалыптастыру және пайдалану процесін көрсететін көрсеткіштер жиынтығымен сипатталады деген [16].

Кәсіпорынның қаржылық жағдайы ұғымын экономикалық категориялар дәрежесіне жатқызу керек пе, жоқ па деген мәселені зерттей отырып, қаржылық жағдай оның қаржылық - экономикалық қызметінің ажырамас сипаттамасы нәтижесі екенін түсіну қажет. Сондықтан, қаржылық жағдайды экономикалық құбылыстар мен процестердің маңызды жақтарын шаруашылық жүргізуші субъектілер деңгейінде көрсететін маңызды көрсеткіштердің бірі ретінде тануға болады.

Әр түрлі түсінітемелерді жинақтай отырып, келесі анықтаманы тұжырымдауға болады: өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық жағдайы - бұл оның өндірістік әлеуетін, меншікті және қарызға алынған қаржы ресурстарын орналастыруды және пайдалануды, сондай-ақ олардың әр сәтте жеткіліктілігін сипаттайтын, кәсіпорынның төлем қабілеттілігінде көрінетін, оның айналым процесінде капиталдың жай-күйін көрсететін көрсеткіштер жүйесімен сипатталатын экономикалық категория, сондай-ақ бағалы қағаздар нарығындағы жағдайдың тұрақтылығы егер өнеркәсіптік кәсіпорын ашық акционерлік қоғам болса.

Өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдаудың негізгі мақсаты оның қаржылық жағдайын жақсарту туралы шешім қабылдау үшін аналитикалық қолдауды қалыптастыру болып табылады.

Өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдаудың негізгі мақсатына жету үшін келесі өзара байланысты міндеттерді шешуді талап етеді:

- 1) мүліктік жағдайды талдау;
- 2) қаржылық тәуелсіздікті талдау;
- 3) төлем қабілеттілігі мен өтімділігін талдау;
- 4) іскерлік белсенділікті талдау;
- 5) қаржылық жағдайдың кешендік бағалауын орындау.

Өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдаудың жоғарыда аталған міндеттеріне сәйкес және осы параграфта тұжырымдалған өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық жағдайын және оның негізгі тұстарын ескере отырып, өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдау келесі компоненттерді қамтиды:

- 1) мүліктік жағдайды талдау;
- 2) қаржылық тәуелсіздікті талдау;

3) төлем қабілеттілігі мен өтімділігін талдау;

4) іскерлік белсенділікті талдау.

Іскерлік белсенділікті талдау негізгі төрт бағыттың тұрады:

1) өнеркәсіптік кәсіпорындардың ресурстарын қарқынды пайдалануын талдау;

2) өнеркәсіптік кәсіпорын қызметінің тиімділігін және ресурстарын пайдалануды талдау;

3) өнеркәсіптік кәсіпорынның – ашық акционерлік қоғамның нарықтық белсенділігін талдау;

4) қаржылық жағдайды кешенді бағалау.

Өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық жай-күйін талдаудың негізгі объектілерінің қатарына айналым активтері, айналымнан тыс активтер, нақты активтер, қарыз капиталы: ұзақ мерзімді және қысқа мерзімді міндеттемелер және меншікті капитал жатқызылуы мүмкін.

Неғұрлым тереңдетілген талдау жүргізу қажет болған жағдайда бұл объектілер жеке элементтерге бөлінуі мүмкін мысалы, айналымдағы активтер құрамында ақша қаражаты, ал қысқа мерзімді міндеттемелер құрамында - кредиторлық қарыздар бөлінуі мүмкін.

Осылайша, өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдауға екі негізгі көзқарастардың болуы айқын болады:

- бағыттар бойынша;

- объектілер бойынша.

Құрамдас бөліктері бойынша өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдау және объектілер бойынша өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдау белгілі бір жолмен өзара байланысты.

Атап айтқанда, өнеркәсіптік кәсіпорынның айналым активтерін талдау оның мүліктік жағдайын :айналым активтерінің құрылымы мен динамикасын талдау, өтімділікті:өтімділік коэффициенттерін есептеу және талдау, ресурстарды пайдалану қарқындылығын :айналым активтерінің айналымдылық көрсеткіштерін есептеу және талдау және ресурстарды пайдалану тиімділігін :айналым активтерінің рентабельділік көрсеткіштерін есептеу және талдау элементтерін қамтиды.

Өнеркәсіптік кәсіпорынның айналымнан тыс активтерін талдау өзінің құрамына оның мүліктік жағдайын:айналымнан тыс активтердің құрылымы мен динамикасын талдау, қаржылық тұрақтылығын:меншікті айналым капиталын және одан туындайтын қаржылық коэффициенттерді есептеу және талдау, төлем қабілеттілігін: жалпы төлем қабілеттілігі және инвестициялау коэффициенттерін есептеу талдау элементтерін, ресурстарды пайдалану қарқындылығы:айналымнан тыс активтердің айналымдылық қор қайтарымдылық көрсеткіштерін есептеу және талдау және ресурстарды тиімді пайдалануды - айналымнан тыс активтердің рентабельділік көрсеткіштерін есептеу және талдау қамтиды.

Өнеркәсіптік кәсіпорынның ұзақ мерзімді міндеттемелерін талдау оның қаржылық тұрақтылығын, қаржылық орнықтылық коэффициенттерін есептеу

және талдау, төлем қабілеттілігін -жалпы төлем қабілеттілігі және инвестициялау коэффициенттерін есептеу және талдау, ресурстарды пайдалану қарқындылығын ұзақ мерзімді міндеттемелердің айналымдылық көрсеткіштерін есептеу және талдау және ресурстарды тиімді пайдаланудың - ұзақ мерзімді міндеттемелердің рентабельділік көрсеткіштерін есептеу және талдау элементтерін қамтиды.

Өнеркәсіптік кәсіпорынның қысқа мерзімді міндеттемелерін талдауға оның қаржылық тұрақтылығын -қаржылық орнықтылық коэффициенттерін есептеу және талдау, өтімділікті -өтімділік коэффициенттерін есептеу және талдау, ресурстарды пайдалану қарқындылығын-қысқа мерзімді міндеттемелердің айналымдылық көрсеткіштерін есептеу және талдау және ресурстарды тиімді пайдалануың-ысқа мерзімді міндеттемелердің рентабельділік көрсеткіштерін есептеу және талдау жатады.

Өнеркәсіптік кәсіпорынның меншікті капиталын талдау оның қаржылық тұрақтылығын-қаржылық тұрақтылық коэффициенттерін есептеу және талдау, төлем қабілеттілігін- инвестициялау коэффициентін есептеу және талдау, ресурстарды пайдалану қарқындылығын- тұтастай алғанда меншікті капитал айналымы көрсеткіштерін және оның жекелеген құрамдастарын есептеу және талдау, ресурстарды пайдалану тиімділігін -тұтастай алғанда меншікті капитал рентабельділік көрсеткіштерін және оның жекелеген құрамдастарын есептеу және талдау және нарықтық белсенділікті -нарықтық белсенділік коэффициенттерін есептеу және талдау элементтерін қамтиды.

Өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдауды ішкі және сыртқы деп бөлуге болады.

Қаржылық жағдайды ішкі талдау өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық ресурстарының жағдайы мен қозғалысын зерттеуді, қаржылық жағдайдың ішкі рейтингін анықтауды, қаржылық резервтерді анықтауды және осылайша өнеркәсіптік кәсіпорынның өтімділігін тиімді басқаруды қамтамасыз етеді. Оның ақпараттық базасын қаржылық есеп беру және кәсіпорынның бухгалтерлік қаржылық есебінің деректері құрайды. Қаржылық жағдайды ішкі талдау субъектілері өнеркәсіптік кәсіпорынның әкімшілігі және оның иелері болып табылады.

Қаржылық жағдайды сыртқы талдауы өнеркәсіптік кәсіпорын мен оның контрагенттерінің өзара әрекеттесу қаупін азайту үшін кәсіпорынның қаржылық жағдайының сыртқы рейтингін анықтауды, оның қаржылық тұрақтылығын, төлем қабілеттілігін және сенімділігін бағалауды қамтиды. Оның ақпараттық базасы болып өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық есеп беруі табылады.

Өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдаудың үш негізгі кезеңін анықтауға болады:

1. Қаржылық жағдайды алдын-ала талдау.
2. Қаржылық жағдайды терең талдау.
3. Қаржылық жағдайды жалпылама бағалау.

Алдын - ала талдау - бұл қаржылық жағдайды талдаудың алдын-ала кезеңі, онда қаржылық есеп беруде көрсетілген көрсеткіштерді талдай отырып, сондай-ақ қарапайым есептеулер мен салыстырулар барысында алынған нәтижелер негізінде талданатын өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық жағдайының деңгейі туралы алдын-ала қорытынды жасауға болады.

Қаржылық жағдайды терең талдаудың мақсаты өткен есепті кезеңдегі өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық жағдайын, сондай-ақ оның жақын және ұзақ мерзімді перспективалардағы өзгеру мүмкіндіктерін терең сипаттау болып табылады. Ол экспресс-талдаудың жекелеген рәсімдерін нақтылайды, кеңейтеді және толықтырады және өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық жай-күйін талдаудың бұрын аталған бағыттарына сәйкес жүргізіледі.

Өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық жағдайын жалпылама бағалау қаржылық коэффициенттердің мәндерін есептеуден, оларды салыстыру негіздерімен салыстырудан және пайда болған ауытқулардың сипаттамасынан тұрады.

1.2 Өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдау жүйелілігі

Қаржылық жағдайды талдаудың негізгі құралы ретінде қаржылық коэффициенттер әдісін қолдануға болады, өйткені құрылымның салыстырмалы көрсеткіштері-үлес салмағы және динамиканың салыстырмалы көрсеткіштері-өсу қарқыны қаржылық коэффициенттер ретінде қарастырылуы мүмкін, ал абсолютті көрсеткіштер, мысалы, егер сіз салыстырмалы түрде өзгергіңіз келсе, бухгалтерлік баланстың өтімділігін бағалауға еш кедергі болмайды.

Өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдаудың құрамдас бөліктерінің әрқайсысын жеткілікті түрде қысқа нысанда қарастыра отырып, бірқатар қаржылық коэффициенттерді есептеу негізіндегі кейбір көрсеткіштерді анықтаймыз, оларға

МК- меншікті капитал,

ҚММ- қысқа мерзімді міндеттемелер,

ҚҚ- қарыз капиталы,

ИК- инвестицияланған капитал

МАК - меншікті айналым капиталы кәсіпорынға ұзақ мерзімге салынған капитал және кәсіпорынның айналым активтерін қаржыландырудың меншікті көзі болып табылатын.

Меншікті капитал өнеркәсіптік кәсіпорынды қаржыландырудың негізгі көзі болып табылады. Оның құрамына жарғылық капитал, жинақталған капитал резервтік және қосымша капитал, бөлінбеген пайда кіреді. Меншікті капиталды толтырудың негізгі көзі - кәсіпорынның пайдасы болып келеді. Меншікті капиталдың ішкі көздерінің құрамындағы елеулі үлес салмақты пайдаланылатын меншікті негізгі құралдар мен материалдық емес активтердің амортизациялық аударымдарынан алынады. Жарғылық капитал - бұл жарғылық қызметті қамтамасыз ету үшін құрылтайшылар қаражатының сомасы. Қосымша капитал мүлікті қайта бағалау немесе акцияларды олардың номиналды құнынан

жоғары сату нәтижесінде пайда болады. Кәсіпорын резервтегі капиталды күтпеген шығындарды жабу немесе артықшылықты акциялар бойынша дивидендтер төлеу үшін пайдадан қалыптастырады.

Қарыз капиталы - бұл банктер мен қаржы компанияларының несиелері, қарыздар, кредиторлық қарыздар, лизинг, коммерциялық қағаздар және т.б. Ол ұзақ мерзімді және қысқа мерзімді болып бөлінеді.

Егер кәсіпорынның қаражаты негізінен қысқа мерзімді міндеттемелер есебінен құрылса, онда оның қаржылық жағдайы тұрақсыз болады, өйткені қысқа мерзімді пайдалану капиталдарымен олардың уақтылы қайтарылуын бақылауға және қысқа мерзімге басқа капиталдарды айналымға тартуға бағытталған тұрақты жедел жұмыс қажет.

Кәсіпорынның қаржылық жағдайы мен оның тұрақтылығы көбінесе меншікті және қарыз капиталының оңтайлы қатынасына байланысты. Қаржылық коэффициенттер қаржылық жағдайды бағалаудың негізгі құралы болып табылады.

Өнеркәсіптік кәсіпорынның мүліктік жағдайын талдау барысында оның активтерінің құрамы, құрылымы және динамикасы зерттеледі. Кәсіпорынның активтерін оның инвестициялары ретінде қарастыруға болатындықтан, кәсіпорынның мүліктік жағдайындағы өзгерістер белгілі бір дәрежеде оның инвестициялық саясатындағы өзгерістерге байланысты болуы мүмкін. Сондықтан өнеркәсіптік кәсіпорынның мүліктік жағдайын талдауды оның инвестициялық саясатын талдау элементтерінің бірі ретінде қарастыруға болады.

Өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық жағдайы статистикалық және динамикалық компоненттерді қамтиды. Өнеркәсіптік кәсіпорынның статистикалық қаржылық жағдайы белгілі бір уақытта оның активтерінің, міндеттемелерінің және меншікті капиталының жағдайын көрсетеді. Динамикалық қаржылық жағдай белгілі бір уақыт кезеңіндегі өнеркәсіптік кәсіпорынның активтері мен пассивтерінің қозғалысын көрсетеді [17].

Нақты бір уақыттағы қаржылық жағдайды көрсету үшін қаржылық жағдайды бағалаудың негізгі құралы ретінде қаржылық коэффициенттер пайдаланылады. Қаржы ағындары динамикалық қаржылық жағдайды, яғни қаржы ресурстарының қозғалысын көрсету үшін қолданылады. Сонымен қатар, қаржылық ағым деп капиталды ақшалай түрде қалыптастыруға және пайдалануға және оны пайдаланудан таза пайда алуға байланысты белгілі бір уақыт кезеңіндегі қаржылық ресурстар қозғалыстарының жиынтығын түсіну керек. Қаржылық динамика - бұл кезеңнің басы мен аяғындағы екі түрлі статистикалық күйдің байланыстырушы буыны, ол өнеркәсіптік кәсіпорынның бір статистикалық жағдайдан екінші жағдайға өту жолдарын анықтайды және зерттеу үшін үлкен қызығушылық тудырады.

Динамикалық қаржылық жағдай ақша қаражатының қаржы ағындарымен, өзге де активтер ағындарымен, пассивтер көздерінің ағындарымен, қаржылық нәтижелермен және оларды қалыптастыратын факторлармен -кірістермен, шығыстармен, салықтармен сипатталады.

Экономикалық әдебиеттерде кез-келген саладағы кәсіпорынның қызметі болатын үш негізгі сала бар-инвестициялау, кәсіпорынның ағымдағы қызметі және қаржыландыру [18].

Инвестициялау дегеніміз - кез-келген түрдегі активтердің өсуі және қаражаттың жұмсалуды, активтерді сату жаңа инвестицияларды қалыптастыру көзі болып табылады.

Ағымдағы операциялық қызметте ағымдағы қызметтен түскен пайда ақша қаражатының көзі болып табылады, шығындар бизнестен ақша қаражатының кетуін білдіреді. Бухгалтерлік есеп немесе компанияның шотынан есептен шығару ақша қаражаттарының қозғалысына әсер етпеуі мүмкін және бұл жағдайда олардың пайдаға әсерін түзетуге болады.

Қаржылық қызмет - бұл несие беру мен несиелер алу немесе қосымша акциялар шығару, меншікті капиталды көбейту мақсатында - бұл ақша көзі, қарызға қызмет көрсету, дивидендтер төлеу және несие берушілермен және компания иелерімен басқа есеп айырысулар ақша қаражатының азаюына әкеледі [19].

Өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық ағындары оның ішкі жүйелері болып табылатын ағымдағы, инвестициялық және қаржылық қызметтен қаржылық ағындар жүйесі түрінде ұсынылуы мүмкін. Қаржы ағындары жүйесін дамыту және жетілдіру оған кіретін кіші жүйелерді дамытумен және жетілдірумен қамтамасыз етілуге тиіс.

Өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржы ағындары жүйесінің ішкі жүйелерін жеке-жеке тереңірек қарастырсақ, олардың біріншісі, яғни оның ағымдағы негізгі қызмет процесін көрсететін қаржы ағындары негізгі болуы мүмкін, екіншісі, инвестициялық қызмет процесін көрсететін қаржы ағындары ретінде сипатталуы мүмкін, олар көмекші, ал үшіншісі, яғни қаржылық қызмет процесін көрсететін қаржы ағындары - қамтамасыз ету ретінде болуы мүмкін.

Ағымдағы қызметтен түсетін қаржы ағындары қысқа мерзімді қаржы салымдарын қоспағанда, айналымдағы активтердің қозғалысымен негізделген.

Инвестициялық қызметтен болатын қаржы ағындары ұзақ мерзімді активтер мен қысқа мерзімді қаржы салымдарының қозғалысына байланысты. Материалдық емес активтер, негізгі құралдар, ұзақ мерзімді қаржы салымдары, аяқталмаған құрылыс айналымнан тыс активтердің негізгі элементтері болып табылады. Ұзақ мерзімді активтер, өнеркәсіптік кәсіпорынға ұзақ мерзімді инвестицияланған қаражат ретінде, ағымдағы активтер ішінде қозғалатын кәсіпорынның пайда табуына қатысады. Сондықтан инвестициялық қаржы ағындары кәсіпорын қызметінде үлкен рөл атқарады.

Кәсіпорында негізгі құралдар мен материалдық емес активтерді пайдалану «ағымдағы және инвестициялық қызметтен болатын ағындар арасындағы байланыстырушы жіпті» құрайтын амортизациялық қаржы ағынын қалыптастыруды қамтиды.

Барлық өнеркәсіптік кәсіпорындарда болатын негізгі теріс фактор - бұл меншікті айналым қаражаттарының болмауы. Қазіргі өндірістік және экономикалық қызметті қаржыландыруға қажетті ақша ресурстарының

жетіспеушік тенденциясы қаржылық тұрғыдан тұрақты кәсіпорындарда да байқалады. Амортизациялық аударымдар есебінен ағымдағы айналым шығыстарын ұлғайту әрекеттері машиналар мен жабдықтардың мерзімінен бұрын физикалық тозуына алып келеді [20].

Көптеген өнеркәсіптік кәсіпорындар сыртқы қаржыландыру көздерін тартады, бұл қаржылық қызметтен қаржылық ағындардың пайда болуына әкеледі. Қаржыландыру екі жағдайда пайда болады: меншікті капиталды ұлғайту және қарызды ұлғайту арқылы. Әдетте ұзақ мерзімді көздер ұзақ мерзімді активтерді және өнеркәсіптік кәсіпорынның айналым активтерінің тұрақты құрамдас бөлігін қаржыландыру құралы болып табылады, ал қысқа мерзімді көздер оның айналым активтерінің ауыспалы компонентін қаржыландыру құралы ретінде қарастырылады. Меншікті және қарыз қаражатын тарту, қаржылық қызметтен қаржы ағынын құрайтын дивидендтер мен пайыздар ағындарының пайда болуына әкеледі.

Өнеркәсіптік кәсіпорын басшылығының бірінші кезектегі міндеті барлық қызмет түрлерінен қаржы ағындарын басқару болып табылады. Ішкі жүйенің бір элементінің болмауы бүкіл жүйеге әсер етуі мүмкін. Жалақыны төлеуді, кредитті өтеуді, жеткізілімдерді төлеуді немесе өзге де басым төлемдерді кешіктіру қосымша қаржылық шығындарға ғана емес, кейбір жағдайларда өндірістік процестің тоқтатылуына да алып келуі мүмкін. Сондықтан өнеркәсіп кәсіпорындары өндірістің барлық учаскелерінің ақша қаражаттарына қажеттілігін тиімді қамтамасыз етуге, кассалық алшақтықтарды болжауға, алдын алуға және жоюға, төлемдер сатысында қаржылық ағындарды бақылауға және тағы басқаларға мүмкіндік беретін қаржы ағындарын жедел басқару жүйесін құруға тырысуы керек.

Кәсіпорынның күтпеген себептер бойынша ақша ағындарының күтпеген кідірістеріне қарсы тұру қабілеті, яғни әр түрлі көздерден ақша тарту, меншікті капиталды ұлғайту, активтерді сату және жылжыту және өзгерген жағдайларға сәйкес келетін қызмет деңгейі мен бағыттарын реттеу мүмкіндігі қаржылық икемділік деп аталады [21].

Өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық икемділігі оның қаржылық тұрақтылығына әсер етеді - кәсіпорынның ішкі және сыртқы өзгертін ортада жұмыс істеуі және дамуы, активтері мен міндеттемелерінің тепе-теңдігін сақтау қабілеті, оның тұрақты төлем қабілеттілігі мен қолайлы тәуекел шегінде инвестициялық тартымдылығына кепілдік береді. Қаражатты тарту мүмкіндігі көптеген факторларға байланысты және тез өзгереді. Атап айтқанда, бұл рентабельділікке, тұрақтылыққа, салыстырмалы мөлшерге, кәсіпорынның саладағы жағдайына, активтердің құрамына және капитал құрылымына, сонымен қатар несиелік ресурстар нарығының шарттары мен даму тенденцияларына байланысты.

Қаржылық икемділік ұзақ мерзімді төлем қабілеттілігін бағалауда да маңызды. Қарыз қаражатын сәтті пайдалану кәсіпорынның кірісін арттырады, өйткені осы қаражат арқылы алынған пайда төленген пайыздардан асатын мөлшерде кәсіпорынға тиесілі және оның таза құнын арттырады. Бірақ қарыз

капиталын пайдалану несие келісімін бұзу қаупі айқын болғанға дейін ғана пайда әкелуі мүмкін. Несие тарту туралы шешім кассалық алшақтықты жабудың қолда бар басқа тәсілдерімен сатып алушылардан аванс беруді ұлғайту, коммерциялық қарыз шарттарының өзгеруі, тұрақты пассивтердің өсуі салыстырғанда сыртқы қаржыландырудың осы тәсілінің экономикалық тұрғыдан орындылығы жоғары болған жағдайда қабылданады. Қазіргі уақытта банктер әртүрлі несие өнімдерін ұсынады: овердрафт, жедел несиелер, несие желілері, банктік вексельдер, аккредитивтер және т. б. Қысқа мерзімді кассалық үзілістерді жою үшін овердрафтты пайдалану қолайлы болып саналады, бірақ қарыз капиталын үнемі пайдалану кезінде несие өнімдерінің түрлерін таңдау қаржылық және операциялық тұтқалардың әсерін есепке алуға негізделуі керек.

Жалпы қаржы ағынының бағыты оның жылдамдығын реттеу арқылы жүзеге асырылады. Қаржы ағындарының жылдамдығы туралы түсінік кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын бағалауда маңызды фактор болып табылады. Қаржы ағынының жылдамдығы неғұрлым жоғары болса, компания өз міндеттемелерін тезірек жаба алады. Қаржы ағынының жылдамдығы ақша айналымының жылдамдығымен анықталады. Бұл жылдамдықтың белгілі бір шегі бар, ол шешім қабылдау жылдамдығында адамның физикалық мүмкіндіктерімен анықталады, сонымен қатар бұл жылдамдық мәмілені заңды түрде рәсімдеу уақытымен және қаржы жүйесінің өткізу қабілетімен шектеледі.

Өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдау екі негізгі компонентті қамтиды: қаржылық жағдайды бағалау және оны диагностикалау.

Өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық жағдайын жалпылама бағалау қаржылық коэффициенттердің мәндерін есептеуден, оларды салыстыру негіздерімен салыстырудан және пайда болған ауытқулардың сипаттамасынан тұрады.

Өнеркәсіптік кәсіпорынның мүліктік жағдайын бағалау барысында пайдаланылатын негізгі қаржылық коэффициенттер төменде келтірілген. Олардың кейбіреулері ұсынылған мәндерге ие.

Өнеркәсіптік кәсіпорынның мүліктік жағдайын сипаттайтын қаржылық коэффициенттердің есептелген мәндері ұсынылған мәндермен, алдыңғы кезеңдердің деректерімен, жоспарланған мәліметтермен, басқа өнеркәсіптік кәсіпорындардың деректерімен және салалық орташа мәндермен салыстырылады. Салыстыру нәтижелері бойынша өнеркәсіптік кәсіпорын мүлкі құрылымының ұтымдылығы неғұрлым ұтымды, тұтастай алғанда ұтымды, неғұрлым ұтымды туралы қорытынды жасалады.

Өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық тәуелсіздігі оның капиталы құрылымындағы қарыз және меншікті қаражаттың арақатынасымен анықталады және өнеркәсіптік кәсіпорынның қарыз қаржыландыру көздерінен Тәуелсіздік дәрежесін сипаттайды. Қаржылық тәуелсіздікті бағалау өнеркәсіптік кәсіпорынның құрамын, құрылымын және пассивтерінің динамикасын зерттеумен байланысты. Бұл ретте өнеркәсіптік кәсіпорынның міндеттемелерінің өсу қарқыны мен өсімінің және меншікті капиталының арақатынасына ерекше назар аударылады, бұл қаржылық шешімдер қабылдау

кезінде оның басшылығының тәуекелге бейімділігін немесе ауытқушылығын бағалауға мүмкіндік береді.

Өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын бағалау барысында пайдаланылатын негізгі қаржылық көрсеткіштер бар.

Өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық тәуелсіздігін сипаттайтын қаржылық коэффициенттердің есептелген мәндері ұсынылған мәндермен, алдыңғы кезеңдердің деректерімен, жоспарланған мәліметтермен, басқа өнеркәсіптік кәсіпорындардың деректерімен және салалық орташа мәндермен салыстырылады. Салыстыру қорытындысы бойынша өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық тұрақтылық дәрежесі абсолютті, қалыпты, қанағаттанарлық, қанағаттанарлықсыз туралы және тиісінше оның қызметіне байланысты қаржылық тәуекел дәрежесі толық болмауы, төмен, орташа, жоғары туралы қорытынды жасалады [22].

Төлем қабілеттілігі мен өтімділікті бағалау процесінде өнеркәсіптік кәсіпорынның өзінің барлық міндеттемелері бойынша есеп айырысу қабілеті, яғни төлем қабілеттілігі, сондай-ақ оның қысқа мерзімді міндеттемелерді өтеу және күтпеген шығыстарды өтімділікті қамтамасызету жүзеге асыру жөніндегі мүмкіндіктері зерделенеді. Сонымен қатар, төлем қабілеттілігін бағалау барысында өнеркәсіптік кәсіпорынның активтерін қаржыландыру тәсілі белгіленуі мүмкін хеджирленген, консервативті немесе агрессивті.

Өнеркәсіптік кәсіпорынның төлем қабілеттілігін жалпы төлем қабілеттілігі коэффициенті, инвестициялау коэффициенті және ұзақ мерзімді салымдар құрылымының коэффициенті және өтімділігін абсолютті, жылдам және ағымдағы өтімділік коэффициенттері бағалау барысында пайдаланылатын негізгі қаржылық коэффициенттер есептеледі.

Айта кету керек, төлем қабілеттілігі мен қаржылық тәуелсіздік өте жақын ұғымдар болғандықтан, өнеркәсіптік кәсіпорынның төлем қабілеттілігін бағалау үшін оның қаржылық тәуелсіздігін сипаттайтын кейбір көрсеткіштерді қолдануға болады: қаржылық тәуелсіздік коэффициенті, қаржылық тәуелділік коэффициенті, қарыз капиталының шоғырлану коэффициенті және қарыз коэффициенті.

Өнеркәсіптік кәсіпорынның төлем қабілеттілігі мен өтімділігін сипаттайтын қаржылық коэффициенттердің есептелген мәндері ұсынылған мәндермен, алдыңғы кезеңдердің деректерімен, жоспарланған мәліметтермен, басқа өнеркәсіптік кәсіпорындардың деректерімен және салалық орташа мәндермен салыстырылады. Салыстыру қорытындылары бойынша өнеркәсіптік кәсіпорынның төлем қабілеттілігі мен өтімділік дәрежесі абсолютті, қалыпты, қанағаттанарлық, қанағаттанарлықсыз және тиісінше оның қызметіне байланысты қаржылық тәуекел дәрежесі толық болмауы, төмен, орташа, жоғары туралы қорытынды жасалады.

Өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық тәуелсіздігі мен төлем қабілеттілігі мен өтімділігін сипаттайтын қаржылық коэффициенттер тобының туындысы ретінде оның бухгалтерлік балансы құрылымының қанағаттанушылығын бағалауға, сондай-ақ белгілі бір уақыт кезеңінде төлем қабілеттілігін қалпына

келтіру немесе жоғалту мүмкіндігін анықтауға мүмкіндік беретін көрсеткіштер тобын қарастырған жөн. Бұл топқа келесі коэффициенттер кіреді:

- шаруашылық қызметті жүргізу және мерзімді міндеттемелерді уақтылы өтеу үшін өнеркәсіптік кәсіпорынның айналым қаражатымен жалпы қамтамасыз етілуін сипаттайтын ағымдағы өтімділік коэффициенті өнеркәсіптік кәсіпорынның өтімділігін бағалау көрсеткіші;

- өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығы үшін қажетті меншікті айналым қаражатының болуын сипаттайтын меншікті қаражатпен қамтамасыз етілу коэффициенті өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын тәуелсіздігін бағалау көрсеткіші;

- сәйкесінше өнеркәсіптік кәсіпорынның төлем қабілеттілігін қалпына келтіру және жоғалту мүмкіндігін сипаттайтын төлем қабілеттілігін қалпына келтіру және жоғалту коэффициенттері 1-ден үлкен немесе оған тең нормативтік мәнге ие.

Өнеркәсіптік кәсіпорынның іскерлік белсенділігі ресурстарды пайдалану қарқындылығын сипаттайтын қаржылық коэффициенттердің үш тобының көмегімен бағаланады, қызмет тиімділігі және ресурстарды пайдалану, сондай-ақ нарықтық белсенділік өнеркәсіптік кәсіпорын. Олардың кейбіреулері ұсынылған мәндерге ие.

Өнеркәсіптік кәсіпорынның ресурстарын пайдалану қарқындылығын бағалау барысында олардың айналым коэффициенттерінің мәндері есептеледі. Салыстыру нәтижелері бойынша өнеркәсіптік кәсіпорынның ресурстарын пайдалану қарқындылығының деңгейі: жоғары, орташа, төмен туралы қорытынды жасалады.

Өнеркәсіптік кәсіпорын қызметінің тиімділігін бағалау және ресурстарын пайдалану процесінде тиісті қаржылық коэффициенттердің мәндері есептеледі. Салыстыру нәтижелері бойынша өнеркәсіптік кәсіпорын қызметінің тиімділігі мен ресурстарын пайдалану дәрежесі: жоғары, орташа, төмен туралы қорытынды жасалады [23].

Өнеркәсіптік кәсіпорынның ашық акционерлік қоғамның (АҚ) нарықтық белсенділігін бағалауды орындау кезінде тиісті қаржылық коэффициенттердің мәндері есептеледі. Салыстыру нәтижелері бойынша өнеркәсіптік кәсіпорынның нарықтық белсенділік деңгейі туралы қорытынды жасалады (ең жоғары, орташа, төмен).

Өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық жағдайын бағалаудың соңғы, маңызды бағыты оны кешенді бағалау болып табылады. Сонымен қатар, оны жүзеге асырудың екі негізгі тәсілі бар.

Олардың біріншісі өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық жағдайын бағалау нәтижелерін оның бағыттары бойынша қорытындылаумен байланысты: мүліктік жағдайды бағалау, қаржылық тәуелсіздікті бағалау, төлем қабілеттілігі мен өтімділігін бағалау, іскерлік белсенділікті бағалау - және өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық жағдайын сипаттайтын жалпылама көрсеткішті есептеуді білдірмейді. Әдетте, өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық жағдайын бағалау нәтижелері өнеркәсіптік кәсіпорынның төлем қабілеттілігін бағалау

үшін оның қаржылық тәуелсіздігін бойынша жалпылама қорытынды жасалады, онда оның таза сапалы бағасы беріледі.

Өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық жағдайын жан-жақты бағалаудың екінші негізгі тәсілі оның рейтингтік бағалауымен байланысты. Бұл ретте өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық жай-күйінің рейтингі деп осы өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық жай-күйі көрсеткіштерінің мәндеріне байланысты қандай да бір сыныпқа, топқа жатқызу жолымен оның нарықтағы орнын айқындайтын оның жалпыланған сандық сипаттамасы түсініледі. Өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық жағдайын рейтингтік бағалау ішкі экономикалық құрал болып табылады, бірақ көбінесе шаруашылықаралық салыстырмалы талдау, оның инвестициялық тартымдылығын бағалау.

Рейтингтің анықтамасы абсолютті және салыстырмалы көрсеткіштер жүйесіне немесе екеуінің тіркесіміне негізделуі мүмкін. Алайда, іс жүзінде көп жағдайда салыстырмалы қаржылық коэффициенттер қолданылады.

Рейтингті анықтау кезінде оның объективтілігі мен дәлдігі маңызды, бұл рейтингті есептеу үшін негіз болатын көрсеткіштер жүйесін таңдауға, оларды есептеу әдістемесіне, есептеудің ақпараттық базасының сапасына және өндірістік кәсіпорындарды ранжирлеуге мүмкіндік беретін сандық бағалау ретінде нақты рейтингті анықтау алгоритміне байланысты.

Өнеркәсіптік кәсіпорындардың рейтингтік бағалау жүйелерін дамытудың үш негізгі кезеңін бөлуге болады:

- рейтингті есептеу үшін пайдаланылатын көрсеткіштер жүйесін іріктеу және негіздеу;

- әрбір көрсеткіш бойынша нормативтік базаны қалыптастыру;

- қаржылық жағдайды қорытынды рейтингтік бағалау алгоритмін әзірлеу;

Көрсеткіштердің әрқайсысы бойынша нормативтік мәндер отандық және шетелдік мамандардың зерттеу нәтижелерін талдауды, өз бақылауларын, салалық ерекшелігін ескере отырып белгіленуі мүмкін. Көрсеткіштердің нормативтік мәндеріне қойылатын негізгі талап-дәйектілік, яғни олар бір-бірімен келісілуі керек. Әдетте, көрсеткіштердің нормативтік мәндері сенімділік сыныптары бойынша белгіленеді: біріншісі - ең жақсы, соңғысы - ең нашар.

Қорытынды рейтингтік бағалау алгоритмі екі жолмен құрылуы мүмкін:

- 1) сараптамалық-баллдық әдісті қолдану;

- 2) интегралдық көрсеткішті қалыптастыру.

Бірінші жағдайда сенімділіктің әрбір сыныбына белгілі бір балл саны (әдетте бірінші - ең көп, соңғы - ең аз) сәйкес қойылады және рейтинг саны бойынша нормативтік база, яғни рейтинг топтары қалыптастырылады, олардың әрқайсысы балл саны бойынша белгілі бір диапазонға сәйкес келеді. Рейтинг ұпайларды қосу арқылы анықталады.

Екінші жағдайда, рейтингті бағалау үшін таңдалған көрсеткіштер негізінде жасанды көрсеткіш функционалды түрде қалыптасады, ол үшін оның нормативтік мәні анықталады. Мұндай көрсеткіштердің жарқын мысалдары-банкроттықтың ықтималдығын болжаудың экономикалық және статистикалық

факторлық модельдері, қаржылық жағдайдың негізгі көрсеткіштерінің өнеркәсіптік кәсіпорынның банкроттық ықтималдығына әсерін ескереді.

Екі жағдайда да көрсеткіштердің немесе олардың топтарының мәнділігі тең болмаған кезде рейтингті есептеу үшін олардың маңыздылығын сипаттайтын салмақтық коэффициенттерін енгізу, ал есепті орташа өлшенгені бойынша жүргізу талап етілетінін атап өту қажет.

Өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдаудың мазмұны мен негізгі компоненттерін қарастыра отырып, талдау нәтижелерін оның қаржылық жағдайын болжаудың негізі ретінде пайдалану мүмкіндігін анықтаймыз. Бұл ретте өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық жай-күйін талдау нәтижелері оны бағалау көрсеткіштерінің мәні қаржылық коэффициенттер және қаржылық жай-күй рейтингі, сондай-ақ цифрлық материалмен толтырылған олардың ішіндегі ең маңыздыларының факторлық модельдері болып табылатынын атап өту қажет.

Егер қаржылық жай-күйді кешенді, яғни рейтингтік бағалау нәтижелері өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық жай-күйін қанағаттанарлық деп қарауға болмайтынын көрсетсе, онда келесі кезеңде оны жақсарту қажеттігі туындайды. Өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық жағдайын жақсартуға бағытталған тиісті шараларды әзірлеу негізінде оның қолданыстағы қаржылық күйден екіншісіне - жақсарғанға ауысуын қамтамасыз ететін болжам болуы керек. Басқаша айтқанда, рейтингтің ауытқу факторларын ескере отырып, оны рейтингтік бағалау нәтижелерінің негізінде өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық жай-күйін болжау нысаналы сипатта болуға және өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық жай-күйін жақсартуға бағытталуға тиіс.

Осыған байланысты өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық жай-күйін жекелеген бағыттар бойынша сипаттайтын бұрын қаралған көрсеткіштерді қорыту және жүйелеу негізінде неғұрлым маңызды көрсеткіштер жүйесі қалыптасты, ол оны рейтингтік бағалау және оны мақсатты болжау үшін база ретінде пайдаланылуы мүмкін.

Сонымен қатар, біздің ойымызша, қаржылық коэффициенттерді төрт негізгі топқа бөлу ең орынды болып табылады:

- өнеркәсіптік кәсіпорынның мүліктік жағдайын сипаттайтын қаржылық коэффициенттер;
- өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық тәуелсіздігін сипаттайтын қаржылық коэффициенттер;
- өнеркәсіптік кәсіпорынның төлем қабілеттілігі мен өтімділігін сипаттайтын қаржылық коэффициенттер;
- өнеркәсіптік кәсіпорынның іскерлік белсенділігін сипаттайтын қаржылық коэффициенттер.

Мүліктік жағдайды бағалау көрсеткіштері: айналымдағы активтер мен дебиторлық берешектің үлесі және мүліктегі айналым қаражаттары мен нақты активтердің үлесі - өнеркәсіптік кәсіпорынның айналым активтерінің құрылымы қаншалықты ұтымды қалыптасқанын анықтауға мүмкіндік береді.

Қаржылық тәуелсіздікті бағалау көрсеткіштері: қаржылық тәуелсіздік коэффициенті, ұзақ мерзімді міндеттемелер құрылымының коэффициенті және қысқа мерзімді міндеттемелер құрылымының коэффициенті - тұтастай алғанда өнеркәсіптік кәсіпорынның капитал құрылымын және оның жекелеген элементтерін қалыптастырудың ұтымдылық дәрежесін зерттеуге мүмкіндік береді.

Төлем қабілеттілігі мен өтімділікті бағалау көрсеткіштері: инвестициялау коэффициенті және ағымдағы, жылдам және абсолютті өтімділік коэффициенттері-өнеркәсіптік кәсіпорын өз міндеттемелерін және тиісінше қысқа мерзімді міндеттемелерді қаншалықты өтей алатындығын анықтауға мүмкіндік береді.

Іскерлік белсенділікті бағалау көрсеткіштері активтерді пайдалану тиімділігінің дәрежесін - активтердің рентабельділігі және өнеркәсіптік кәсіпорынның ағымдағы қызметінің тиімділік дәрежесін - жалпы пайдаға сатудан түскен пайда деңгейі және сатудан түскен түсімдегі жалпы пайда деңгейі, ондай-ақ оның активтерін пайдалану қарқындылығының дәрежесін - айналым активтерінің айналымдылық коэффициенті- және бағалы қағаздар нарығындағы жағдайдың тұрақтылығын-дивидендтік шығу коэффициенті және жай акцияның рентабельділігі зерттеуге мүмкіндік береді [24].

1.3 Өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық жағдайын болжау әдістері

Болжамды құру әдістемесін таңдау мәселесі әлі шешілген жоқ. Қазіргі уақытта болжау тәжірибесінде әртүрлі тәсілдер қолданылады. Отандық экономиканың нарықтық қатынастарға көшуімен өнеркәсіптік кәсіпорындағы қаржылық жұмыс, ең алдымен, рентабельділіктің, инвестициялық тартымдылықтың өсуін қамтамасыз ету, яғни кәсіпорынның қаржылық жағдайын жақсарту мақсатында даму үшін қаржы ресурстарын құруға бағытталған. Осыдан кәсіпорынның қаржылық жағдайын дұрыс анықтау және болжау қажеттілігі туындады, өйткені бұл шаруашылық жүргізуші субъектілердің өздері үшін ғана емес, сонымен қатар көптеген акционерлер, әсіресе болашақ әлеуетті инвесторлар үшін де үлкен маңызға ие.

Өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық жағдайын сенімді бағалау мен болжауды жүзеге асыру мәселесі әлеуетті инвесторлар үшін өзекті, өйткені өндірістік кәсіпорындардың едәуір бөлігі қаржылық қиындықтарға тап болады. Неғұрлым көп пайымдаулар болса, оңтайлы шешімді таңдау мүмкіндігі соғұрлым жоғары болады; жаңа практикалық ұсыныстар мен тұжырымдарды қалыптастырады.

Болжау және жоспарлау құралдарының кез-келгені осы құралды дұрыс қолданған кезде ғана тиімді және қауіпсіз. Дұрыс үндеу дегеніміз:

- болжамның мақсаттарына немесе жоспардың міндеттеріне, қолда бар ақпараттың көлемі мен сипатына сәйкес болжау немесе жоспарлау әдісін дұрыс таңдау;

- ресурстарды жұмсаудың ғылыми негізделген нормаларын пайдалану;

- болжам нәтижелерін тексеру [25].

Болжамдар мазмұны, ақпараттық базасы және болжау әдістері бойынша ерекшеленеді. Кез келген әдістердің бастапқы тармағы қаржы-шаруашылық қызмет көрсеткіштерінің бір есепті кезеңнен екіншісіне өзгеруінің белгілі бір сабақтастығы немесе белгілі бір орнықтылығы фактісін тану болып табылады. Сондықтан, жалпы жағдайда кәсіпорынның қаржылық жағдайын перспективалық талдау болашақта осы кәсіпорынның қаржылық жағдайын анықтау үшін оның қаржылық-шаруашылық қызметін зерттеу болып табылады. Болжамды көрсеткіштердің тізімі айтарлықтай өзгеруі мүмкін. Бұл шамалар жиынтығын әдістерді жіктеу мен жүйелеудің алғашқы өлшемі ретінде қабылдауға болады.

Болжау әдістерін келесі ретпен жүйелеуге болады:

1. Керемет болжам.
2. Статистикалық әдістер:
 - 2.1 Трендтерді экстраполяциялау;
 - 2.1.1 Динамиканың орташа көрсеткіштеріне негізделген жеңілдетілген тәсілдер;
 - 2.1.2 Аналитикалық әдістер ;
 - 2.1.3 Ескірген деректер дәрежесін ескеретін бейімдеу әдістері;
 - 2.2. Статистикалық модельдеу әдістері ;
 - 2.2.1. Статистикалық ;
 - 2.2.2. Динамикалық ;
 - 2.3 Өзара әсер ету матрицасын құруға негізделген әдіс;
 - 2.4 Сценарий жазу әдісі;
 - 2.5 Мақсаттарды айқындау;
3. Детерминистік әдістер;
 - 3.1 Бюджеттік әдіс;
 - 3.2 Сатудан пайыз әдісі;
4. Келісілген пайымдауларды жасауға негізделген әдістер;
5. Аралас әдістер [26].

Керемет болжау әдісі сарапшылардың түйсігі мен белгілі бір сәттіліктің, сарапшылардың келісілген пікірлерінің үйлесуіне негізделген. Бұл әдістің басты кемшілігі - оларды жүзеге асыру уақыты келгенге дейін жақсы және жаман болжамдарды ажырату іс жүзінде мүмкін емес.

Статистикалық болжау әдістері объективті мәліметтерге негізделген қазіргі математикалық-статистикалық болжау әдістерін әзірлеуді, зерттеуді және қолдануды қамтиды. Болжамдаудың статистикалық әдістерінің ғылыми базасы - қолданбалы статистика және шешім қабылдау теориясы. Статистикалық модельдеу әдістері көп факторлы модельдеу әдістерінің тобына кіреді, оған сценарий әдістері мен мақсаттар ағашы кіретін логикалық модельдеу жатады.

Трендтерді экстраполяциялау әдісі статистикалық әдістің бір түрі ретінде математикалық әдістерді қолдана отырып, болашаққа экстраполяцияланатын байқалған көрсеткіштердің тенденциялары мен циклдерін зерттейді. Бұл

тәсілдің негізі болашақ өткенде белгілі бір рөл атқарған күштердің әсерінен қалыптасады деген болжам болып табылады. Іс жүзінде экстраполяция әдістерін қолданудың алдында негізгі трендті бөліп көрсету және оны маусымдық және кездейсоқ компоненттерден бөлу мақсатында деректерді салмақтап тегістеу жүргізіледі. Экспоненциалдық деңгейлестірудің мағынасы өткен жылдардың бақылауларының әсері кемуінен тұрады.

Бастапқы ақпаратқа байланысты трендтерді экстраполяциялау әдістері динамиканың орташа көрсеткіштеріне негізделген жеңілдетілген әдістерге, аналитикалық әдістерге және деректердің ескіру дәрежесін ескеретін бейімделу әдістеріне бөлінеді.

Күрделі жүйелерді жүргізуді зерттеу және болжау үшін формализацияланған болжау әдістеріне жататын және математикалық теорияға негізделген математикалық модельдеу әдістері жиі пайдаланылады, бұл болжамдардың сенімділігі мен дәлдігін арттыруды қамтамасыз етеді, олардың орындалу мерзімін едәуір қысқартады, ақпаратты өңдеу және нәтижелерді бағалау бойынша қызметті жеңілдетуге мүмкіндік береді.

Статистикалық әдістер болжамның ықтималды сипатын да, зерттелген көрсеткіштер арасындағы байланысты да болжайды. Нақты болжамды алу ықтималдығы эмпирикалық мәліметтер санының өсуімен артады. Бұл әдістер формальды болжау тұрғысынан жетекші орын алады және қолданылатын алгоритмдердің күрделілігінде айтарлықтай өзгереді. Қарапайым мысал-сату көрсеткіштерінің өсу қарқынын талдау арқылы сату көлемінің өзгеру тенденцияларын зерттеу. Статистикалық әдістермен алынған болжау нәтижелеріне деректердің кездейсоқ ауытқуы әсер етеді, бұл кейде елеулі қателіктерге әкелуі мүмкін.

Көптеген болжамды оқиғалар бір-бірімен байланысты және олардың біреуінің пайда болуы басқа оқиғалардың пайда болу ықтималдығына әсер етеді. Бұл жағдайды ескеру үшін белгілі бір оқиғаның басталу ықтималдығының матрицасы басқа оқиғамен бір уақытта немесе ол болмаған кезде құрылады. Бұл тәсілді қолданудың жағымды жақтарының бірі-болжаушы болжамды қаржылық деректерді мұқият көрсетуі керек, сондықтан ол әсіресе орта және ірі өнеркәсіптік кәсіпорындарда кеңінен қолданылды [27].

Өнеркәсіптік кәсіпорынның жалпы бюджетінің құрамында екі негізгі элемент ерекшеленеді: ағымдағы бюджет және қаржылық бюджет, олар да бөлінбейді. Ағымдағы бюджет сату болжамын, өндіріс бюджетін, жалпы өндірістік үстеме шығыстар бюджетін, материалдарға тікелей шығындар бюджетін, еңбекке ақы төлеуге тікелей шығындар бюджетін, машиналар мен жабдықтарды пайдалануға арналған шығындар бюджетін және коммерциялық және басқару шығыстарының болжамын, сондай-ақ пайда мен шығындар туралы есептің болжамын қамтиды, ал қаржы бюджеті ақша қаражатының бюджетінен, ұзақ мерзімді инвестициялар бюджетінен және болжамды бухгалтерлік баланстан тұрады.

Сонымен қатар, бюджеттік әдіс бойынша өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық жағдайын болжау кезінде бірнеше дәйекті процедуралар бөлінеді,

олар сатылымның болжамын дайындауды, өндіріс бюджетін құруды қамтиды, бұл бірқатар басқа бюджеттерді құруға негіз болады: материалдарға тікелей шығындар бюджеті, жалпы өндірістік үстеме шығындар бюджеті, тікелей еңбек шығындары бюджеті және машиналар мен жабдықтарды пайдалану шығындары бюджеті, ақша қаражаттарын құру, ұзақ мерзімді инвестициялар бюджетін есептеу, кірістер мен шығындар туралы есептің болжамын дайындау, болжамды бухгалтерлік балансты қалыптастыру, сондай-ақ қаржылық коэффициенттердің мәндерін есептеу және бағалау (1-сурет).

Сату болжамы алдағы кезеңге арналған өнімді сатуға арналған қолда бар шарттарды ескере отырып, маркетингтік талдау және шығынсыздықты талдау деректері негізінде құндық және заттай мәнде өткізілетін өнімнің барлық түрлері бойынша дайындалады. Мұнда өнеркәсіптік кәсіпорынның алдағы кезеңге арналған несиелік саясаты анықталады және ай сайынғы егжей-тегжейлі сатудан түскен қаражаттың болжамды кестесі жасалады. Бірінші бюджеттеу процедурасының соңғы нәтижесі сатудан түскен түсімді болжау болып табылады [28].

1 - сурет - Бюджеттік әдіс бойынша өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық жағдайын болжау

Ескерту - 28 әдебиет негізінде автор тарапынан жасалған

Материалдарға тікелей шығындардың бюджеті нақты көріністегі сату болжамына, болжау кезеңінің басындағы қоймадағы материалдар қорының

және қолда бар материалдар қалдықтарының нормаларына сүйене отырып жасалады.

Жұмысшылардың жалақысының бюджеті өндіріс бюджетінің негізінде жасалады. Өндірістік-техникалық бөлім бір жылға әр түрлі мамандықтағы жұмысшылардың қажеттіліктерін анықтайды. Осы ақпарат негізінде өнеркәсіптік кәсіпорынның кадрлар бөлімі мамандықтар мен біліктіліктер бойынша жұмысшылардың санын жоспарлайды, сонымен қатар жеке жұмысшылар үшін біліктілікті арттыру қажеттілігін қарастырады. Бұдан кейін жоспарлау - экономикалық бөлім учаскелер бойынша және жалпы кәсіпорын бойынша жұмысшылардың жалақысының бюджетін қалыптастырады.

Материалдарға арналған тікелей шығындар бюджетін, еңбекке ақы төлеуге арналған тікелей шығындар бюджетін есептегеннен кейін өнімнің өзіндік құны есептеледі, сондай-ақ жалпы өндірістік үстеме шығыстардың шамасы айқындалады. Мұнда ай сайынғы нақтылаумен өнеркәсіптік кәсіпорынның ағымдағы қызметіне байланысты төлемдер кестесі анықталады. Бюджеттеудің екінші рәсімінің соңғы нәтижесі сатылған өнімнің толық өзіндік құнын болжау болып табылады.

Өнеркәсіптік кәсіпорынның ақша қаражатының бюджеті ай сайынғы нақтылаумен жасалады және болжау кезеңінің басындағы ақша қаражатының қалдығын, сатып алушылардан ақша қаражатының түсуін және өзге де ақша түсімдерін қамтитын ақша түсімдері бөлімінен; болжанатын кезеңге жоспарланған барлық ақша төлемдерін қамтитын төлемдер бөлімінен; бірінші және екінші бөлімдер арасындағы айырманы көрсететін ақша қаражатының артық немесе тапшылығы бөлімінен тұрады, сондай-ақ болжау кезеңінің соңындағы ақша қаражатының қалдығын қамтитын ақша қаражаты бөлімінен тұрады; сыртқы қаржыландырудың әртүрлі көздері -кредиттер, қарыздар, сауда ұйымының бағалы қағаздарының эмиссиясы есебінен ақша қаражатының тапшылығын -үшінші бөлімнің теріс қорытындысы жабу көзделетін қаржылық бөлім [29].

Егер өнеркәсіптік кәсіпорын алдағы кезеңде инвестициялық қызметті жүзеге асыруды көздейтін болса, онда ұзақ мерзімді инвестициялардың бюджеті құрылады, ол ұзақ мерзімді инвестициялардың бағыттарын көрсетеді және кәсіпорынның ұзақ мерзімді инвестицияларын қаржыландыру көздерін көрсетеді.

Кірістер мен шығындар туралы болжамды есеп сатудан түсетін болжамды түсімнің және сыртқы қаржыландыру көздеріне қызмет көрсетуге байланысты шығыстарды қоса алғанда, алдағы кезеңде күтілетін барлық өзге кірістер мен шығыстарды ескере отырып, сатылған өнімнің толық өзіндік құнының негізінде дайындалады. Дайындық барысында алдағы кезеңде төленуі тиіс салықтар мен дивидендтердің күтілетін сомалары да айқындалады және тиісінше бюджет қаражатының екінші бөлімінде ескеру қажет. Бұл ақша қаражатының бюджеті мен кірістер мен шығындар туралы болжамды есепті өзара байланыстыру қажеттілігін анықтайды.

Болжамды бухгалтерлік баланс алдағы кезең ішінде жүргізу болжанып отырған қызметтің барлық түрлерін ескере отырып, есепті кезеңдегі бухгалтерлік баланстың баптарын түзету жолымен қалыптастырылады. Бұл ретте болжамды бухгалтерлік балансты қалыптастыру дебиторлық қарызды болжаудан басталады. Ол үшін болжау кезеңінің басындағы баланстағы дебиторлық қарыздың қалдығына сату болжамын жасау кезінде жоспарланған сату несиеге қосылады және осындай түрдегі жоспарланған төлемдер инкассациясының сомасы шегеріледі. Тауарлық қорларға инвестицияларды есептеу материалдарды сатып алу жоспарының деректеріне негізделеді, ол өз кезегінде сату көлеміне негізделеді және материалдарды күтілетін сатып алу көлемін, сондай-ақ сатылмаған өнім қорларының күтілетін деңгейін көрсетеді. Осы ақпаратқа сүйене отырып және қорлардың бастапқы деңгейін ескере отырып, қорлардың көлеміне шартты баға беріледі. Болжау кезеңінің басындағы ақша қаражатының қалдығы есепті кезеңнің бухгалтерлік балансынан алынады, ал болжау кезеңінің соңындағы ақша қаражатының қалдығы ақша қаражатының бюджетінен көшіріледі. Баланста көрсетілетін негізгі құралдардың болашақ құны негізгі құралдарға жоспарланған шығыстардың қолда бар баланстық құнына қосу және кезең үшін амортизацияның осы сомасынан және сатылған негізгі құралдардың баланстық құнынан шегеру арқылы есептеледі. Күрделі шығындар алдын-ала жоспарланғандықтан, негізгі құралдарды болжау өте оңай. Кредиторлық берешек болжанатын кезеңдегі барлық жоспарланған сатып алуды осы кезеңдегі жалпы жоспарланған қолма-қол төлемдерді шегере отырып, оның басындағы қалдықтарға қосу жолымен есептеледі. Банк кредиттері ақша қаражатының бюджетінен алынатын осы кезеңдегі кредиттер бойынша жалпы жоспарланған төлемдердің сомасын оның басындағы қалдықтарға шегере отырып, болжамды кезеңде алуға жоспарланған барлық кредиттердің сомасын қосу жолымен есептеледі. Жалақыны есептеу және оны төлеу бойынша шығындар тауарларды сатып алу жоспары мен осы есептеулер мен өткен сатылымдар арасындағы байланысқа негізделген. Есептелген салықтарды олардың ағымдағы қалдығына бүкіл болжамды кезең ішінде есептелетін және есептеу арқылы анықталатын салық сомасын қосу және бюджеттен алынған осы салықтар бойынша нақты төлемдерді шегеру арқылы есептеуге болады. Болжамды меншікті капитал осы кезеңге салық төлегеннен кейін пайданы болжау кезеңінің басындағы меншікті капиталға қосу және төленген қолма-қол дивидендтер сомасын шегеру арқылы анықталады. Болжамды бухгалтерлік баланстың барлық баптарын есептегеннен кейін олар оның нысанына біріктіріледі [30].

Өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық жағдайын сипаттайтын көрсеткіштердің болжамды мәндерін айқындау оның болжамды бухгалтерлік балансының және кірістер мен шығындар туралы есептің деректері негізінде жүзеге асырылуы мүмкін. Мұндай көрсеткіштерге қаржылық коэффициенттер мен өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық жағдайының рейтингі кіруі мүмкін.

Бюджеттік әдістің артықшылығы - бұл өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық жағдайын неғұрлым толық, дәл және терең болжауға мүмкіндік береді, бұл оны, ең алдымен, орта және ірі кәсіпорындарда кеңінен қолдануға мүмкіндік береді.

Бюджеттеу жүйесіне көшу біртіндеп жүзеге асырылуы керек. Бұл жағдайда қаржылық жоспарлаудың қолданыстағы жүйесін қаржылық жоспарлаудың шетелдік тәжірибесіне негізделген қазіргі жүйеден бөлетін аралық нәрсе болуы керек.

Қарапайымдылық пен нақтылықтың артықшылықтарына ие сату пайызы әдісі алдағы кезеңдегі сату пайызы - сатудан түскен түсім түрінде кейбір болашақ шығындарды, активтер мен міндеттемелерді алдын-ала бағалауды талап етеді. Содан кейін болжамды бухгалтерлік баланстарды жасау үшін жоспарланған сату көлемін ескере отырып, пайызбен көрсетілген мәліметтер қолданылады.

Бұл ретте ауыспалы шығыстар, айналымдағы активтер және қысқа мерзімді міндеттемелер сатудан түскен нетто түсімді белгілі бір пайыз санына өсіру кезінде орта есеппен сол пайыздарға ұлғайтылады. Бұл ағымдағы активтер де, қысқа мерзімді міндеттемелер де болжамды кезеңде сатудан түскен кірістің алдыңғы пайызын құрайтынын білдіреді.

Негізгі құралдар құнының өсу пайызы оларды пайдалану дәрежесін, сондай-ақ болжау кезеңінің басындағы моральдық және физикалық тозуды ескере отырып, сатудан түскен түсімді арттырудың белгіленген пайызымен есептеледі.

Қалған айналымнан тыс активтер, сондай-ақ ұзақ мерзімді міндеттемелер мен жарғылық капитал болжамға өзгеріссіз алынады.

Болжамды кезеңнің соңындағы бөлінбеген пайда есепті кезеңнің соңындағы бөлінбеген пайдаға оның болжамды өсімін қосу жолымен айқындалады, ол сатудан болжамды түсімді пайда нормасының болжамды мәніне сатудан түскен таза пайда мен нетто түсімнің қатынасы және бірліктің айырмасына және пайданы дивидендтерге бөлу нормасының болжамды мәніне дивидендтер мен таза пайда қатынасы көбейту жолымен есептеледі.

Содан кейін барлық активтерді міндеттемелермен жабу үшін жеткіліксіз міндеттемелер сомасы, яғни барлық болжанған активтер сомасынан барлық болжанған міндеттемелердің сомасын шегеру арқылы есептелетін қосымша сыртқы қаржыландырудың қажетті сомасы анықталады.

Болжамды бухгалтерлік баланс деректерінің негізінде қаржылық коэффициенттер жатқызылуы мүмкін өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық жай-күйін сипаттайтын көрсеткіштердің болжамды мәндері айқындалады.

Сату пайызы әдісімен өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық жағдайын болжау процесінде оның болжамды бухгалтерлік балансының бірнеше нұсқалары жасалады және салыстырмалы талдау негізінде өнеркәсіптік кәсіпорынды басқару тұрғысынан жоспарланған ең қолайлы нұсқа ретінде таңдалады.

Сатудың пайыздық әдісінің басты артықшылығы - бұл қарапайым және арзан. Алайда, оны қолдану кезінде өнеркәсіптік кәсіпорынның сату көлемінің жоспарланған ұлғаюын қамтамасыз ету үшін ішкі резервтері жоқ екендігі туындайды, осыған байланысты қосымша сыртқы қаржыландыру қажет болады. Егер өнеркәсіптік кәсіпорында мұндай резервтер болса, бұл әдіс өте сақтықпен қолданылуы керек.

Әлбетте, сатылымның пайыздық әдісі бойынша өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық жағдайының болжамы бюджеттік әдіске қарағанда аз, дәл және толық. Алайда, сатылымның пайыздық әдісі әлі де сенімді нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік береді, бұл оны негізінен өнімнің аз ассортименті бар кәсіпорындарда қолдануға мүмкіндік береді.

Сату пайызы әдісімен кәсіпорынның қаржылық жағдайын болжау мысалын қарастырыңыз. Бұл әдістің артықшылығы - бұл Mail.Ru Агент қарапайым және арзан. Бұл әдіс келесі болжамдарға негізделген:

- кіріс белгілі бір пайызға өскен кезде ауыспалы шығындар, ағымдағы активтер және қысқа мерзімді міндеттемелер бірдей пайыздық мөлшерге артады;

- негізгі құралдар құнының өсуі болжамды сату көлеміне есептеледі. Бұл жағдайда қолданыстағы негізгі құралдар жеткілікті ме (егер олар толығымен жүктелмесе) немесе жаңа негізгі құралдарды сатып алу қажет пе;

- ұзақ мерзімді міндеттемелер мен акционерлік капитал болжамға өзгеріссіз ауыстырылады.

Кіріс болжамына және жоғарыда келтірілген болжамдарға сүйене отырып, таза пайда мен кәсіпорынның қаржылық жағдайының көрсеткіштері есептеледі.

Егер сатылымның жоғары өсуі жоспарланса, онда компания айналым қаражатына мұқтаж болады және міндеттемелер тапшылығы болжамды баланста қалыптасады. Бұл дегеніміз, кәсіпорында жоспарланған кіріс көлемін қамтамасыз ету үшін қажетті активтерді қалыптастыру көздері жетіспейді. Болжамды баланстағы активтер мен міндеттемелер арасындағы бұл айырмашылық кәсіпорынның сыртқы қаржыландырудағы қажеттілігі қарыз капиталын ұлғайту болып табылады.

Бұл қажеттілік формула бойынша есептеледі:

$$ДЗК=(А/У)* ДУ - (ДП/У)* ДУ - Я*Уп*(1-0), \quad (1)$$

мұндағы ДЗК - қарыз капиталының өзгеруі

А - жоспарланған кезеңнің басындағы түсімнің өзгеруіне тепе-тең өзгертін активтер сомасы

V - жоспарланатын кезеңнің алдындағы кезеңдегі түсім көлемі

Д V - түсім көлемінің жоспарлы өзгеруі

ДП - жоспарланған кезеңнің басындағы түсімнің өзгеруіне пропорционалды түрде өзгертін пассивтердің өзгеруі

R - сатылатын өнімнің пайдалылығы

Vn - сатудан түсетін болжамды кіріс

D - дивидендтер төлеуге жіберілетін пайданың үлесі

Осылайша, кәсіпорынның сыртқы қаржыландыруға деген қажеттілігі кірістердің тиісті өсімімен және бөлінбеген пайданың өсуімен өзгерген кезде пайда болатын активтердің өсуіне деген қажеттілік арасындағы айырмашылық ретінде анықталады [31].

Егер міндеттемелер мен бөлінбеген пайданың өсуі активтердің өсу қажеттілігін толығымен жабатын болса, онда сыртқы қаржыландыру қажеттілігі туындамайды.

Болжам балансының деректері негізінде болашақта кәсіпорынның қаржылық жағдайының негізгі көрсеткіштері есептеледі.

Кәсіпорындағы қарыз қаражатының үлесі меншікті үлестен аспауы керек, меншікті және қарыз қаражатының арақатынасы капитал құрылымын анықтауға мүмкіндік береді. Бұл коэффициенттің ең жоғарғы мәні 1-ден аспауы тиіс.

$$K_{з/с}=ЗК/СК \quad (2)$$

Қарыз капиталының едәуір үлесі бар кәсіпорын қаржылық левередж деңгейі жоғары кәсіпорын немесе қаржылық тәуелді компания деп аталады, өз қызметін тек өз қаражаты есебінен қаржыландыратын компания қаржылық тәуелсіз деп аталады.

Қаржыландыру коэффициенті меншікті және қарыз қаржыландыру көздерінің арақатынасын көрсетеді және мынадай формула бойынша есептеледі:

$$K_{\phi}=СК/ЗК \quad (3)$$

Егер қаржыландыру коэффициенті 1-ден көп болса, онда кәсіпорында өзін-өзі қаржыландыру принципі жүзеге асырылады. Бұл коэффициентті есептеу кезінде қысқа мерзімді міндеттемелерді, бюджетке берешекті және т.б. қоспағанда, қысқа мерзімді несиелер мен қарыздардың сомасын ғана алу керек.

Өндірістік және қаржылық леверидж деңгейлерін бақылау қажеттілігі аналитикалық жұмыста «жоқ» әдісінің немесе Леверидждің қолайлы деңгейін бағалау мен оған қол жеткізуге қосымшада шығынсыз қызметті қамтамасыз ететін шығару көлемін әрбір нақты жағдай үшін айқындау болып табылатын сыни сату көлемінің кеңінен таралуына алып келді.

Күрделі жүйелердің дамуын болжау кезінде көптеген сарапшыларды тарту кеңінен қолданылады. Бұл мәселе бойынша олардың пікірлері жиі сәйкес келмейді және тіпті диаметрлі түрде қарама-қарсы болуы мүмкін. Осы сәйкессіздіктерді азайту және болжамдардың дәлдігін арттыру үшін экономикалық статистика құралдарын қолдана отырып, сарапшылардың келісіміне қол жеткізуге ықпал ететін әдістер қолданылады. Бұл ең қарапайым және танымал әдістер. Бұл әдістерді іс жүзінде қолдану, әдетте, кәсіпорынның өндірістік жетекшілерінің тәжірибесі мен білімін пайдалану болып табылады. Әдетте, бұл шешім қабылдауды қарапайым және жылдам түрде қамтамасыз

етеді. Кемшілігі - жасалған болжам үшін жеке жауапкершіліктің төмендеуі немесе толық болмауы.

Белгілі әдістердің ешқайсысы болашақты болжау тәжірибесінде туындауы мүмкін барлық жағдайларға сәйкес келмейтіні анық. Осыған байланысты бірнеше түрлі әдістерді қолданған жөн, бұл іс жүзінде болжамдардың дәлдігін арттыруға көмектеседі. Алайда, мұндай әдістердің оңтайлы жиынтығын анықтауға арналған рецепттер жоқ. Сандық және сапалық болжамдарды біріктіру әрекеттері кейде олардың дәлдігінің төмендеуіне әкелетіні белгілі. Ең жалпы ұстанымдардан кейбір әдістердің кемшіліктері басқалардың артықшылықтарымен өтелгені жөн.

Кәсіпорынның қаржылық жағдайын болжаудың формализацияланған модельдері екі негізгі мәселе бойынша сынға ұшырайды:

1) модельдеу барысында болжамдардың бірнеше нұсқалары жасалуы мүмкін, бірақ іс жүзінде жасалуы керек, ал формализацияланған критерийлермен қайсысы жақсы екенін анықтау мүмкін емес;

2) кез-келген қаржылық модель экономикалық көрсеткіштер арасындағы байланысты тек жеңілдетілген түрде көрсетеді.

Жоғарыда аталған әдістер практикада өте сирек қолданылады. Көп жағдайда бірнеше әдістер мен алгоритмдерді біріктіретін біріктірілген әдіс қолданылады. Бірнеше әдістерді жан-жақты қолданған кезде әр әдістің кемшіліктері бейтараптандырылады және әдістер бір-бірін толықтырады. Әдістердің бірі басқа әдістермен алынған нәтижелерді қосымша бақылау құралы ретінде қарастырылатын жағдайлар бар.

Меншікті және қарыз капиталын болжайтын біріктірілген әдісті қарастырыңыз. Болжау нәтижесі ретінде тепе-теңдік алынады. Болжамды есептеулерді жасау меншікті капиталдың күтілетін шамасын анықтаудан басталады. Жарғылық, қосымша және резервтік капиталдарды болжамдық теңгерімге соңғы есепті кезеңдегі сомамен енгізуге болады, өйткені олар әдетте акциялардың қосымша эмиссиясын жүзеге асыру және негізгі құралдарды міндетті қайта бағалау жағдайларын қоспағанда, сирек өзгереді. Сондықтан, меншікті капиталдың (МК) мөлшері өзгертін негізгі элемент бөлінбеген пайда болады. Пайда мөлшерін болашақ кезеңдегі сату рентабельділігі коэффициентінің мәні негізінде есептеуге болады, бұл кірістің сатудан түскен кіріске қатынасына тең:

$$P_p = P/V. \quad (4)$$

Сатудан түскен түсімнің болжамын сату пайызы әдісімен алуға болады.

Болашақта меншікті капиталдың (БМК) шамасы болжамды пайданың шамасына ұлғайтылған соңғы есепті кезеңдегі оның шамасына тең болады.

$$BMK = CKPP. \quad (5)$$

Айналымдағы активтерді қалыптастыру үшін болашақта меншікті айналым капиталының (БМАК) мөлшерін айқындау қажет. Бұл үшін регрессия әдісінің көмегімен айналымнан тыс активтер (АТА) шамасы анықталады.

$$\text{СОКПСКП-ВА} \quad (6)$$

Ұзақ мерзімді міндеттемелер бір жылдан астам мерзімге қалыптасатындықтан, олардың мөлшері ағымдағы жылы төленген соманың мөлшеріне азайтылуы немесе егер несиелер мерзім соңында бір сомамен қайтарылса, сол соманың мөлшерінде қалдырылуы керек. Есеп айырысудың қарапайымдылығы үшін ұзақ мерзімді міндеттемелерді бұрынғы деңгейде қалдырамыз.

Келесі кадам - болжамды кезеңдегі кредиторлық қарыздың көлемін анықтау. Кредиторлық қарыз меншікті айналым капиталының мөлшеріне байланысты. Жеткізушілер алдындағы кредиторлық қарыз айналым капиталын қаржыландырудың қарыз көзі ретінде қарастырылады. Кредиторлық қарызды өтеу мерзімдеріндегі айырмашылыққа және айналым капиталы айналымына байланысты қосымша қаржыландыру қажеттілігі туындайды, яғни меншікті айналым капиталы. Егер кредиторлық қарыз түріндегі қарыз қаражаты өндірістік процестің ұзақтығынан қысқа мерзімге берілсе, онда міндеттемелер бойынша төлемдер кәсіпорынның меншікті айналым капиталы болған жағдайда жүзеге асырылады. Қаржыландырудың осы көзіне қажеттілік шамасы жеткізушілердің кредитті пайдаланудың аяқталуы (ТҚТ) мен ағымдағы активтер айналымы кезеңінің (ТТА) өндірістік процесінің аяқталуы арасындағы мерзіммен, сондай-ақ уақыт бірлігіне алдағы төлемдер (П) шамасымен айқындалады .

$$\text{СОК}=(\text{ТТА}-\text{ТКЗ})*\text{П}/\text{Д} \quad (7)$$

Кредиторлық қарызды өтеудің орташа мерзімі мынадай формула бойынша айқындалады:

$$\text{Ткз}=\text{Д} / \text{Обкз}, \quad (8)$$

мұндағы Д - есепті кезеңнің ұзақтығы

Обкз - кредиторлық қарыздың айналымдылығы

Кредиторлық қарыздың айналымдылығын айқындау бойынша кредиторларға төлемдер сомасының жалпы кредиторлық қарызға қатынасына тең:

$$\text{Обкз}=\text{П}/\text{КЗ} \quad (9)$$

Кредиторлық қарызды өтеудің орташа мерзімінің формуласына кредиторлық қарыздың айналымдылығын алмастырамыз

$$\text{Ткз}=\text{Д}*\text{КЗ}/\text{П} \quad (10)$$

Меншікті айналым капиталының формуласына ТКЗ кредитін пайдалану мерзімінің шамасын алмастырамыз

$$\text{СОК}=(\text{ТТА}-\text{Д}*\text{КЗ}/\text{П})*\text{ШД}=\text{ТТА}*\text{ПУД}-\text{КЗ}, \quad (11)$$

демек,

$$\text{КЗ}=\text{ТТА}*\text{П}/\text{ДСОК} \quad (12)$$

Меншікті және қарыз капиталының болжамды шамалары негізінде кәсіпорынның қаржылық жағдайының болжамды шамаларын есептеуге болады қаржы капиталы (ФК), тәуелсіздік коэффициенті (КН), тартылған капитал (КТРК), қаржылық тұрақтылық (КФК), ұзақ мерзімді несиелік салымдар (КДКК).

$$\text{ФКСКЗК}, \quad (13)$$

онда ЗК - заемдық капитал

$$\text{КНСК}/\text{ВБ} \quad (14)$$

$$\text{КПРК}=\text{КЗ}/\text{СК} \quad (15)$$

$$\text{КФУ}=(\text{СКДО})/\text{ВБ} \quad (16)$$

$$\text{Кдкв}=\text{ДО}/\text{СК} \quad (17)$$

Болжанатын амортизация мөлшері негізгі құралдар бойынша орташа өлшенген ставка мен болжамды кезеңдегі негізгі құралдар шамасының көбейтіндісі ретінде берілуі мүмкін, өйткені қарыз капиталының шамасына амортизациялық аударымдар қосылады.

Теңгерім валютасы жеткізушілер алдындағы кредиторлық қарыздың шамасына және еңбекақы мен салықтар мен алымдар бойынша кредиторлық қарыз бойынша ағымдағы және болжанатын кезең арасындағы бюджеттік әдіспен айырмаға ұлғайтылады. Келісілген пайымдау әдісінің көмегімен нәтижелерді бақылауға болады [32].

Болжауда қолданылатын модельдің тиімділігін бағалау кезінде негізгі критерийлер болжамның дәлдігі және кәсіпорынның болашақ қаржылық жағдайын ұсынудың толықтығы болып табылады. Толықтығы тұрғысынан болжамдық есептілік нысандарын құруға мүмкіндік беретін әдістер ең жақсы болып табылады. Оларды қолдану кезінде кәсіпорынның болашақ жағдайын егжей-тегжейлі талдауға болады. Болжамның дәлдігі туралы мәселе мұқият болуды талап етеді. Болжамның дәлдігі немесе қателігі - болжам мен нақты мәндердің арасындағы айырмашылық. Әрбір нақты модельде бұл мән бірқатар факторларға байланысты. Болжамның дәлдігі белгілі бір жағдайда болжау әдісін таңдаудың дұрыстығына байланысты болады. Алайда, бұл әр жағдайда тек бір модель қолданылады дегенді білдірмейді. Кейбір жағдайларда бірнеше түрлі модельдер салыстырмалы түрде сенімді баға беруі мүмкін.

Болжау моделін жасау кезінде қолданылатын мәліметтердің үлкен уақыт аралығында үш жылдан бес жылға дейін алынуы өте маңызды. Бұл деректер белгілі бір кәсіпорын үшін қолайлы және сенімді, салыстырмалы, біртекті және тұрақты болуы керек. Математикалық статистика аппаратын қолданатын стохастикалық болжау әдістері мұндай мәліметтерге нақты талаптар қояды, егер олар орындалмаса, болжау дәлдігіне кепілдік берілмейді. Кез-келген болжау моделінің негізгі элементі - тренд немесе серияның өзгеруінің негізгі тенденциясы. Көптеген модельдерде тренд сызықтық деп болжанады, бірақ мұндай болжам әрдайым табиғи бола бермейді және болжамның дәлдігіне теріс әсер етуі мүмкін. Болжамның дәлдігіне маусымдық ауытқу трендінен бөлудің қолданылатын әдісі де әсер етеді-қосу немесе көбейту. Регрессия әдістерін қолданған кезде әртүрлі факторлар арасындағы себеп-салдарлық байланыстарды дұрыс анықтау және осы қатынастарды модельге енгізу өте маңызды [33].

Нақты болжамдар жасау үшін модельді пайдаланбас бұрын, болжамдардың дәлдігін қамтамасыз ету үшін оны объективтілікке тексеру керек. Бұған екі түрлі жолмен қол жеткізуге болады:

1. Модель арқылы алынған нәтижелер олар пайда болған кезде белгілі бір уақыт өткеннен кейін нақты мәндермен салыстырылады. Бұл тәсілдің кемшілігі - модельдің "бейтараптығын" тексеру ұзақ уақытты алуы мүмкін, өйткені модельді шынымен ұзақ уақыт ішінде тексеруге болады.

2. Модель қол жетімді тарихи деректердің қысқартылған жиынтығына негізделген. Қалған деректерді осы модель арқылы алынған болжамды көрсеткіштермен салыстыру үшін пайдалануға болады. Мұндай тексеру анағұрлым нақты, өйткені ол болжамды жағдайды модельдейді. Бұл әдістің кемшілігі - ең соңғы, сондықтан ең маңызды көрсеткіштер бастапқы модельді қалыптастыру процесінде алынып тасталады.

Модельді тексеруге қатысты жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, күтілетін қателерді азайту үшін бұрыннан бар модельге өзгерістер енгізу керек екендігі айқын болады. Мұндай өзгерістер модельді нақты өмірде қолданудың бүкіл кезеңінде жасалады. Трендке, маусымдық және циклдік ауытқуларға, сондай-ақ қолданылатын кез-келген себеп-салдар қатынасына қатысты үнемі өзгерістер енгізуге болады. Содан кейін бұл өзгерістер сипатталған әдістермен тексеріледі. Осылайша, модельді жобалау процесі бірнеше кезеңдерді қамтиды: деректерді жинау, бастапқы модельді әзірлеу, тексеру, нақтылау - және тағы да, кәсіпорынның қаржылық жағдайы туралы болжамды ақпарат көзі ретінде модельдің сенімділігін қамтамасыз ету үшін қосымша деректерді үздіксіз жинау негізінде.

Болжаудың кез-келген моделін жасау кезінде болашақта жағдай қазіргі жағдайдан мүлдем өзгеше болмайды деп болжанады. Басқаша айтқанда, барлық маңызды факторлар болжау моделінде ескеріледі немесе ол қолданылатын уақыт кезеңінде өзгермейді деп саналады. Алайда, модель әрқашан нақты жағдайды нақты талдау мақсаттарына сүйене отырып, ең маңызды деп саналатын шектеулі факторлардың шексіз санынан таңдау арқылы

қатайтады. Салынған модельдің дәлдігі мен тиімділігі мұндай таңдаудың дұрыстығы мен негізділігіне тікелей байланысты болады. Болжау үшін модельді пайдалану кезінде оған саналы түрде немесе бейсаналық түрде енгізілмеген факторлардың бар екенін есте ұстаған жөн, алайда болашақта кәсіпорынның жағдайына әсер етеді.

Осылайша, осы параграфта болжау әдістеріне, олардың артықшылықтары мен кемшіліктеріне шолу жасалады және біріктірілген әдістің мысалы талданады. Кәсіпорынның қаржылық жағдайын болжау кәсіпорынның жұмысындағы жағымсыз жақтарды тез анықтауға және қазіргі жағдайдан шығу үшін тиімді шараларды уақтылы қабылдауға, яғни кәсіпорынның қаржылық жағдайын тиімді басқаруға мүмкіндік береді.

2. ӨНЕРКӘСІПТІК КӘСІПОРЫННЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ ЖАҒДАЙЫН ТАЛДАУ

2.1 «KazStroy Damu» ЖШС қызметін сипаттау

«KazStroy Damu» ЖШС 2020 жылы құрылған Негізгі қызметі – құрылысқа қажетті өнімдерді жасау және құрылыс жұмыстарын жүргізу болып табылады

Ұйымның бухгалтерлік балансын талдаудың жалпы мақсаты ұйымның қаржылық жағдайы және қаржылық есептілікті мүдделі пайдаланушылардың шешім қабылдауы үшін қажетті оның даму перспективалары туралы ақпаратты анықтау және ашу болып табылады.

Бухгалтерлік балансты талдаудың негізгі міндеттері:

- ұйымның мүліктік жағдайын сипаттайтын бухгалтерлік баланс активтерінің құрамы мен құрылымын зерделеу;
- капитал құрамы мен құрылымын және оның активтерін қалыптастыру көздері болып табылатын ұйымның міндеттемелерін зерттеу;
- бухгалтерлік баланс активтерінің жекелеген топтарының өтімділігін талдау;
- ұйымның төлем қабілеттілігі мен кредит қабілеттілігін талдау;
- ұйымның қаржылық тұрақтылығын талдау;
- ұйымның банкроттық ықтималдылығын талдау [34].

Балансты талдау кезінде екі негізгі мақсат қарастырылады.

Біріншіден, балансты талдау ұйымның пайда табу мүмкіндігі туралы ақпарат алуға бағытталған. Бұл аспект дивидендтерді төлеу, бизнесті кеңейту және дамыту туралы мәселелерді шешуде өте маңызды.

Екіншіден, балансты талдау ұйымның мүліктік және қаржылық жағдайы туралы, яғни оның пайда алу көздерімен қамтамасыз етілуі туралы ақпарат алуға бағытталған.

«KazStroy Damu» ЖШС, БСН 110862954202, ҚР резиденті, ҚҚС төлеуші, орта кәсіпкерлік субъектісі, қызмет түрі тауарлардың кең ассортиментімен қандай да бір нақтылаусыз көтерме сауда - 60% және құрылыс – монтаждау жұмыстары - 40% қамтиды. Қырғызстан аумағында тұрақты мекеме ретінде филиалы бар, филиал Қырғызстан аумағында ТМҚ өткізу бойынша қызметті жүзеге асырады.

1) «KazStroy Damu» ЖШС, БСН 110862954202, айналым-сальдо ведомосының деректері бойынша кірістер түрлері бойынша 2019 жылға арналған мынадай көрсеткіштерге ие, олар бойынша сомалар жинақталған түрде салық тіркелімінде ұсынылған. «KazStroy Damu» ЖШС 2019 жылғы қаржылық есептілік деректері бойынша 50 млн.теңге мөлшерінде өз филиалы арқылы Қырғызстан аумағында тауарларды өткізуден табыс алды.

Қаржылық есеп берудің дұрыстығын растау үшін активтер мен қалыптастыру көздерінің құрамы мен құрылымын, кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын, оның төлем қабілеттілігі мен іскерлік белсенділігін және кәсіпорынның қаржылық жағдайын және болашақта оның жұмыс істеу перспективаларын бағалау қажет.

«KazStroy Damu» ЖШС-нің 2019 жылдың соңында жалпы сомасы 304 млн. теңге берешегі болды, ол келесі жылы өтелуге тиіс.

«KazStroy Damu» ЖШС-ын, кейінгіде «KazStroy Damu» ЖШС деп негізделетін, жұмысшыларының орташа жылдық саны елуден асатын, бірақ екі жүз елу адамнан аспайтын және активтерінің орташа жылдық құны тиісті қаржы жылына республикалық бюджет туралы заңмен белгіленген үш жүз жиырма бес мың еселік есептік айлық көрсеткіштен артық емес орта кәсіпкерлік субъектісі болып табылады. 30.08.1995 жылы қабылданған Қазақстан Республикасының Конституциясы, 27.12.1994 жылы Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесінің қабылдаған Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексі, 17.04.1995 жылғы «Заңды тұлғаларды мемлекеттік тіркеу және филиалдар мен өкілдіктерді тіркеуді есепке алу туралы», 02.05.1995 жылғы «Шаруашылық серіктестіктері туралы», 31.01.2006 жылғы «Жеке кәсіпкерлік туралы», 22.04.1998 жылғы «Жауапкершілігі шектеулі және қосымша жауапкершілігі бар серіктестіктер туралы» ҚР Заңдары және өзінің Жарғысы негізінде әрекет етеді.

«KazStroy Damu» ЖШС-нің мемлекеттік тіркеуден өткен күннен бастап заңды тұлға болып табылады, жекелеген мүлікке жеке меншік құқығын иеленеді. Дербес балансы, мөрі, банктерде есеп шоттары және реквизиттері бар. Жарғылық капиталы 10 млн.теңге мөлшерінде.

«KazStroy Damu» ЖШС-нің өз атынан республика аймағында және шетелдерде келісім шарттар жасайды, мүліктік және мүліктік емес құқықтар міндеттерді иеленеді, сотта талап арыз беруші және жауапкер бола алады, саудаларға, аукциондарға қатысады.

«KazStroy Damu» ЖШС-нің өз міндеттемелері бойынша өзіне тиесілі барлық мүлікпен жауап береді. Қатысушы «KazStroy Damu» ЖШС-нің өзіне алған міндеттемелері бойынша жауап бермейді және «KazStroy Damu» қызметіне байланысты келген залалдарға өздерінің қосқан салымының құны шегінде тәуекел етеді. «KazStroy Damu» ЖШС-нің оның Қатысушысының және «KazStroy Damu» ЖШС-нің құрған заңды тұлғалардың міндеттемелері бойынша жауап бермейді. «KazStroy Damu» ЖШС-нің өз қызметін өзінің құрылтай құжаттарына және Қазақстан Республикасының қолданыстағы Заңнамаларына сәйкес жүзеге асырады. «KazStroy Damu» қызмет мерзімі шексіз.

«KazStroy Damu» ЖШС-нің Жарғылық капиталына салым ақша, бағалы қағаздар, заттар, мүліктік құқықтар, оның ішінде жерді пайдалану құқығы және интеллектуалдық қызмет нәтижесіндегі құқық және басқа мүліктер түрінде болуы мүмкін. Салынатын мүліктің құны Қатысушының шешімімен бағаланады, салымның құны жиырма мың айлық есептік көрсеткішке тең келетін мөлшерден асып кеткен жағдайда, оны бағалау тәуелсіз сарапшы арқылы бекітілуі тиіс. Жарғылық капиталдың мөлшерін өзгерту Қатысушының шешімімен Серіктестіктің шаруашылық жүргізуден түскен таза пайдасы немесе Қатысушының қосымша салымдары есебінен жүзеге асады. Ұлттық экономика субъектілерінің ашықтығын қамтамасыз ету өте маңызды, өйткені капиталдың

нарықтық құны екі негізгі фактормен анықталады: болжамды кіріс және болжамды тәуекелдер. Жеке тәуекелдер шынымен ұйымдардың қызметіне тән, бірақ ақпараттың жетіспеушілігінен, инвестициялардың кірістілігі туралы нақты ақпараттың болмауынан туындайтындар да бар.

«KazStroy Damu» ЖШС-нің құру мен қызметінің мақсаты өнімге деген қоғамдық қажеттілікті қанағаттандыру, тапқан таза кірісі негізінде қатысушы мен кәсіпорын қызметкерлерінің әлеуметтік және экономикалық мүдделерін жүзеге асыру болып табылады.

«KazStroy Damu» ЖШС-нің қызметінің мәндері: босалқы бөлшектерді шығару; өткізуге арналған тауарды өндіру; кәсіпорындарға, ұйымдарға және де азаматтарға жұмыс пен қызмет көрсету; темір бұйымдары мен темір өнімдерін өндіру және өткізу; ТМД Республикалары және алыс шетелдермен бірлескен сауда кәсіпорындарын; кәсіпорындар мен фирмаларға жүктерін ресімдеу және экспедициялау бойынша көмек көрсету; кәсіпорындар мен фирмаларға экспорт-импорттық операцияларды рәсімдеу бойынша көмек көрсету; өнеркәсіп және ауылшаруашылық саласында инвестициялық және инновациялық қызмет.

«KazStroy Damu» ЖШС-нің Қазақстан Республикасының «Лицензиялау туралы» Заңына сәйкес лицензиялауға жататын барлық қызмет түрлерін заңда белгіленген тәртіппен алынған лицензиясы болғанда ғана жүзеге асыруға құқылы. Серіктестік қатысушының Жарғылық капиталға салған ақшалары мен материалдарына; оның қызметінен түскен пайдаға; шаруашылық қызметін жүргізу нәтижесінде Серіктестік өндірген өнімдерге; банктердің және басқа несиелер берушілердің несиелері мен заемдарына меншік иесі болып табылады.

«KazStroy Damu» ЖШС-нің меншігіне қол сұғылмайды және заңмен қорғалады.

«KazStroy Damu» ЖШС-нің резерв капиталын және басқа қорларды құруға, еңбекке ақы төлеудің нысанын, жүйесін және мөлшерін дербес белгілеуге, ҚР заңнамасына сәйкес шетел азаматтарыш жұмысқа жалдап алуға, сондай-ақ, егер Қазақстан Республикасы заңына қайшы келмесе, басқа да әрекеттерді жүзеге асыруға құқылы. «KazStroy Damu» ЖШС-нің тапқан пайда салық және тағы басқа міндетті телемдер төленгеннен кейін Серіктестік Қатысушысының шешіміне сәйкес бөлінеді. «KazStroy Damu» ЖШС-нің мүмкін болатын зияндары «KazStroy Damu» ЖШС-нің Қатысушысының шешімімен резерв капиталының есебінен немесе өзге қаражат есебінен жабылады. 2019-2020 ж.ж. «KazStroy Damu» жауапкершілігі шектеулі серіктестігінің нарықтық экономикада нарықтық бәсекелестікке қабілетті қызмет көрсетуді жоспарлап отыр, осы орайда осы заманға сай технологияларды құру мен дамыту, жаңа технологияларды игеру үдерісінде қолдау көрсету мен кадрлардың білігін бағдарлаудың икемді жүйесін қалыптастыру, көрші мемлекеттермен арадағы нақты уағдаластықтарды дамыту алдағы мақсаттары болып табылады.

Қазақстан ТМД-дағы интеграциялық үдерістердің белсенді қатысушысы болып табылады. 2010 жылғы 1 қаңтардан бастап күшіне енген Ресеймен және Беларусьпен Кеден одағының құрылуы – бұл Қазақстандық барлық

интеграциялық бастамалардың серіппелілігі болды. Әртараптандырудың өзегі кәсіпкерлік болмақ. Қазақстан Республикасының Қаржы министрлігі 2001 жылы Бухгалтерлік есеп және аудит мәселелері жөніндегі әдіснамалық кеңес құрды, оның жұмысына Ұлттық банктің қызметкерлері де қатысты.

Біз тәуекелдерді өз мойнына алуға, жаңа рыноктарды игеруге, инновациялар ендіруге дайын қуатты кәсіпкерлер тобын көргіміз келеді, – деді елбасы өзінің халыққа жолдауында.

Нақ осы кәсіпкерлер экономиканы жаңғыртудың қозғаушы күші болып табылады. Осыған байланысты Үкімет 2019 жылдан бастап өңірлерде кәсіпкерлікті дамыту жөнінде бірыңғай бюджеттік бағдарлама енгізуді жоспарлап отыр.

«KazStroy Damu» аралық есебі 2020 жылғы мәлімдеме бойынша: 2020 жылдың бірінші жартысында бүкіл әлемде COVID-19 пандемиясының салдарынан әлемдік экономика қатты құлдырауды бастан өткерді. Салалық тізбектер арасындағы сауда ағындары бұзылды. Шикізат нарығы үлкен құбылмалылыққа тап болды. Бұл әлемдік экономика 2008 жылғы қаржы дағдарысынан кейінгі ең күрделі проблемаларға тап болды деп саналады және әлемдік экономика 2020 жылы кем дегенде 6% - ға қысқарды деп болжайды. Халықаралық тенге, валюта Қоры өзінің соңғы болжамында әлемдік экономиканың өсу қарқыны - 4,9 жылы 2020% болады деп күтілуде және Батыстың барлық ірі дамыған экономикалары терең құлдырауды бастан кешіреді деп санайды. Экономика мен қоғам тұрғысынан жоғары баға төлей отырып, Қазақстанда пандемияны салыстырмалы түрде қысқа мерзімде ұстап, жұмыс пен өндірістің тез қалпына келуіне ықпал етті. Оның экономикалық қызметі жоғары тұрақтылық пен үлкен әлеуетті көрсетті.

Бастапқы жылдың бірінші жартысында «тұрғын үй алыпсатарлық емес, өмір сүруге арналған» деген ұстанымға сүйене отырып, Қазақстанның Үкіметі жылжымайтын мүлік саласында қатаң қаржылық реттеуді талап етті. Covid-19 әсеріне жауап ретінде. Сонымен қатар жергілікті билік жылжымайтын мүлік нарығының үздіксіз жұмыс істеуіне ықпал ету үшін «сатып алуды шектеу» және «несиені шектеу» принциптерін сақтай отырып, әртүрлі нарықтарға негізделген саясатты түзетуге икемді болды. Пандемия екінші тоқсанда бүкіл елді біртіндеп бақылауға алған сайын, бірінші және екінші деңгейдегі қалалардағы нарықтар тез қалпына келді, кейбір танымал қалаларда көлем мен бағаның өсуі байқалды, бірақ жиынтық өсу аз болды. Пандемия нәтижесінде бірінші жартыжылдықта елдегі тауарлық тұрғын үйді келісімшарттық сату көлемі жылдық есеппен 5,4% - ға 6,6895 миллиардқа дейін қысқарды, ал тұрғын үйді келісімшарттық сату көлемі жылдық есеппен 2,8% - ға төмендеп, 5,9633 миллиардқа жетті. Қор деңгейі шамалы өсуді тіркеді: дегенмен кезеңнің соңында 511 миллион шаршы метр жылжымайтын мүлік сатуға қол жетімді болды, бұл өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 1,8% - ға көп, ал тұрғын үй қоры 239 миллион шаршы метрге дейін өсті, бұл өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 2,7% - ға көп. Жылжымайтын мүлік

саласындағы ірі компаниялар арасындағы нарық үлесі 29,8% - ды құрап, жылдық есеппен 2,9 пайызына артты.

Қазіргі кезеңдегі бухгалтерлік тәжірибедегі маңызды жаңалық «1С: Бухгалтерия» бағдарламасын қолдану болып табылады. Ең алдымен, ол заңнаманың және де есеп нысандарының кез келген өзгерісіне бухгалтердің өзі баптай алатын эмбебап бухгалтерлік бағдарлама. Қазіргі кезде ол кішігірім және ірі кәсіпорындарда, акционерлік қоғамдарда, бюджеттік ұйымдарда және басқа да шаруашылық жүргізуші субъектілерде сәтті қолданылуда. Біздің республикамызбен қатар бағдарлама Ресейде, Украинада, Беларусьте, Балтық елдерінде және посткеңестік кеңістіктің басқа да елдерінде кең қолданысқа ие болды.

«1С: Бухгалтерия» бағдарламасының артықшылығы – ол қарапайым есепке және күрделі есепке де қолданысқа береді. Бұл ретте, қарапайым қолдану деп отырғанымыз: корреспонденцияларды енгізу, айналым қалдықтарын, бас кітап шоттары карточкаларын алу, кассаны, банкті жүргізу, төлем құжаттарын басып шығару, салық органдарына есеп беру болып табылады. Бағдарламаның барлық мүмкіндігі аналитикалық есеп жүргізгенде ашылады. Шағын кәсіпкерлік субъектілерінде (коммерциялық, сауда фирмаларында) осы бағдарламаның көмегімен тауарлардың нақты болуы мен көзғалысының есебін, сатып алушылар және жабдықтаушылармен есеп айырысуларды, валюта, келісім-шарт есебін жүргізуге болады. Өндірістік компанияларда сандық және сомалық өлшем бірліктерімен қоймадағы материалдар есебін, негізгі құралдар есебін, дайын өнім және басқа да есеп бөлімшелерінің есебін жүргізеді [35].

Жыл сайын бұл бағдарламаның версиялары, бухгалтерлік есепті жүргізу құрылымын баптау мүмкіндігін кеңейте отырып, толықтырады. Жүйенің конфигурациялаумен, әкімшілік шаруашылығымен және өнімділігімен байланысты механизмдері кең өріс алуда. «1С: Бухгалтерия» жүйесіне кіретін бағдарламаларға келесі өзіндік ерекшеліктер тән.

1-кесте бойынша «KazStroy DAMU» ЖШС-ың құн өсімінен түсетін кірісін қарастыра болсақ:

1) «KazStroy Damu» ЖШС 2019 жылы жер учаскесін сатып алды. Сатып алу құны 13,000 млн. теңгені құрады, сату сәтінде жер учаскесіне қайта бағалау жүргізілді, қайта бағалаудан кейінгі құны 15 млн.теңге. Сату құны 15,000 млн. теңге, ҚҚС-сыз. Жер учаскесін өткізуден түскен құн өсімінен түсетін табыс қайта бағалауды есепке алмағанда, өткізу құны 15,000 млн. және бастапқы құны 13, 000 млн. арасындағы оң айырма болып табылады және 2 000 000 теңгеге тең болады.

2) «KazStroy Damu» ЖШС 15.04.19 ж. № 415 шарт бойынша 15,000 млн. теңге Бағалау құны бойынша ҚҚС-сыз «Ару ТАМ» ЖШС Заңды тұлғасындағы қатысу үлесінің 100% - ын сатты, жарғылық капиталға салым құны 10 000 000 млн. теңгеге тең болды. Қатысу үлесін өткізуден түскен құн өсімінен түсетін кіріс өткізу құны мен салым құны (15,000 млн.-10,000 млн.) арасындағы оң айырманы құрайды және 5 000 млн. теңгеге тең.

3) «KazStroy Damu» ЖШС есепті жылы яғни 2020 жылы «Шымкент Цемент» АҚ акцияларын сатып алу үшін жер участкіні сатты, жалпы құны 10,000 млн.теңге болатын қысқа мерзімді қаржы активтері ретінде есепке алынды және биржадағы нарықтық құнының төмендеуіне байланысты 7,000 млн. теңгеге сатылды. Шығын -3,000 млн.теңгені құрады. Бұл шығын келесі кезеңге ауыстырылады, бірақ 137 Салық кодексiне сәйкес бағалы қағаздарды сату кезінде алынған құн өсімінен түсетін кіріс есебінен ғана өтелетін болғандықтан оның есебі көрсетілмеді.

Алғашқы екі операция бойынша құн өсімінен түсетін жалпы кіріс 0,7 млн.теңгені құрайды.

Табыстың осы түрі бойынша ақпаратты ашу осы жолға салық тіркелімін жасау жолымен жүзеге асырылады.

1-кесте. Құн өсімінен түсетін кірісі

№	Актив атауы	Келісім шарт	Счет-фактура	Уйым атауы	ҚҚС-сыз сату құны млн.	Бастапқы құны млн.	Табыс (залал)өсуден түскен құны млн.
1	жер учаскесіне				15,0	13,0	20,0
2	ғимарат-қойма үшін жер учаскесі	тапсыру-қабылдау актісі		«АРУ ТАМ» ЖШС	35,000	35,000	0
3	100% қатысу үлесі	№415 15.04.19 г.		«KazStroy DAMU» ЖШС	15,000	10,000	5,000
4	сатуға арналған акциялар			«Шымкент цемент» АҚ	7,000	10,000	-30,000
Ескерту - «KazStroy DAMU» ЖШС есептік мәліметтерінің негізінде автормен құрастырылған							

Бағалау қызметі туралы ҚР заңнамасына сәйкес бағалаушы мен салық төлеуші арасындағы шарт бойынша жүргізілген бағалау туралы есепте айқындалған құн нарықтық құн болып табылады. Өткізілген мүлікке меншік құқығы туындаған күні айқындалған нарықтық құн болмаған кезде не нарықтық құнды айқындау мерзімі сақталмаған кезде, сондай-ақ мүлікті сатып алу бағасы болмаған басқа да жағдайларда мүлікті өткізу бағасы мен бағалау құны арасындағы оң айырма құн өсімінен түсетін табыс болып табылады. Бұл жағдайда «Азаматтарға арналған үкімет» мемлекеттік корпорациясының сатылған мүлікке меншік құқығы туындаған жылдың 1 қаңтарындағы мүлік салығын есептеу үшін айқындалған құн бағалау құны болып табылады.

2.2 «KazStroy Damu» ЖШС қаржылық есептерін талдау

Талдаудың бұл кезеңінде «KazStroy Damu» ЖШС қаржылық жағдайы туралы есебін қарастырамын және талдаймын. Қаржылық жағдай туралы есептемесі компанияның активтері, олардың мөлшері мен оның қалыптасу көздері туралы ақпаратты қамтиды.

2-кесте талдауының болжамы, «KazStroy Damu» ЖШС қысқа мерзімді активтер басым. Олардың 2020 жылғы үлес салмағы 2019 жылғы көрсеткішпен салыстырғанда 12%-ға көтерілген. Барлық активтердің құны 20 млн теңгеге ұлғайып, ал негізгі құралдар 4 млн теңгеге артқан. Бұл 5 жылға жуық тұрақты қызмет жасап келген компания үшін бұл жақсы көрсеткіш деп айтуға болады.

2-кесте. Активтерді көлденең және тік талдау

	2019		2020		Есепті кезеңдегі өзгерістер	
	сомасы, мын.тг	үлес салмағы, %	сомасы, мын.тг	үлес салмағы, %	сомасы, мын. теңге	%
Қысқа мерзімді активтер	8 528, 435	14	20 951, 910	26	12 423, 475	146
Ұзақ мерзімді активтер	50 591, 485	86	58 276, 430	74	7 684, 945	15
Жалпы активтер құны	59 119, 920	100	79 228, 340	100	20 108, 420	34
Ескерту: «KazStroy DAMU» ЖШС есептік мәліметтерінің негізінде автормен құрастырылған						

«KazStroy Damu» ЖШС бойынша активтердің мобилдік коэффициентін бақылау төмендегі формула арқылы есептеледі:

$$\frac{\text{қысқа мерзімді активтер}}{\text{жалпы активтер құны}}$$

3-кесте бойынша талқылау жүгізер болсақ мұнда активтердің мобилдік коэффициентін есептеуде формулаарқылы көрсетіледі. Бұл коэффициент үшін нормалар жоқ. Өнеркәсіптік өндірушілер үшін ол төмен болып қалуы да мүмкін дегенімен, бұл жағдайда 2020 жылдың көрсеткіші алдағы жылдағыменбіраз өзгерсіке ұшыраған. Бұл өнеркәсіптік кәсіпорындар үшін төменгі көрсеткіш белгілесе тиісінше саудада бұл коэффициент бірнеше есе көп болады. Сондықтан кәсіпорынның нарықтағы орнын зерттеу үшін оның көрсеткішін негізгі бәсекелестермен салыстыру қажет. Нарық сынақтарына тез жауап беру мүмкіндігі кәсіпорынның тиімділігі мен тұрақтылығын көрсетеді.

3-кесте. Активтердің мобильдік коэффициенті

	31.12.2020	31.12.2019
	сомасы, мын. теңге	сомасы, мын. теңге
Қысқа мерзімді активтер	20 951, 910	7 572, 711
Ұзақ мерзімді активтер	58 276 ,430	50 591, 485
Жалпы активтер құны	79 228, 340	58 164, 196
Мобильдік коэффициенті	0,26	0,13
Ескерту: «KazStroy DAMU» ЖШС есептік мәліметтерінің негізінде автормен құрастырылған		

«KazStroy Damu» ЖШС мобилдік және иммболизацияланған қаражаттың арақатынас коэффициенті төмендегі формула арқылы есептелінеді.

$$\frac{\text{қысқа мерзімді активтер}}{\text{ұзақ мерзімді активтер}}$$

4-кестеде мобильді және иммобилизацияланған активтердің ара қатынасы кәсіпорынның қаржылық тұрақтылық тобының көрсеткіші болып табылады және кәсіпорынның айналым капиталы ұзақ мерзімді активтерге қанша түсетінін көрсетеді. Бұл көрсеткіш кәсіпорын активтерінің құрылымын көрсетеді. Егер ол 1-ден көп болса, онда кәсіпорында ағымдағы активтер басым болады, егер 1-ден аз болса, онда кәсіпорында ұзақ мерзімді активтер басым болады. Біздің жағдайда бұл көрсеткіш екі жылда 1 ден төмен.

4-кесте. Мобильдік және иммобилизацияланған қаражаттың арақатынас коэффициенті

	31.12.2020	31.12.2019
	сомасы, млн .тг	сомасы, млн .тг
Қысқа мерзімді активтер	20 951, 910	7 572, 711
Ұзақ мерзімді активтер	58 276, 430	50 591, 485
Жалпы активтер құны	79 228, 340	58 164, 196
Мобильдік коэффициенті	0,36	0,15
Ескерту: «KazStroy DAMU» ЖШС есептік мәліметтерінің негізінде автормен құрастырылғау		

Негізгі құралдың құны жалпы құралдың құнына қатынасы арқылы есептелінеді.

$$\frac{\text{негізгі құралдың құны}}{\text{жалпы активтердің құны}}$$

5-кесте ұйым мүлкіндегі негізгі құралдардың нақты құнының коэффициенті-кәсіпорынның өндірістік әлеуетін, өндірістік процестің өндіріс құралдарымен қамтамасыз етілуін сипаттайды, кәсіпорын мүлкіндегі өндірістік

мақсаттағы мүліктің нақты құнының үлесін көрсетеді. активтердің мобильдігі жоғары. 2019 жылы ол 0,23 ге артқан. Мобильді және имобилизацияланған құралдардың арақатынасының 2,4 есе өсуі байқалады. Бұл коэффициент активтерді бөлудің тиімділігін сипаттайды және ол шарты бойынша 0,5 тен төмен болмауы қажет. Көріп отырғанымыздай, алған көрсеткішіміз нормадан жоғары. Соңғы коэффициент – негізгі құралдардың нақты құнының коэффициентін сипаттайтын негізгі құралдардың нақты құнының коэффициенті зерттеу кезеңінде ол 0,23-ке төмендеді және 2020 жылы 0,46 құрады.

Көріп отырғанымыздай, барлық коэффициенттер бұл өнеркәсіптік кәсіпорындар үшін нормадан төмен болғанымен бұл компанияның әртараптандырылған бизнесі көлемдері бар екенін ескереміз және коэффициенттердің бұл мәндері өте қолайлы деп білеміз.

5-кесте. Негізгі құралдардың нақты құнының коэффициенті

	31.12.2020	31.12.2019
	сомасы, мын .тг	сомасы, мын .тг
Қысқа мерзімді активтер	20 951, 910	7 572, 711
Ұзақ мерзімді активтер	58 276, 430	50 591, 485
Жалпы активтер құны	79 228, 340	58 164, 196
Негізгі құралдардың жалпы құны	36 704, 638	40 005, 524
НҚ нақты құнының коэффициенті	0,46	0,69
Ескерту: «KazStroy DAMU» ЖШС есептік мәліметтерінің негізінде автормен құрастырылған		

6-кестеде қысқа мерзімді активтердің көлемі айтарлықтай жоғары болды, бұл абсолюттік мәнде 13 млн. теңгені немесе 176,68% - ды құрады. Барлық коэффициенттер бұл өнеркәсіптік кәсіпорындар үшін нормадан төмен болғанымен бұл компанияның әртараптандырылған бизнесі көлемдері бар екенін ескереміз және коэффициенттердің бұл мәндері өте қолайлы деп білеміз.

Айтарлықтай өсімді «дебеторлық берешек» арқылы қарауға болады ол 629% өсті. Тағы өзгерісті байқауға болады бұл «байланысты тараптарға берілген уақытша қаржылық көмек» тарауы бойынша 331,8% - ға және «ШымкентЦемент» ЖШС қарызының 3 мын. қысқа мерзімді бөлігіне өзгеруіне себеп болды.

Байланысты тараптарға қарапайым акциялардың 20% - дан астамын иеленетін лауазымды тараптар мен олардың кіші шағын филиалдары әсерін тигізді. Ең төменгі көрсеткіш «ақша қаражаты және олардың баламалары» болды, ол абсолюттік мәнде (1 929 776) мын. теңгені немесе 72,32% - ғана құрады. Осы кезеңде қысқа мерзімді активтердің құрылымы біраз өзгерістерге ұшырады процент проценттік көрсеткіштер бойынша өзгеріс «Дебиторлық берешектің» 30% - дан 80% - ға дейін ауытқуы мен сондай-ақ «ақша қаражаты мен олардың баламалары» үлесінің 35% - дан 4% - ға дейін төмендеуі байқалады.

Қысқа мерзімді активтердің үлестік бөлінісінде 31.12.2020 жылғы жағдай бойынша «тауар-материалдық қорлар» және «өзге қысқа мерзімді активтер» шамамен 8%-дан тең үлесті құрады, бірақ егер «цифрларға» көшетін болсақ, онда олар «тауар-материалдық қорлардың» төмендеуін және сонымен бір мезгілде «Өзге қысқа мерзімді активтер» үлесінің ұлғаюын көрсетеді.

6-кесте. Қысқа мерзімді активтердің құрылымы және олардың өзгеруі

Көрсеткіштер	31.12.2020		31.12.2019		Өзгерту үшін кезең	
	Сомасы, мын. теңге	Үлес салмағы, %	Сомасы, мын. теңге	Үлес салмағы, %	мын. теңге	%- бен
Тауарлы-материалдық қорлар	1 751, 709	8,36	1 788, 509	23,62	(36 800)	(2,06)
Дебиторлық берешек	16 858, 409	80,46	2 311, 876	30,53	14 546 533	629,21
Өзге де қысқа мерзімді активтер	1 603, 184	7,65	803, 942	10,62	799 242	99,42
Ақшалай қаражат және олардың баламалары	738, 608	3,53	2 668, 384	35,24	(1 929 776)	(72,32)
Қысқа мерзімді активтер жиынтығы	20 951, 910	100	7 572 711	100	13 379 199	176,68
Ескерту: «KazStroy DAMU» ЖШС есептік мәліметтерінің негізінде автормен құрастырылған						

«KazStroy Damu» ЖШС ақшалайқаражат және олардың баламаларының қосындысы қаржы инвестицияларының қысқа мерзімді активтерге қатынасын береді.

Ақшалай қаражат және олардың баламалары қаржы инвестициялар Қысқа мерзімді активтер

7-кестеде қысқа мерзімді активтердің мобильділік коэффициенттері, төленуі тиіс қаражаттың үлесін сипаттайтын және қысқа мерзімді міндеттемелерді өтеуге тиіс болатын қаражат көрсеткіші 0,27% - ға төмендеді. Мұны былай түсіндіруге болады жалпы 2020 жылғы 31 желтоқсандағы жағдай бойынша кәсіпорынның еншілес компанияларының көпшілігі COVID -19 эпидемиясынан дұрыс аққа тұра алмау салаларынан болды. Активтердің ұтқырлық коэффициенті ағымдағы және ұзақ мерзімді емес активтердің қатынасы ретінде есептеледі. Ұтқырлық дегеніміз-активтердің бір формадан екіншісіне ауысу мүмкіндігі. Жоғары ұтқырлық компания қысқа мерзім ішінде активтердің құрылымын өзгерте алатындығын көрсетеді. Бұл ұғым

өтімділікпен байланысты-құнын жоғалтпай ақшаға айырбастау жылдамдығы. Алайда, егер өтімділік көрсеткіштері компанияның ағымдағы міндеттемелерге жауап беру қабілетін өлшесе (яғни төлем қабілеттілігін өлшесе), онда активтердің ұтқырлық көрсеткіші компанияның нарықтың сыртқы әсеріне бейімделу, икемді қызметті жүргізу қабілеттілігін көрсетеді.

7-кесте. Қысқа мерзімді активтердің мобильділік коэффициенттері

Қысқа мерзімді активтер	2019ж.	2020ж.
	Сома, мын. тг	Сома, мын. тг
Тауарлық-материалдық қорлар	1 751 709	1 788 509
Дебиторлық берешек	16 858 409	2 311 876
Өзге де қысқа мерзімді активтер	1 603 184	803 942
Ақшалай қаражат және олардың баламалары	738 608	2 384 668
Ұзақ мерзімді активтер сату үшін арналған	-	955 724
Қысқа мерзімді активтер Жиыны	20 951 910	8 528 435
Мобильдік коэффициенті	0,04	0,31
Ескерту: «KazStroy DAMU» ЖШС есептік мәліметтерінің негізінде автормен құрастырылған		

8-кесте бойынша біраз өзгерістер байқалады «Сатып алушылар мен тапсырыс берушілердің берешегі» деген бапта елеулі өзгеріс байқалады, кезең ішіндегі өзгеріс 925,95% - ды құрады. Бұл ұлғаю ағымдағы және құнсызданбаған дебиторлық берешек қазіргі сатып алушылармен және жақсы кредиттік историясы бар байланысты тараптармен ұсынылатындығымен түсіндіріледі. Дебиторлық берешекті талдау келесі ретпен жүргізілуі мүмкін:

- дебиторлық берешектің жай-күйінің, құрылымының және қозғалысының абсолютті және салыстырмалы көрсеткіштерін талдау;
- білім беру мерзімі бойынша дебиторлық берешектің жай-күйін талдау;
- айналымдылық көрсеткіштерін, ағымдағы активтердің жалпы көлеміндегі дебиторлық берешек үлесін есептеу, дебиторлық берешектің өсу қарқынының сатудан түскен түсім қарқынымен арақатынасын бағалау;
- дебиторлық және кредиторлық берешектің арақатынасын талдау.

Дебиторлық берешек, әдетте, кәсіпорынның айналым активтерінің үштен бірін немесе одан да көп бөлігін құрайды.

В. В. Ковалевтің пікірінше, дебиторлық берешекті меншікті айналым қаражатының имобилизациясы ретінде азайту керек, бірақ бұл көптеген себептерге, соның ішінде бәсекелестікке байланысты болмайды. Дебиторлық берешек-бұл сату көлемін және меншікті капиталды ұлғайту мақсатында несие бойынша сатуды кеңейту тәсілі.

8-кесте. Дебиторлық берешек бойынша талдау

	2020 жыл	2019 жыл	Өзгерісі кезең	
			мын. теңге	%- бен
Уақытша қаржылық көмек	9 912 611	2 987 105	6 925, 506	231,85
Қысқа мерзімді дебиторлық берешек	3 561 600	0	3 561, 600	100,00
Сатып алушылар мен тапсырыс берушілердің берешегі	2 159 874	210 525	1 949, 349	925,95
Басқа да қаржылық дебиторлық берешек	3 142 675	1 580 016	1 562, 659	98,90
Минус: құнсыздануға арналған резервтер	(2 232 257)	(3340 220)	1 107, 963	(33,17)
Қаржылық дебиторлық берешек. Жиынтығы	16 544 503	1 437 426	15 107, 077	1 050,98
Аванстар	321 237	781 397	(460160)	(58,89)
Басқа да дебиторлық берешек	19 581	117 424	(97843)	(83,32)
Минус: құнсыздану арналған резерві	(26912)	(24371)	(2541)	10,43
Барлығы :	16 858 409	2 311 876	14 546, 533	629,21
Ескерту: «KazStroy DAMU» ЖШС есептік мәліметтерінің негізінде автормен құрастырылған				

9-кесте ағымдағы дебиторлық берешек-орындамау мерзімі 90 күннен аспайтын берешек. 2020 жылы «ағымдағы және құнсызданбаған дебиторлық берешек» 1266,87% - ға ұлғайды, бұл ретте үлкен өзгеріс Қазақстандық сатып алушылар мен тапсырыс берушілер есебінен болды. Бұл өзгеріс шамамен 3943% құрады, ал шетелдік сатып алушылардың сатып алулары мен тапсырыстарының өсуі 526% құрады. Қарыздың бұл мөлшері негізсіз дебиторлық берешекті көрсетуі мүмкін. Яғни, компания дебиторлық берешекті бақылауды әлсірететін жағдай туралы.

9-кесте. Ағымдағы және құнсызданбаған дебиторлық берешек

	2019 жыл	2020 жыл	Өзгеруі кезең	
			сомасы млн. теңге	%
Қазақстандық сатып алушылар мен тапсырыс берушілер	245 мың	9 млн	9 млн	3 943,62
Шетелдік сатып алушылар мен тапсырыс берушілер	888 мың	5 млн	4 млн	526,70
Жиыны:	1,134 мың	15 млн	14 млн	1 266,87
Ескерту: «KazStroy DAMU» ЖШС есептік мәліметтерінің негізінде автормен құрастырылған				

Дебиторлық берешек шарттық міндеттемелерді, артық төленген салықтарды, өндіріп алынған алымдарды, өсімпұлдарды, есепке берілген ақша сомаларын орындамау салдарынан туындауы мүмкін. Дебиторлық берешек болуы мүмкін:

- ақталған (қалыпты);
- негізсіз (мерзімі өткен).

Негізделген дебиторлық берешекті ескере отырып, әдетте бухгалтерлерде проблемалар болмайды, бірақ мерзімі өткен дебиторлық берешекті есепке алудың бірқатар ерекшеліктері бар.

Бұл тауарлар, жұмыстар, қызметтер үшін Шартта белгіленген мерзімде төленбеген берешек және есеп айырысу құжаттарын ресімдеудегі қателіктерге, сондай-ақ шаруашылық шарттарының талаптарын бұзуға байланысты берешек. Төлем қабілеттілігін бақылау жүйесі қаншалықты мінсіз және тиімді болғанына қарамастан, кәсіпорында Несиеге сатылған тауарлар мен қызметтер үшін уақтылы төлем жасамаған сатып алушылар болады.

10-кестеде мерзімі өткен берешек, өз кезегінде, күмәнді және үмітсіз болуы мүмкін. 2020 жылы мерзімі өткен, бірақ құнсызданбаған дебиторлық берешектің күрт өсуі байқалды, бұл 242,6% немесе абсолютті шамада 734 841 мың теңге. Бұл ретте 388,8% - ға ең үлкен өсім мерзімі 360 күннен асатын, сомасы 375 301 мың теңгеге жеткен берешектерде байқалды.

Барлық мерзімі өткен, бірақ құнсызданбаған дебиторлық берешек берешек 2021 жыл ішінде өтелуі күтілетін тұтынушыларға қатысты. Құнсызданған дебиторлық берешектің негізгі бөлігін күтпеген экономикалық қиындықтарға тап болған сатып алушылар құрайды.

10-кесте. Мерзімі өткен, бірақ құнсызданбаған дебиторлық берешек

	2020 жыл		2019 жыл		Өзгерісі кезең ішіндегі	
	Сомасы, млн.тг	%	Сомасы, млн.тг	%	Сомасы, млн.тг	%
30-90 күн	241 134	23,2	76 307	25,2	164 827	216,0
90-180 күн	224 931	21,7	71 759	23,7	153 172	213,5
180-360 күн	196 430	18,9	78 102	25,8	118 328	151,5
360 күннен астам	375 301	36,2	76 787	25,3	298 514	388,8
Барлығы	1 037 796	100	302 955	100	734 841	242,6
Ескерту: «KazStroy DAMU» ЖШС есептік мәліметтерінің негізінде автормен құрастырылған						

11-кестеде тауар-материалдық қорлар (ТМҚ) сауда және өндіріс саласына жататын көптеген кәсіпорындардың негізгі (ақшалай қаражаттан кейін) айналым активі болып табылады. ТМҚ өндірістік циклдің негізгі материалдық құрамдас бөлігі болғандықтан, оларды есепке алу бухгалтерлік есептің барлық деңгейлері мен оны пайдаланушылар үшін өте маңызды.

ТМҚ-ға мынадай белгілері бар кәсіпорынның қаражаты (активтері) жатады.

1. Мақсаты. Қаражат кәсіпорынның қызметін қамтамасыз ету үшін қолданылады, негізгі және кез-келген ілеспе (мысалы, кеңсе керек-жарақтары). Олар қайта сатуға, өндіріс процесінде пайдалануға немесе қызмет барысында кәсіпорынның өзі тұтынуға арналған болуы мүмкін.

2. Пайдалану мерзімі. Жоспарланған пайдалы қызмет мерзімі әдетте бір жылдан аспайды.

3. Құны. Тауарлық-материалдық қорлар үшін құндық шек белгіленбейді.

Қорлар құнының қорытынды сомасында елеулі өзгерістер байқалмайды, дегенімен қорлардың азаюы 36800 теңгені құрады. Акциялар құрылымында аздаған өзгерістер бейнеленеді, бұл компанияның жұмыс процестерімен түсіндіріледі. Әсіресе, «Басқада» 149% - ға немесе 40 480 мың теңгеге өсім байқалады. Сондай-ақ «құнсыздануға арналған резервте» айтарлықтай ұлғаю байқалады. Өсім абсолюттік цифрларда 140 106 мың теңгені немесе 954,6% - ды құрады.

2020 жылғы 31 желтоқсандағы жағдай бойынша баланстық құны 41,971 мың теңге болды. Соған орай кәсіпорын Банктің ВТБ қарызы (2019 жылы) көрсеткішіне байланысты өз қаражатына сенімсіздік туындатып дайын өнім (көмір) бойынша қамтамасыз ету ретінде кепілге қойдыртты.

11-кесте. Тауарлық-материалдық қорлар

	2020 жыл	2019 жыл	Өзгерісі кезең	
			Сомасы млн тг	%
Дайын өнім	1 022 924	601 678	421 246	70,01
Шикізат және материалдар	609 287	905 677	(296 390)	(32,73)
Құрылыс материалдары	148 459	231 397	(82 938)	(35,84)
Аяқталмаған өндіріс	58 336	37 428	20 908	55,86
Прочее	67 486	27 006	40 480	149,89
Минус: құнсыздану резерві	(154 783)	(14 677)	(140 106)	954,60
Барлығы ТМҚ	1 751 709	1 788 509	(36 800)	(2,06)
Ескерту: «KazStroy DAMU» ЖШС есептік мәліметтерінің негізінде автормен құрастырылған				

12-кестеде ұзақ мерзімді активтердің жалпы көлемі 50,591 млн. теңгеден 58,276 млн. теңгеге дейін немесе 15,19% - ға ұлғайды. Көлемнің ұлғаюы негізінен «негізгі құралдар» және «өзге де ұзақ мерзімді активтер» -де өсуі есебінен болды, олардың өсуі тиісінше 8,99% және 72,80% - ды құрады. Кәсіпорын активтерін көптеген белгілері бойынша жіктеуге болады, атап айтқанда:

жұмыс істеу нысандары бойынша (материалдық активтер, материалдық емес активтер, қаржылық активтер);

өтімділік деңгейі бойынша (мүлдем өтімді активтер, өтімді активтер, аз өтімді активтер);

айналым сипаты бойынша (қайтымды және қайтымсыз);

шаруашылық қызметтің әртүрлі түрлеріне қатысу сипаты бойынша (инвестициялық активтер, қаржылық активтер, операциялық активтер); амортизация мүмкіндігі бойынша (активтер, амортизацияланады және активтер амортизацияланбайды және т. б.).

12-кесте. Ұзақ мерзімді активтердің құрылымы және олардың өзгеруі

	31.12.2020		31.12.2019		Кезеңдегі өзгеруі	
	Сомасы, млн теңге	Үлес салмағы, %	Сомасы, млн теңге	Үлес салмағы, %	млн. теңге	%- бен
Негізгі құралдар	40 млн	68,65	36 млн	72,55	3,3 млн	8,99
барлау және бағалау бойынша Активтер	3 млн	6,49	2,5 млн	5,02	1,2 млн	48,82
Материалдық емес активтер	110 450	0,19	120 557	0,24	(10 107)	(8,38)
қауымдасқан компанияларға Инвестициялар және бірлескен кәсіпорындарға	3 млн	5,90	3,8 млн	7,61	(412 966)	(10,73)
есепке алынатын Инвестициялар өзіндік құн бойынша	-	-	1 млн	2,05	(1 039 383)	-
Активтер кейінге қалдырылған табыс салығы бойынша	199 241	0,34	119 417	0,24	79 824	66,84
Басқа да ұзақ мерзімді активтер	10 млн	18,43	6 217 103	12,29	4,5 млн	72,80
Жиыны	58 млн	100	50,5 млн	100	7,6 млн	15,19
Ескерту: «KazStroy DAMU» ЖШС есептік мәліметтерінің негізінде автормен құрастырылған						

13-кестеде 2020 жылы 2019 жылмен салыстырғанда меншікті капитал мен қысқа және ұзақ мерзімді міндеттемелерде айтарлықтай өзгеріс болмаған. Қысқа және ұзақ мерзімді міндеттемелер 2019 жылғы 62,3% - дан 2020 жылы 63,3% - ға дейін өсуі байқалды. Көлденең талдау - бұл ағымдағы кезеңнің көрсеткіштерін өткен кезеңнің бірдей көрсеткіштерімен салыстыру, яғни динамиканы бақылау индикатордың төмендеуі немесе жоғарылауымен байланыстырылады. Баланстық активтің «қаржылық инвестициялар», «ақша және ақша баламалары» және «дебиторлық берешек» сияқты жолдарына назар аудару қажет. Есепті кезеңнің көрсеткішінен өткен кезеңнің көрсеткішін алып

тастаймыз және мақаланың ұлғаюы немесе азаюы болғанын көреміз. Бухгалтерлік балансты тік талдау талданатын компанияның қарастырылып отырған кезеңінде төлем қабілеттілігінде қандай өзгерістер болғанын көрсетеді. Тік талдау - бұл баланстың жалпы нәтижесіндегі талданған баланстық баптың үлесін есептеу.

13-кесте. Активтерді қалыптастыру көздерінің көлденең және тік талдауы

	2019 жыл		2020 жыл		Кезеңдегі өзгеруі	
	сомасы, млн.тг	Үлес салмағы, %	сомасы, млн.тг	Үлес салмағы, %	сомасы, млн.тг	%
Меншікті капитал	22 297 001	37,7	29 045 112	36,7	6 748 111	30,3
Қысқа және ұзақ мерзімді міндеттемелер	36 822 919	62,3	50 183 228	63,3	13 360 309	36,3
Жиынтық капитал	59 119 920	100	79 228 340	100	20 108 420	34,0
Ескерту: «KazStroy DAMU» ЖШС есептік мәліметтерінің негізінде автормен құрастырылған						

«KazStroy Damu» ЖШС тәуелсіздік коэффициентін есептеу үшін меншікті капиталы мен міндеттемелердің қосындысын меншік капиталына бөлу арқылы шығарамыз.

Меншік капиталы

Меншік капитал міндеттемелер

$$k_{2019} = 22\,297\,001 / 59\,119\,920 = 0,38;$$

$$k_{2020} = 29\,045\,112 / 79\,228\,340 = 0,37;$$

Тәуелсіздік коэффициентінің мәні нормаға сай келеді. Тәуелсіздік коэффициенті шарт бойынша 0,5 тен жоғары болуы тиісті. Біздегі жағдайға алынған мәндер 0,5 тен жоғары және 0,38 немесе 0,37 мәндерін құрайды. Яғни, компания қарыз қаражаттарға тәуелді емес дегенді білдіреді.

14-кестеде 2020 жылы дебиторлық және кредиторлық берешектің қолайлы арақатынасы байқалады, яғни $\frac{16\,858\,409}{3\,574\,937}$ немесе 4,72; бұл өте жоғары көрсеткіш және кредиторлық берешекті төлегеннен кейін компанияның есепті кезеңде банкроттық жағдайға ұшырамауын көрсетеді.

Жалпы көріністе 2020 жылы қысқа мерзімді міндеттемелер 20% - ға немесе 3,011 млн. теңгеге азайды, бұл жақсы көрсеткіш болып табылады, өйткені қысқа мерзімді міндеттемелердің көпшілігі қымбат болып табылады.

Несиеге сатылған тауарлар мен қызметтер үшін уақтылы төлем жасамаған сатып алушылар болады.

14-кесте. Қысқа және ұзақ мерзімді міндеттемелерге көлденең және тік бақылау

	2019 ж		2020 ж		Өзгерісі	
	Сомасы, млн.тг	Үлес салмағы %	Сомсы, млн.тг	Үлес салмағы %	Сомсы, млн.тг	%
Қысқа мерзімді міндеттеме	15,069	40,9	18,08	36,0	3,011	20,0
Ұзақ мерзімді міндеттеме	21,765	59,1	32,102	64,0	10,349	47,6
Барлығы:	36,822	100	50,182	100	13,360	36,28
Ескерту: «KazStroy DAMU» ЖШС есептік мәліметтерінің негізінде автормен құрастырылған						

15-кестеде ұзақ мерзімді міндеттемелер құрылымында 2020 жылы біраз өзгеріс байқалады. Өзге де ұзақ мерзімді міндеттемелердегі 554,20% - ға ұлғаю жағына қарай өзгерісті атап өткен жөн. Бұл негізінен артықшылықты акциялардың борыштық компонентінің 2 187 069 млн. теңге сомасына артуымен, мемлекеттік субсидиялар бойынша болашақ кезеңдер кірістерінің 2 987 851 млн. теңге сомасына пайда болуымен және оыс орындары бойынша тиісінше 803 405 мың теңге және 12 062 мың теңге мөлшерінде коммерциялық табыс табу бонусын төлеу бойынша міндеттеменің пайда болуымен байланыстырылады.

15-кесте. Ұзақ мерзімді міндеттемелерді тік және көлденең талдау

	2020		2019		Өзгерісі	
	сомасы, млн.тг	%	сомасы, млн.тг	%	сомасы, млн.тг	%
Резервтер	744 918	2,32	545 478	2,51	199 440	36,60
Қарыздар	20 206 919	62,94	15 525 219	71,37	4 681 700	30,20
Кейінге қалдырылған табыс салығы бойынша міндеттемелер	3 775 588	11,76	4 555 380	20,94	(779 792)	(17,10)
Өзгеде ұзақ мерзімді міндеттемеле	7 375 098	22,97	127 383	5,18	6 247 715	554,20
Барлығы:	32 102 523	100,00	21 753 460	100,00	10 349 063	47,60
Ескерту: «KazStroy DAMU» ЖШС есептік мәліметтерінің негізінде автормен құрастырылған						

«KazStroy Damu» ЖШС баланстың өтімділігі мен төлем қабілеттілігіне талдау жасау үшін алдымен жалпы өтімділік коэффициентін есептейміз.

$$\frac{a_1 \cdot A_1 + a_2 \cdot A_2 + a_3 \cdot A_3}{a_1 \cdot П_1 + a_2 \cdot П_2 + a_3 \cdot П_3}$$

Мұнда a_1 , a_2 , a_3 салмақ коэффициенттері, олар сәйкесінше 1, 0.5, 0.3 тең; A_1 - неғұрлым өтімді активтер (Ақша қаражаттары және олардың эквиваленттері), A_2 - жылдам өткізілетін активтер (қысқа мерзімді дебиторлық берешек), A_3 - Баяу өткізілетін активтер (ТМҚ);

$П_1$ - ең шұғыл міндеттемелер (кредиторлық берешек), $П_2$ - қысқа мерзімді міндеттемелер, $П_3$ - ұзақ мерзімді міндеттемелер.

- $k_{2019} = (1 \cdot 2\,668\,384,5 + 3 \cdot 115\,8180,3 + 2 \cdot 744\,233) / (1 \cdot 00,5 \cdot 15\,069\,4590,3 + 21753460) = 0,36;$
- $k_{2020} = (1 \cdot 738\,6080,5 + 18 \cdot 461\,5930,3 + 1 \cdot 751\,709) / (1 \cdot 00,5 \cdot 18\,080\,7050,3 + 32102523) = 0,56;$

Бұл коэффициент ұйымның төлем қабілеттілігі мен қаржылық жағдайындағы өзгерістерін өтімділік тұрғысында жалпы бағалайды. Күтілгендей, ұйымның қалыпты жұмысы үшін кем дегенде 0,9 мәні қажет. Жоғарғы мәліметтерден мәндердің 0,9-дан жоғары екенін көруге болады. Яғни 2019 мен 2020 жылдардың индикаторлар мәні сәйкесінше 0,36 мен 0,56 құрап отыр. Ол өтімді және тез сатылатын активтердің көлемі қалыпты нормада екендігін көрсетеді.

«KazStroy Damu» ЖШС Абсолютті өтімділік коэффициентін есептеу үшін алдымен ақша қаражатының жоғары өтімді бағалы қағаздарға қосындысын қысқа мерзімді міндеттемелерге бөлу арқылы шығарамыз.

Ақша қаражаттары жоғары өтімді бағалы қағаздар Қысқа мерзімді міндеттемелер

- $k_{2019} = 2\,668\,384 / 15\,069\,459 = 0,18;$
- $k_{2020} = 738\,608 / 18\,461\,593 = 0,04;$

Бұл ұйымның төлем қабілеттілігінің ең қатаң өлшемі. 2019 жылы бұл көрсеткіш компанияның қарызды өтеу бойынша қызметі қалыпты болып саналатын көрсеткіштерге сәйкес келмейді, яғни 0,2-0,3 құрауы қажет. 2020 жылы бұл көрсеткіш 0,92 дейін төмендеді. Бұл қазіргі қарыздың тек 92% -н жақын уақытта өтеу керектігін көрсетеді.

«KazStroy Damu» ЖШС арылық коэффициентін есептеу үшін ақша қаражаттарының қысқа мерзімді қаржылық инвестицияларына қосындысының және де қысқа мерзімді дебиторлық берешегінің қысқа мерзімді міндеттемелерге бөліндісі арқылы есептеледі.

Ақша қаражаттары және олардың эквиваленттері қысқа мерзімді қаржылық инвестиция қысқа мерзімді дебиторлық берешек

Қысқа мерзімді міндеттемелер

- $k_{2019} = (2\ 668\ 384\ 2\ 311\ 876) / 15\ 069\ 459 = 0,33;$
- $k_{2020} = (738\ 608\ 16\ 858\ 409) / 18\ 080\ 705 = 0,97;$

Есептеулерден көріп отырғанымыздай, 2019 жылы компания артық пайдамен осы көрсеткіштің минималды талаптарын қанағаттандырды. Ағымдағы қарызды тек қолма-қол ақшамен және өтімділігі жоғары бағалы қағаздар есебінен ғана емес, жөнелтілген өнім мен көрсетілген қызмет үшін күтілетін түсімдер есебінен де өтеуге болады деп болжанады. Осы көрсеткіштің арқасында 2020 жылы компания өз міндеттемелерін оңай өтей алады деп болжануда.

«KazStroy Damu» ЖШС жалпы қамту коэффициентін есептеу үшін қысқа мерзімді активтерді қысқа мерзімді міндеттемелерге бөлеміз .

Қысқа мерзімді активтер

Қысқа мерзімді міндеттемелер

- $k_{2019} = 8\ 528\ 435 / 15\ 069\ 459 = 0,57;$
- $k_{2020} = 20\ 951\ 910 / 18\ 080\ 705 = 1,16;$

2019 жыл мен 2020 жылдардағы ұйымның төлем қабілеттілігі бірқалыпты. Бұл компанияның ағымдағы міндеттемелерді өтеуге толық өтімді қаражаты болмаса да, компания осы мақсат үшін басқа активтерді тез сата алатындығын көрсетеді.

16-кестеде баланстың өтімділік коэффициентін 2019-2020 жылдар аралығында талдау жүргізілді:

Бухгалтерлік балансты абсолютті ликвидті деп санау үшін ол мына шарттарға сай болуы керек:

$$\begin{aligned} A_1 &\geq P_1 ; \\ A_2 &\leq P_2 ; \\ A_3 &\geq P_3 ; \\ A_4 &\leq P_4 . \end{aligned}$$

16-кесте. Өтімділік коэффициенті

2019	2020
$A_1 \geq P_1$	$A_1 \geq P_1$
$A_2 \leq P_2$	$A_2 \leq P_2$
$A_3 \geq P_3$	$A_3 \geq P_3$
$A_4 \leq P_4$	$A_4 \leq P_4$
Ескерту: «KazStroy DAMU» ЖШС есептік мәліметтерінің негізінде автормен құрастырылған	

17-кестеде активтердің бірінші тобы 2020 және 2019 жылдары сәйкесінше 2,668 млн. және 738 мың. теңгені қамтиды. Бұл ұйымның жақын болашақта төлемге қабілетті екендігін көрсетеді.

2020 және 2019 жылғы жылдам өткізілетін активтер екінші топтың міндеттемелерінен, яғни қысқа мерзімді міндеттемелерден сәйкесінше 12,757 млн. яғни төлеуге қабілесіз екендігін көрдік. Бірақ 2019 жылы бұл айырмашылық оң белгімен шығып, 1,603 млн. теңгеге тең болды.

17-кесте. Баланстың өтімділігін талдау

Өтімділік	сомасы, млн.тг		Міндеттемелер	сомасы, млн.тг	
	2019	2020		2019	2020
1	2	3	4	5	6
A ₁ .Неғұрлым өтімді активтер (Ақша қаражаттары және олардың эквиваленттері)	2,688	738	П ₁ .Ең шұғыл міндеттемелер	0	0
A ₂ .Жылдам өткізілетін активтер (қысқа мерзімді дебиторлық берешек),	2,311	16,865	П ₂ .Қысқа мерзімді міндеттемелер	15,069	18,461
A ₃ .Баяу өткізілетін активтер (ТМҚ)	2,744	1,751	П ₃ .Ұзақ мерзімді міндеттемелер	21,753	32102
A ₄ .Қиын өткізілетін активтер (Негізгі құралдар)	31,744	0	A ₄ .Тұрақты міндеттемелер (акционерлік капитал)	32,231	0
Жалпыактивтер	47,730	58,083	Жалпы міндеттемелер	36,822	50,564
Ескерту: «KazStroy DAMU» ЖШС есептік мәліметтерінің негізінде автормен құрастырылған					

Баяу өткізілетін активтерді ұзақ мерзімді міндеттемелермен салыстыру күтілетін түсімдер мен төлемдер негізінде мүмкін төлем қабілеттілігін

көрсетуге мүмкіндік береді. 2019 мен 2020 жылғы 3-ші топтың активтерін 3-ші топтың міндеттемелерімен салыстыруда көрсеткендей, 3-топтың активтері сәйкесінше 19,009 млн. теңге сәкес келмитінін көрсетсе келер жылы бұл ауытқу 30,350 млн. теңгеге артық болды.

Ұзақ мерзімді активтерді тұрақты міндеттемелермен салыстыру ұйымның меншік иелері алдындағы міндеттемелерді жабу мүмкіндігін көрсетеді. Алайда, бұл компания таратылған жағдайда ғана қажет болады. А Активы активтері П₄ пассивтерінен 31,737 млн. теңгеге және 32,231 млн. теңгеге асып түсті. Бұл өз қаражаттарының бар екендігін көрсетеді.

Несиеқабілеттілік - бұл ұйымның несие алу және оны қайтару мүмкіндігі. Несиелік қабілеттілікті талдау кезінде банктер бірқатар көрсеткіштерді пайдаланады, оның ішінде: беделі, бәсекеге қабілеттілігі, нарықтағы жағдайы және т.б.

Қарыз алушының несиелік қабілеттігін анықтау үшін рейтингтік бағалау әдісі банктер тәжірибесінде кеңінен таралған. Осы әдіс бойынша барлық қарыз алушылар өз көрсеткіштері бойынша 5 классқа бөлінеді. Ұйымды осы бес класстың біріне жіктеу үшін компания қызметінің барлық аспектілерін сандық тұрғыдан көрсететін 7 коэффициентке есептейміз. Одан шыққан индикаторларды несиелік қабілеттіліктің жалпыланған көрсеткіші формуласына саламыз. Ол үшін қарыз алушының несие рейтингін бағалау кестесі пайдаланылады

Рейтингтік бағалау әдісінің коэффициенттері:

- Жалпы қамту коэффициенті;
- Аралық коэффициент;
- Ұзақ мерзімді қаржылық тәуелсіздік коэффициенті;
- Айналым капиталын резервпен қамту коэффициенті;
- Қарызға қызмет көрсету коэффициенті;
- Өнімнің пайдалылық коэффициенті.

«KazStroy Damu» ЖШС несиелік қабілеттігін рейтингтік бағалау әдісі бойынша анықтау үшін қысқа мерзімді активтерді қысқа мерзімді міндеттемелерге бөлу арқылы аламыз.

Қысқа мерзімді активтер

Қысқа мерзімді міндеттемелер

- $k_{2019} = 8\,528\,435 / 15\,069\,459 = 0,57;$
- $k_{2020} = 20\,951\,910 / 18\,080\,705 = 1,16;$

«KazStroy Damu» ЖШС аралық коэффициентін бағалау үшін алдымен ақша қаражаттарының және олардың эквиваленттілігін қысқа мерзімді қаржылық инвестицияларға және қысқа мерзімді дебиторлық берешектерге қосу арқылы оны қысқа мерзімді міндеттемелерге бөлу арқылы шығарамыз. Активтер, әдетте, қолма-қол ақша немесе өзге де активтерге айырбасталып

сатып алған немесе ұйымда шығарылады. Активтер міндеттемелерді арттыруға қарсы әрекеттерден түсіп, болашақта өтелмейді немесе тіпті тегін қабылданады.

Ақша қаражаттарының және олардың эквиваленттілігі қысқа мерзімді қаржылық инвестициялар қысқа мерзімді дебиторлық берешек қысқа мерзімді міндеттемелерге.

- $k_{2019} = (2\,668\,384 + 2\,311\,876) / 15\,069\,459 = 0,33;$
- $k_{2020} = (738\,608 + 16\,858\,409) / 18\,080\,705 = 0,97;$

«KazStroy Damu» ЖШС ұзақ мерзімді қаржылық тәуелсіздік коэффициенті есептеу үшін ұзақ мерзімді міндеттемелердің капиталға қосындысының баланстың валютасына бөлуі арқылы шығарамыз.

Ұзақ мерзімді міндеттемелер капитал
Баланстың валютасы

- $k_{2019} = (21\,753\,460 + 22\,297\,001) / 59\,119\,920 = 0,75;$
- $k_{2020} = (32\,102\,523 + 29\,045\,112) / 79\,228\,340 = 0,77;$

«KazStroy Damu» ЖШС айналым капиталын резервпен қамту коэффициентін бағалау үшін ұзақ мерзімді міндеттемелерді капиталға қосып ұзақ мерзімді активтерді алып тастап одан шыққан жиынтықты қорларға бөлу арқылы шығарамыз.

Ұзақ мерзімді міндеттемелер капитал – ұзақ мерзімді активтер
Қорлар

- $k_{2019} = (21\,753\,460 + 22\,297\,001 - 50\,591\,485) / 1\,788\,509 = (3,66);$
- $k_{2020} = (32\,102\,523 + 29\,045\,112 - 58\,276\,430) / 1\,751\,709 = 1,64;$

«KazStroy Damu» ЖШС қарызға қызмет көрсету коэффициентін есептеу үшін ақша қаражатының және олардың эквиваленттілігін міндеттемелерге бөлу арқылы шығарамыз.

ақша қаражатының және олардың эквиваленттілігі
міндеттемелерге

- $k_{2019} = 2\,668\,384 / 36\,822\,919 = 0,07;$
- $k_{2020} = 738\,608 / 50\,183\,228 = 0,01;$

«KazStroy Damu» ЖШС өнімнің пайдалық коэффициентін есептеу үшін салық салынғанға дейінгі пайданың яғни залалдың өнімдерді не қызметтерді сатудан түскен табысына бөлеміз.

Салықсалынғанға дейінгі пайда (залал)
Өнімдерді не қызметтерді сатудан түскен табыс

- $k_{2019} = 1\,134\,502 / 2\,281\,620 = 0,50$;
- $k_{2020} = (378\,180) / 8\,151\,491 = (0,05)$;

«KazStroy Damu» ЖШС несие қабылеттілігін анықтаудың қорытынды көрсеткішін талдау.

Σ (класс * көрсеткіш үлесі)

$$k_{2019} = 5*0,10 + 5*0,25 + 1*0,15 + 5*0,20 + 5*0,10 + 1*0,20 = 3,6$$
$$k_{2020} = 4*0,10 + 3*0,25 + 1*0,15 + 1*0,20 + 5*0,10 + 5*0,20 = 3$$

Несие қабылеттілігін анықтаудың қорытынды көрсеткіші (Обобщающий показатель кредитоспособности) бойынша компанияны несиеқабылеттіліктің 1 класына жатқызуға болады, яғни компания несиеге қабылетті екендігін білдіреді.

Банкроттықтың ықтималдығын бағалау үшін У.Бивердің көрсеткіштер жүйесі тандалды. Әдістеменің авторы компанияның болжамды банкроттығын бағалаудың бірнеше индикаторын ұсынады:

- ✓ Активтердің табыстылығы, %
- ✓ Қаржылық левиридж (рычаг), %
- ✓ Ағымдағы өтімділік коэффициенті
- ✓ Таза айналым капиталын жабу коэффициенті
- ✓ Бивер коэффициенті

Модель компанияның қаржылық жағдайын оның болашақтағы банкроттығы тұрғысынан бағалауға мүмкіндік береді. Бивер жүйесінің ерекшелігі - ол интегралды көрсеткішті қамтамасыз етпейді және салмақ коэффициенттері де есептелмейді. Коэффициенттердің мәні бақылаудың және кәсіпорынның үш жағдайы үшін нормативтік мәндермен салыстырылады:

18- кестеде Бивердің банкроттыққа ұшырауы жайлы талқыланған

Яғни:

1 Жағдай – Жақсы

2 Жағдай – Банкроттыққа дейін 5 жыл

3 Жағдай – Банкроттыққа дейін 1 жыл

Банкроттық тәуекелінің шкаласы нақты мәндерді ұсынылған деңгеймен салыстыруға негізделген. Компанияның банкроттыққа ұшырау ықтималдығы көрсеткіштердің болжамды мәндерінің көп бөлігі орналасқан мүмкін болатын жағдайлар тобының бірімен бағаланады.

Бивер моделіне негізделген «KazStroy Damu» ЖШС-ның банкроттық сараптамасы

$$\text{Бивер коэффициенті} = \frac{\text{(таза пайда Амортизация)}}{\text{(ұзақ мерзімді мерзімсіз міндеттемелер)}}$$

$$\text{Бивер коэф. (31.12.2020)} = \frac{2863426000}{50183228000} = 0,057$$

$$\text{Бивер коэф. (31.12.2019)} = \frac{2657044000}{36822919000} = 0,072$$

Бұл көрсеткіштен компанияның 3 жағдайда тұрғанын байқауға болады.

$$\text{Активтердің табыстылығы} = \frac{\text{таза пайда}}{\text{Активтер}} * 100\%$$

$$\text{Активтердің табыстылығы (31.12.2020)} = \frac{476287000}{79228340000} * 100\% = 0,601\%$$

$$\text{Активтердің табыстылығы (31.12.2019)} = \frac{1011122000}{59119920000} * 100\% = 1,71\%$$

18-кесте. У.Бивердің банкротқа ұшырау қаупін анықтауға арналған көрсеткіштер жиынтығы.

Көрсеткіш	Көрсеткіштердің мағынасы		
	1 жағдай	2 жағдай	3 жағдай
Бивер коэффициенті	0,4 – 0,45	0,17	-0,15
Активтердің табыстылығы, %	6 – 8	4	-22
Қаржылық левиредж (рычаг), %	>37	< 50	< 80
Таза айналым капиталын жабу коэффициенті	0,4	<0,3	<0,06
Ағымдағы өтімділік коэффициенті	>3,2	<2	<1
Ескерту: «KazStroy DAMU» ЖШС есептік мәліметтерінің негізінде автормен құрастырылған			

Активтердің табыстылық коэффициенті бойынша 2020-2019 жылдарда компания 3 жағдайда орналасқан.

$$\text{Қаржылық рычаг} = \frac{\text{(ұзақ мерзімді қысқа мерзімді міндеттемелер)}}{\text{Активтер}}$$

$$\text{Қаржылық рычаг (31.12.2020)} = \frac{50183228000}{79228340000} * 100\% = 63,4\%$$

$$\text{Қаржылық рычаг (31.12.2019)} = \frac{36882919000}{59119\ 920\ 000} * 100\% = 62,2\%$$

Бұл көрсеткіш бойынша компания 3 жағдайда тұр. Өйткені екі жыл бойынша шыққан мәндер бойынша көрсеткіштері бойынша 80% төмен бірақ 50% жоғары.

«KazStroy Damu» ЖШС таза айналым капиталын жабу коэффициентін өлшеу келесі жол арқылы жүргізіледі. Ол үшін жеке капиталдан ұзақ мерзімді активтерді алып шыққан жиынтықты активтеге бөлу арқылы шығарамыз.

Жеке капитал – ұзақ мерзімді активтер
активтер

$$\text{Таза айналым капиталын жабу коэффициенті (31.12.2020)} = \frac{26\ 308\ 888\ 000 - 43\ 552\ 453\ 000}{79\ 228\ 340\ 000} = (0,22)$$

$$\text{Таза айналым капиталын жабу коэффициенті (31.12.2019)} = \frac{18853494000 - 40674640000}{5911920000} = (0,37)$$

Таза айналым капиталын жабу коэффициенті бойынша компанияның банкроттыққа жол бермеу үшін шаралар қабылдау керектігін көрсетіп тұр.

$$\text{Ағымдағы өтімділік коэффициенті} = \frac{\text{ағымдағы активтер}}{\text{ағымдағы міндеттер}}$$

$$\text{Ағымдағы өтімділік коэффициенті (31.12.2020)} = \frac{20951910000}{18080705000} = 1,16$$

$$\text{Ағымдағы өтімділік коэффициенті (31.12.2019)} = \frac{22297001000}{15069459000} = 1,18$$

Талдау нәтижесінде «KazStroy Damu» компаниясы банкроттыққа жақын екені анықталды. Компанияның көрсеткіштері 3 дәрежелі мәніне сәйкес келеді. Осыған байланысты өтімділікті арттыру және компанияның несиелік қабілеттілігін қолдау және айналымды арттыру бойынша жұмысты жақсарту ұсынылады.

Сондай-ақ компания өзінің борышкерлеріне ұсынылған тауарлар мен көрсетілген қызметтер үшін ақы төлеу бойынша бақылауды күшейтуі немесе байланысты тараптармен жұмысты барынша азайтуы қажет. Компания 1 жағдайға келу, мүлдем банкрот қаупіне ұшырамас үшін, өтімділікті арттыру және серіктестіктің несиелік қабілеттілігін қолдау және айналымды арттыру жұмыстары ұсынылады.

19-кестеде пайда мен залал есеп құрылымы бойынша алдыңғы кезең мен есепті кезең талдау жүргізілді.

19-кесте. Пайда мен залал туралы есеп құрылымы

Көрсеткіштердің атауы	№	Есепті кезеңде	Алдыңғы кезең үшін
Өнімді сатудан және қызмет көрсетуден түскен кіріс	1	253,041	475,181
Қаржыландырудан түскен кірістер	2		-
Басқа кірістер	3		
Кірістер жиыны (01 жолдан 03 жолды қоса алғанда сомасы)	4	253,041	475,181
Өткізілген тауарлар, жұмыстар және қызметтер бойынша шығыстар	5	242,310	425,5
Төлеуге байланысты шығыстар сыйақы	6		-
Амортизациялық аударымдар	7		-
Қаржыландыруға арналған шығыстар	8		-
Өзге де шығыстар	9	0	11,1
Шығыстардың жиыны (05-тен 09-ға дейінгі жолдар сомасы))	10	242,310	436,6
Салық салынғанға дейінгі пайда (залал) (04 жол - 10 жол))	11	30,730	38,581
Салық шығыстары	12	2,93	5,0
Барлық таза пайда (шығын) кезең үшін	13	27,799	33,581
Ескерту: «KazStroy DAMU» ЖШС есептік мәліметтерінің негізінде автормен құрастырылған			

Көрсетілген кезеңде жалпы пайда 572 409 мың теңгеден (270 496) мың теңгеге дейін немесе 247% - ға төмендеген. Соған байланысты табыс салығы та үлкен өзгеріске ұшырады. кестеден көріп отырғанымыздай, 2020 жылы салық шегерімдері, оның ішінде еншілес компаниялардағы үлестерді сатудан 1 440 903 млн теңге сомасына салық салынбайтын табыс болды. Сондай-ақ, компанияның қолданыстағы қарыздарды өтеуге деген ұмтылысымен және жаңа кен орындарын игеруге байланысты компанияның таза пайдасының едәуір төмендегенін атап өткен жөн.

«KazStroy Damu» ЖШС табыстылығын анықтау

$$1. \text{Активтердің табыстылығы} = \frac{\text{салық салуға дейінгі пайда}}{\text{жалпы активтердің орташа жылдыққұны}}$$

$$AT(2020ж.) = \frac{(378\ 180)}{(79\ 228\ 340\ 59\ 119\ 920)/2} = 0,005$$

$$AT(2019ж.) = \frac{1\ 134\ 502}{(59\ 119\ 920\ 26\ 508\ 658)/2} = 0,026$$

2020 жылы активтердің кірістілігі 0,005 құрады. Бұл дегеніміз, активтерге салынған 1 теңге үшін компания небары 0,005 теңге алады. Бұл көрсеткіш 2019 жылмен салыстырғанда едәуір төмен.

2. Қысқамерзімді активтердің табыстылығы

$$= \frac{\text{таза пайда}}{\text{жалпы қысқамерзімді активтердің орташа жылдық құны}}$$

- ҚТ(2020ж.)Қысқамерзімді активтердің табыстылығы

$$= \frac{476\,287}{(209519108528435)/2} = 0,032$$

- ҚТ(2019ж.)Қысқамерзімді активтердің табыстылығы

$$= \frac{2\,286\,024}{(85284357511336)/2} = 0,285$$

2020 жылы қысқамерзімді активтердің табыстылығының 2019 жылмен салыстырғанда 0,285-ден 0,032-ке төмендегенін байқауға болады. Ол тиімділіктің төмендегенін көрсетеді.

3. Негізгі қызметтің табыстылығы (Рентабельность основной деятельности) = $\frac{\text{салық салуға дейінгі пайда}}{\text{өзіндік құн}}$

- Негізгі қызметтің табыстылығы (2020ж.) = $\frac{378\,180}{8\,421\,987} = 0,045$

- Негізгі қызметтің табыстылығы (2019ж.) = $\frac{1\,134\,502}{1\,709\,211} = 0,66$;

Бұл көрсеткіш экономикалық қызметтің тиімділігін ғана емес, сонымен қатар бағаның құрылуын да көрсетеді. 2019 жылы бұл көрсеткіш 0,66 деңгейінде қолайлы болған. Алайда, 2020 жылы 0,045-ға деңгейіне дейін төмендеді.

Жалпы пайда-өнімді сатудан түскен табыс пен сатылған өнім мен көрсетілген қызметтердің өзіндік құны арасындағы айырма.

$$\Pi^B = D^N * \frac{\Pi^B}{D^N}, \text{ мұнда}$$

Π^B - жалпы пайда

D^N - сатудан түскен кіріс (түсім)

$\frac{\Pi^B}{D^N}$ - маржа

$$\begin{aligned} \Pi^B(2020\text{ж.}) &= 8\,151\,491 * \frac{(270\,496)}{8\,151\,491} = 270\,496 \\ \Pi^B(2019\text{ж.}) &= 2\,281\,620 * \frac{572\,409}{2\,281\,620} = 572\,409 \end{aligned}$$

Табыстың өзгеруі әсерінен жалпы пайданың өзгеруі:

$$\Delta\Pi^B = (D_1^N - D_0^N) * \frac{\Pi_0^B}{D_0^N}$$

$$\Delta\Pi^B(2020\text{ж.}) = (8\,151\,491 - 2\,281\,620) * \frac{572\,409}{2\,281\,620} = 1\,472\,623,39$$

2020 жылы кірістің өзгеруінің әсерінен жалпы пайданың өзгеруі 1 472 623,39 мың теңгені құрады.

Маржаның өзгеруі әсерінен жалпы пайданың өзгеруі:

$$\Delta\Pi^B = \left(\frac{\Pi_1^B}{D_1^N} - \frac{\Pi_0^B}{D_0^N} \right) * D_1^N$$

$$\Delta\Pi^B = \left(\frac{270\,496}{8\,151\,491} - \frac{572\,409}{2\,281\,620} \right) * 8\,151\,491 = 2\,282\,417,48$$

Маржаның өзгеруінің әсерінен жалпы пайданың өзгеруі 2020 жылы 2 282 417,48 теңгені құрады.

20 - кестеден, жалпы пайданың өзгерісі 3, 755 млн. теңгені құрады.

20-кесте. Жалпы пайданың өзгеруі

Жалпы пайданың жалпы өзгеруі, оның ішінде:	3,755
маржаның өсуі	2,282
табыстың өсуі	1,472
Ескерту: «KazStroy DAMU» ЖШС есептік мәліметтерінің негізінде автормен құрастырылған	

21-кестеден көріп отырғанымыздай, ақша түсімдерінің негізгі бөлігі, атап айтқанда ақша қаражатының түсімі соның ішінде тауарларды сатудан түскен түсім 257,980 млн. теңге қаржылық қызметті құрады. Бұл компанияның 2020 жылға жалпы сомасы 253,041 млн. теңгеге қарыздарының болуымен түсіндіріледі. Ал 2019 жылы бұл көрсеткіш теңгені құрады.

Операциялық қызметтен түскен түсімдер 475,181 млн. теңгені құрады. Бұл өте жоғары көрсеткіш. Өйткені түсімдердің негізгі бөлігі дәл операциялық қызметтен болды.. Болашақта бұл көрсеткіш әлі де артады деп күтілуде, өйткені компанияда дебиторлық берешектің үлкен көлемі бар.

Ақша қаражатының жиынтық түсімі 475,181 млн. теңгеге ұлғайды.

21-кесте. Ақша қаражатының қозғалысы туралы есепті талдау

Көрсеткіштердің атауы	№	Есепті кезеңде	Алдыңғы кезең үшін
1. Ақша қаражатының түсуі, барлығы			
оның ішінде:	10	283 406 085	475 181 447
тауарларды сату	11	257 980 013	465 181 447
қызметтерді ұсыну	12		
алынған аванстар	13		10 000 000
дивидендтер	14		
өзге де түсімдер	15		
2. Ақша қаражатының шығуы, барлығы	20	253 041 147	424 269 149
оның ішінде:			
тауарлар мен қызметтер үшін жеткізушілерге төлемдер	21	257 980 013	406 859 726
берілген аванстар	22		
жалақы бойынша төлемдер	23	42 000 000	89 000 000
қарыздар бойынша сыйақы төлеу	24		
корпоративтік табыс салығы	25	12 705 731,52	15 791 397,79
бюджетке төленетін басқа да төлемдер	26		7 000 000
басқа төлемдер	27		65 000 000
3. Операциялық қызметтен түскен ақша қаражатының таза сомасы (010 жол - 020 жол))	30		
Көрсеткіштердің атауы	№	Есепті кезеңде	Алдыңғы кезең үшін
III. Инвестициялық қызметтен түскен ақша қаражатының қозғалысы			
1. Ақша қаражатының түсуі, барлығы	70	283 406 085	475 181 447
оның ішінде:			
өзге де түсімдер	74	253 041 147	424 259 149
өзгелері	90		
3. Қаржы қызметінен түскен ақша қаражатының таза сомасы (070 бет - 080 бет))	100	5 531 529	13 308 600
Ескерту: «KazStroy DAMU» ЖШС есептік мәліметтерінің негізінде автормен құрастырылған			

22-кестеден көріп отырғанымыздай, Қысқа мерзімді активтер соның ішінде ақша қаражаттары 24,819 млн теңге болды ол келер жылға 5,728 млн. болып өтті екеу ара айрмашылық 19,090 млн.болды. Ал Қысқа мерзімді дебиторлық берешек 9,801 млн. бізге қарыз берешектер көлемі 2020 жылмен салыстырғанда 3,396 млн. теңге болады. Қорлар 180,670 млн. бұл 2020 жылдың

көрсеткіші ал 2019 жылы ол 53,360 мың тенге бойынша айырмасы бар. Сонымен тоқтала кетсек қысқа мерзімді активтердің жиыны 2020 жылда 216,975 млн. теңге болды. Баланста екі жақты яғни міндеттемеле мен активтер тең болуы қажет бұл кәсіпорынның балансы дұрыс деуге келеді.

22-кесте. «KazStroy DAMU» ЖШС-ның 2020 жылғы бухгалтерлік балансы

Бухгалтерлік баланс			
2020 жылғы 31 желтоқсандағы жағдай бойынша			
			(тенге)
Активтер	Код	Жыл	Жыл
	жолы	соңындағы	басындағы
		есеп	есеп
I. Қысқа мерзімді активтер:			
Ақша қаражаты және оның баламалары	010	24 819 155	5 728 886
Қысқа мерзімді қаржылық активтер	011		
Қысқа мерзімді дебиторлық берешек	012	9 801 816	3 396 028
Қорлар	013	180 670 000	127 310 000
Ағымдағы салық активтері	014	950 000	0
Сатуға арналған ұзақ мерзімді активтер	015		
Өзге қысқа мерзімді активтер	016	734 890	0
Қысқа мерзімді активтердің жиыны (010 жолдан 016 жолды қоса алғанда сомасы))	100	216 975 861	136 434 914
II. Ұзақ мерзімді активтер			
Ұзақ мерзімді қаржылық инвестициялар	020		
Ұзақ мерзімді дебиторлық берешек	021		
Үлестік әдіспен ескерілетін инвестициялар	022	27 650 000	10 000 000
Инвестициялық жылжымайтын мүлік	023		
Негізгі құралдар	024	59 226 800	44 292 300
Биологиялық активтер	025		
Барлау және бағалау активтері	026		
Материалдық емес активтер	027		
Кейінге қалдырылған салық активтері	028		
Басқа да ұзақ мерзімді активтер	029	734 890	53 567
Ұзақ мерзімді активтердің жиыны 020 жолдан 029 жолды қоса алғандағы сома)	200	87 611 690	54 345 867
Баланс (100 жол 200 жол)		304 587 551	190 780 781
жалғасы келесі бетте			

22-кестенің жалғасы			
Міндеттеме және капитал		Жыл	Жыл
		соңындағы	басындағы
		есеп	есеп
III. Қысқа мерзімді міндеттемелер			
Қысқа мерзімді қаржылық міндеттемелер	030	1 000 000	1 097 237
Салықтар бойынша міндеттемелер	032	405 229	370 890
Басқа да міндетті және ерікті төлемдер бойынша міндеттемелер	032	95 000	80 000
Қысқа мерзімді кредиторлық берешек	033	36 951 569	35 890 333
Қысқа мерзімді бағалау міндеттемелері	034		
Өзге қысқа мерзімді міндеттемелер	035	20 679 264	12 308 571
Қысқа мерзімді міндеттемелердің жиынтығы (030 жолдан 035 жолды қоса алғанда сомасы)	300	59 131 062	49 747 031
IV. Ұзақ мерзімді міндеттемелер			
Ұзақ мерзімді қаржылық міндеттемелер	040		
Ұзақ мерзімді кредиторлық берешек	041	14 527 659	17 754 370
Ұзақ мерзімді бағалау міндеттемелері	042		
Кейінге қалдырылған салық міндеттемелері	043		
Басқа да ұзақ мерзімді қаржылық міндеттемелер	044	0	992 661
Ұзақ мерзімді міндеттемелердің жиынтығы (040 жолдан 044 жолды қоса алғанда сомасы)	400	14 527 659	18 747 031
V. Капитал			
Жарғылық капитал	050	10 000 000	10 000 000
Төленбеген капитал	051		
Әмиссиялық кіріс	052		
Сатып алынған меншікті үлестік құралдар	053		
Резервтер	054		
Бөлінбеген пайда (жабылмаған шығын)	055	220 928 830	112 286 719
Азшылық үлесі	056		
Барлық капитал (050 жолдан 056 жолды қоса алғанда сомасы)	500	230 928 830	122 286 719
Баланс (300 жол400 жол500 жол)		304 587 551	190 780 781
Ескерту: «KazStroy DAMU» ЖШС есептік мәліметтерінің негізінде автормен құрастырылған			

Нарықтық экономикада кәсіпорынның қаржылық жағдайына байланысты кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығы маңызды факторлардың бірі болып табылады. Қаржылық жағдай – кәсіпорынның экономикалық қызметінің маңызды сипаты. Оң қаржылық жағдай фирманың нарықтағы бәсекеге қабілеттілігін анықтайды. Ол сондай-ақ қаржылық жағынан кредиторлармен ынтымақтастықта көмектеседі. Кәсіпорынның инвесторлар, сондай-ақ акционерлер мен жеткізушілер үшін тартымдылығы қанағаттанарлық немесе

қанағаттанарлықсыз қаржылық жағдайға байланысты. Осы тұрғыдан алғанда, инвестициялық процесс көбінесе инвестициялық объектінің ағымдағы және перспективалық даму динамикасын алынған бағалаудың сенімділігіне байланысты екендігімен келісуге болмайды.

Қаржылық жағдай кәсіпорынның (фирманың) өз қызметін өз қаражатымен қаржыландыру, сондай-ақ оларды басқа адамдармен қарым-қатынаста ұтымды басқару мүмкіндігін көрсетеді. Сондықтан кез – келген кәсіпорынның мақсаты - тұрақты және қанағаттанарлық қаржылық жағдайды сақтау. Қанағаттанарлық қаржылық жағдай қаржылық тұрақтылық пен төлем қабілеттілігі сияқты көрсеткіштерді көрсетеді.

Кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдау қаржылық жағдайдың ағымдағы деңгейі және оның даму перспективалары, кәсіпорын бюджетін қалыптастыру көздерінің құрамы және кредиторлық берешекті азайту мүмкіндігі сияқты аспектілерді анықтауға мүмкіндік береді. Белгілі бір мағынада ол жақын арада өндірістік және қаржылық қызмет жоспарын құруға ықпал ете алады.

Сондай-ақ, талдау кәсіпорынның «әлсіз» жерлерін анықтауға мүмкіндік береді. Мұндай орындарды қарастыру үшін белгілі бір іс - шараларды әзірлеу қажет. Егер кәсіпорын тұрақты қаржылық жағдайға ие болса, бұл кәсіпорынның оданда жоғары көрсеткішке яғни бәсекелестікке ынтасын арттыруы қажет дегенімен кәсіпорын барлығын сол күйінде қалдыруна да қажеті жоқ дегенді білдірмейді. Ол кезде бәсекелестерге және жалпы ел экономикасына қатысты талдау жүргізу қажет. Кәсіпорынның бүкіл қызметі барысында тұрақты қаржылық жағдай қалыптасады. Сондай-ақ, қаржылық жағдайға өндірістік жоспардың орындалу дәрежесі және табиғи сипаттағы басқа көрсеткіштер әсер етеді. Егер өндірістік және қаржылық жоспарлар орындалса, бұл кәсіпорынның қаржылық жағдайына оң әсер етеді. Сондықтан тұрақты қаржылық жағдай дәл осылай пайда бола бермейді, ол үшін: кәсіпорын ресурстарды сауатты бөлуді, оларды сауатты басқаруды және тартуды қоса алғанда, көптеген факторлардың әсерінен қалыптасады. Әлеуметтік-экономикалық объектілерді басқарудың тиімділігіне қатысты бұл мәселені зерттеу макроэкономикада аймақтық және Ұлттық жүйелер деңгейінде маңызды мәселелерге ие екенін атап өтуге болады. Белгілі В. В. Колмаковтың жұмысында тиімді басқару тетіктерін құру қажеттілігі нақты дәлелденді және тиімділік қағидаттарын бұзудың салдары анықталды [36]. Бұл принциптерді шаруашылық жүргізуші субъектілердің қаржылық жағдайын басқару проблемаларына да бейімдеуге болатыны анық.

Кәсіпорынның қаржылық жай - күйінің заманауи тұжырымдамасы дәстүрлі жетістіктерін ескереді және қаржылық менеджменттің байланысты салаларынан туындайтын зерттеулердің көбірек санын бейімдейді яғни олар: тәуекелдерді басқару, ақша ағындарын бағалау, нақты опциялар және әділ құнның әдістемелері мен тәсілдерімен толықтырылады. Соңғылары, мысалы, А.Ф.Глисиннің жұмысында зерттелді, ол шаруашылық жүргізуші субъектілердің қажеттіліктеріне банктік әдістерді сынау әдісін ұсынды [37].

Эмпирикалық жазықтықта қаржылық талдауда қолданылатын дәстүрлі коэффициенттердің мәндерін, сондай-ақ оларды есептеу тәсілдерін қайта қарау жалғасуда. Осыған байланысты, бұл көптеген көрсеткіштер бойынша есептеледі қаржылық талдауда келді, шетелдік тәжірибе, онда проблема бар, олардың бір таңбалы көрсеткіштерін көрсеткен. Әр түрлі автор бірдей индикаторды әртүрлі жолмен түсіндіре алады, сондықтан бір тұжырымдамамен жұмыс істейтін менеджерге басқасын түсіну қиын болады. Оларды түсіну және талдауда қолдану ыңғайлылығы үшін Қазақстанда жалпы қабылданған барлық ұғымдарды тізімдейтін белгілі бір нормативтік базаны құру қажет. Бұл тұрғыда халықаралық қаржылық есептілік стандарттарын кеңінен қолдану түсіндірулер мен түсіндірулерді синхрондау мәселесін біржақты шеше алады.

Тағы тоқтала кететін жайт ол көрсеткіштерді салыстыру қажет нақты мәндерді анықтау мәселесі де бар. Бұл кәсіпорынның қаржы-шаруашылық қызметін талдау кезінде Жалпы бағдар үшін мәні жоқ немесе шамамен бар көрсеткіштер бар болуы мүмкін мысалы:

1. Абсолютті өтімділік коэффициенті. Бұл көрсеткіш үшін ғылыми негізделген мән жоқ. Бірақ іс жүзінде салыстыру үшін 0,2 мәні қолданылады.

2. Аралық өтімділік коэффициенті. Бұл көрсеткіш үшін салыстыру мәні жоқ.

3. Ағымдағы өтімділік коэффициенті. Бұл көрсеткіш бойынша мамандардың пікірлері әртүрлі. Кейбіреулер бұл көрсеткішті 2-мен, ал басқалары 1-мен салыстырады. Бұл бізге барлық кәсіпорындар 2-мен салыстырылатын Неміс тәжірибесінен келген. Бірақ бұл мән Қазақстандық тәжірибеге бейімделмеген. Мысалы, сауда саласында 2-ге тең ағымдағы өтімділіктің мәнін қалыпты деп санауға болады, өйткені кәсіпорындар өз тауарларын тез сатады, ал авиациялық өндіріс сияқты салалар үшін 2-ге тең көрсеткіш өте жоғары, өйткені өнім ұзақ уақыт өтпеуі мүмкін. Сондай-ақ, бұл көрсеткіш ағымдағы активтер құрамындағы айырмашылықтарды ескермейді, олар өтімді болуы мүмкін, ал кейбір өтімсіз болуы мүмкін, осыған байланысты компания өтімділіктің қанағаттанарлық не қанағаттандырғысыз көрсеткішімен де қаражаттың жетіспеушілігі бар проблемаға тап болуы мүмкін [38].

4. Дебиторлық берешек пен кредиторлық берешектің арақатынасы. Бұл көрсеткіштің мәні 1 - ге тең болуы керек. Яғни, қатынас 50-ден 50-ге дейін болуы керек. Егер мән 1-ден аз болса, онда бұл кәсіпорынның төлем қабілеттілігінің төмендеуін білдіреді. Бірақ іс жүзінде дебиторлық және кредиторлық берешектің мәндерін ғана емес, сонымен қатар несиелер мен ақшалай түсімдердің мерзімдерін де білуіңіз керек. Осы мерзімдер сәйкес келуі немесе түсімдер төлемдерден бұрын болуы қажет. Бұл ретте талдаудың қолданыстағы әдістерінің, сондай-ақ бухгалтерлік қаржылық есептіліктің жетілмегендігі дебиторлық берешекті инкассациялау және кредиторлық берешекті өтеу мерзімдерінің шамадан тыс орташалануында көрінеді: теңгеріммен бөлінген 12 айда аса қысқа активтер мен міндеттемелер де, сондай-ақ 6-12 ай мерзімділігімен де жинақталады. Осылайша, мерзімдердің нақты сәйкестігі аналитикті жағдайдың әл-ауқатына қатысты адастыруы немесе

шамадан тыс несие қабілетсіздігіне әкелуі мүмкін. Дебиторлық және кредиторлық берешектің ресми теңдігі жағдайына көзқарас менеджмент тәуекелі тұрғысынан өзгерді, бұл кредиторлық берешекті болжау мүмкін, яғни дебиторлық берешекке қарағанда басқарылатын деп саналады, оны жинау тек қаржылық басқару аппаратының қызметіне ғана байланысты емес. Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, дебиторлық және кредиторлық берешектің арақатынасын талдау нәтижелерінің тағы бір түсіндірмесін бөлуге болады: қысқа мерзімді міндеттемелердің ұзақ мерзімді активтерге өзгеру дәрежесі. Іс жүзінде бұл талдау трансформация коэффициентін зерттеуді толықтырады. Бұл коэффициент келесідей есептеледі:

$$K = (R - S) : R,$$

Мұндағы:

R-кредиторлық берешек пен қысқа мерзімді қарыздарды есепке алу шоттары бойынша кредиттік айналым;

S-қысқа мерзімді дебиторлық берешекті және қаржылық салымдарды есепке алу шоттары бойынша дебеттік айналым;

K-трансформация коэффициенті.

Кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдаудың негізгі мақсаты жақын болашақта ағымдағы проблемалардың болуын немесе болмауын диагностикалау және анықтау болып табылады. Осы тұрғыдан алғанда, қолданыстағы әдістердің болжамды әлеуеті қызықты, олардың ішінде ең танымал және кеңінен қолданылатын, ең болмағанда оқу мақсатында, төлем қабілеттілігін жоғалту ықтималдығын болжау әдістері: Альтманның бесфакциялық моделі, Бивер моделі, сондай - ақ арбитраж менеджерлері қолданатын қаржылық жағдайды бағалау әдістемесі. Бивер анализі осы кәсіпорынның қаражатын есептеу аясында қолданылды. Бивер моделіне сәйкес қаржылық жағдайды бағалау екі ұштылыққа ие, өйткені бірқатар параметрлер бойынша мәндер басқа параметрлердің дұрыс емес мәндері үшін қанағаттанарлық болып келеді.

3. ӨНЕРКӘСІПТІК КӘСІПОРЫННЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ ЖАҒДАЙЫН ТАЛДАУ МЕН БОЛЖАУДЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК НЕГІЗДЕРІН ДАМУ МЕХАНИЗМДЕРІ

3.1. Сатып алушылар мен тапсырыс берушілердің қысқа мерзімді дебиторлық қарыздарының есебін талдау мен болжау

Баланста дебиторлық берешек құрамына тек сауда берешектері, яғни сатып алушылар мен тапсырысшылардың берешектері кіреді.

Өзге дебиторлық берешектер өз кезегінде басқа да қысқа мерзімді активтер болып табылады. Мұндай активтердің құрамына сондай-ақ есеп беруші тұлғаның берешегі, мойындалған талаптар бойынша берешек және т.б. кіреді.

Осылайша, Қаржылық есептіліктің 2 Ұлттық стандартына (ҚЕ2ҰС) сәйкес дебиторлық берешекке есептелуі қажет және сәйкесінше күмәнді қарыздарға резерв есебінде көрініс табуы қажет.

Әлемдік тәжірибеде күмәнді қарыздар бойынша резервтерді қалыптастыру ретінде екі әдіс: өтеу мерзімі бойынша және сату шамасы бойынша әдістері қабылданған.

Күмәнді қарыздар бойынша резерв дебиторлық қарыздың өзінің есебінің шотына контршот болып табылатын шотта есепке алынады, сондықтан баланста бұл шоттар» жиналады» және дебиторлық қарыздың шамасы»таза күйінде» көрсетіледі.

Бұрын қолданылған стандарттар бойынша өзге дебиторлық қарызды бағалау және мойындау тәртібі ҚЕ2ҰС бойынша бағалау мен мойындау тәртібінен еш айырмашылығы жоқ. Сондықтан бұл жерде қайта есептеудің қажеті жоқ.

Жеткізушілермен мойындалған талаптар, оларды қайтарып алу кепілдігі болмағандықтан, компанияның активтері құрамында мойындауға жатпайды.

Компания есеп саясатында күмәнді қарыздарға резерв есептеу әдісін (өтеу мерзімі және сату шамасы бойынша) ескеруі қажет.

ҚР Қаржы министрінің 23.05.2007 жылғы № 185 бұйрығымен бекітілген, 2010 жылғы 1 қаңтардан бастап күшіне енетін жаңа тәртیب мәнді белгісі бар шоттардың үлгілік жоспарында (бұдан әрі - шоттардың жаңа үлгілік жоспары) ақша қаражатын есепке алу үшін 1200-«Қысқа мерзімді дебиторлық қарыздар» кіші бөлімінің ішінен шоттардың мынадай топтары көзделеді:

1210-«Сатып алушылар мен тапсырысшылардың қысқа мерзімді дебиторлық қарыздары» тобы;

1220-«Еншілес ұйымдардың қысқа мерзімді дебиторлық қарыздары» тобы;

1230-«Қауымдастырылған және бірлескен ұйымдардың қысқа мерзімді дебиторлық қарыздары» тобы;

1240-«Филиалдар мен құрылымдық бөлімшелердің қысқа мерзімді дебиторлық қарыздары» тобы;

1250-«Қызметкерлердің қысқа мерзімді дебиторлық қарыздары» тобы;

1260-«Жалдау бойынша қысқа мерзімді дебиторлық қарыздары» тобы;

1270-«Алуға арналған қысқа мерзімді сыйақылар» тобы;
1280-«Өзге қысқа мерзімді дебиторлық қарыздары» тобы;
1290-«Күмәнді талаптар бойынша резерв» тобы [39].

Компания оларға төрт мәнді белгі қоя отырып, әр топтың құрамында өзіне қажетті синтетикалық шоттар ашуы тиіс.

ҚЕ2ҰС қорлар есебі бөлімінде бұрын қолданылған 7 «Қорлар есебі» ҚБЕС еш айырмашылығы жоқ. ҚЕ2ҰС сәйкес қорлар - бұл активтер:

- қарапайым қызмет кезінде сату үшін арналған;
- өндіріс процесі кезінде осындай сатуға немесе;
- өндіріс процесі кезінде немесе қызмет көрсету кезінде қолдану үшін арналған материал және шикізат түріндегі активтер.

Активтер – бұл олардан болашақ экономикалық пайда күтілетін, өткен оқиғалар нәтижесінде компания бақылай алатын:

- активтермен байланысты болашақ экономикалық пайда түсімінің ықтималдығы бар;

- құн сенімді елшенуі мүмкін ресурстар екенін еске саламыз.

Шикізат және материалдар өндіріс процесінде қолдану үшін арналған активтер болып табылады; тауарлар қарапайым қызмет кезінде болашақта қайта сату үшін сатып алынады; дайын өнім және аяқталмаған өндіріс компания қызметінің нәтижесі болып табылады және, соңғысы қарапайым қызмет үшін арналған.

Осыған байланысты қорлар құрамында мойындалған барлық активтер ҚБЕС негізінде ҚЕ2ҰС сәйкес мойындалған талаптарын қанағаттандырады.

ҚБЕС бойынша құрастырылған баланстың басқа баптарының құрамына[40] ҚЕ2ҰС бойынша қорлар құрамына кіруі мүмкін активтер ескерілмеген.

ҚЕ2ҰС сәйкес компания қорларды екі шаманың азы бойынша елшеуі қажет: аяқтау және өткізуге мүмкін шығындарды шегергендегі өзіндік құн және сату бағасы.

Бұл дегеніміз, сақтық принципіне сәйкес баланстағы активтердің көлемін есіруге болмайды.

Қорлардың өзіндік құнының құрамына сатып алуға, қайта өңдеуге барлық шығындар және ағымдағы жағдайына дейін дайындау және қазіргі орналасқан жеріне дейін қорларды жеткізу мақсатында өндірілген өзге шығындар кіруі қажет.

Компания сонымен қоса әрбір есептік кезеңде қорлардың құнсыздануының болған-болмағанын, яғни қорлардың құрамындағы шығындар қаншалықты өтеле алатынын (құнсыздану бұзылу, ескіру немесе сату бағасының төмендеуі есебінен болуы мүмкін) анықтауы қажет.

Қорлар бабының (немесе бап топтары) құнсыздануы болған жағдайда, стандарт компанияның қорларды аяқтау және өткізуге шығынды шегеріп тастағандағы сату бағасы бойынша өлшеуді және құнсызданудан залалды мойындауды міндеттейді.

ҚБЕС бойынша да өлшемнің неғұрлым азы бойынша есеп қарастырылды, бірақ ісжүзінде ұйым қорларының қайта бағалануы жүргізілмеді.

Өткізудің таза құны – бұл қорлар нарықта сатыла алу мүмкін құн. Өткізудің таза құнын сарапшыларды тарту арқылы анықтауға болады, ол мүмкін болатын ұқсас активтердің құны туралы ақпаратты қолдану арқылы мүмкін болады. Өткізудің таза құны активтерді сатуға дайындауда мүмкін болатын шығын өлшеміне азаяды.

Кәсіпорынмен шығарылатын өнімнің нарықтық құны төмендеді, бірақ та өзіндік құн оны сатудың мүмкін болатын құнынан аспайды.

Осы жағдайдан көріп отырғандай, дайын өнім де, аяқталмаған өндіріс те арзандатуға жатпайды.

Көбіне қысқа мерзімді активтерге қысқа мерзімді болып табылатын активтер (тәртіп бойынша, есептік күннен кейін 12 ай мерзімі ішінде қолданылатын не-месе есептен шығарылатын болады) жатқызылады және ағымдағы активтер бөлімінде басқа баптар құрамына қосыла алмайды.

ҚЕ2ҰС сәйкес ұқсас баптарды тану мүмкіндіктерін бағалау үшін олардың тану өлшемдеріне сәйкестігін:

- активті қолдану нәтижесінде экономикалық пайданың түсімі күтілетіндігін;

- активтің құны сенімді анықталуы мүмкіндігін тексеру керек.

Және алдын ала теленген шығыстар және тауарларды жеткізу бойынша аванстар танудың жоғарыда көрсетілген өлшемдеріне жауап береді: олардың құны нақты анықталуы мүмкін; экономикалық пайда түсімі болатыны анық. Қандай да бір себептерге байланысты өзінің міндеттерін орындай алмайтын жеткізушілерге төленген аванстар немесе алдын ала төленген шығыстар бойынша ережеден айырмашылықтар болуы мүмкін.

Бұл жағдайда актив таныла алмайды және бөлінбеген пайдаға үмітсіз борыштар ретінде есептен шығарылуы қажет.

Қаржылық есептің өзге баптарында көрініс таппаған барлық қысқа мерзімді активтер өзге қысқа мерзімді активтер құрамында есепке алынуы мүмкін. Оған банкке салынған шетелдік қызметкерлерден Қазақстан Республикасына тартылған депозиттер мысал бола алады (егер депозит мерзімі 12 айдан аспаса немесе белгілі бір мерзімге бекітілмесе).

Берілген жағдайлардағы ұқсас баптарды бағалаудағы қиындықты шетел валютасында берілген аванстар ғана тудырады.

Өйткені ҚЕ2ҰС сәйкес тауарлар (жұмыс, қызмет көрсету) үшін жеткізушілерге аванстар монетарлық емес баптар (ақшалай қаражаттарсыз етеуге жатады) болып табылады, олар шетел валютасының бағамының өзгеруі кезінде қайта бағаланбайды. Мұндай баптар тарихи құны бойынша есепке алынады.

Есеп саясатында сатуға арналған өзге қысқа компания қабылданған нақты принциптер, негіздер, мерзімді активтердің жекелеген түрлеріне қатысты

талаптар, ережелер және тәжірибе көрініс табуы қаржылық есептілікті дайындау және ұсыну үшін тиіс.

Шоттардың жаңа үлгілік жоспарында езге қысқа мерзімді активтер есепке алу үшін келесідей атауы бірдей 1600-шоттар тобы көзделген 1610-«Берілген қысқа мерзімді аванстар» тобы; 1620-«Алдағы кезеңдер шығыстары» тобы; 1630-«Өзге қысқа мерзімді активтер» тобы.

Өндіріс процесіне еңбек құралдарымен қатар өндірістік босалқы қорлары еңбек заттары ретінде қатысады. Еңбек құралдарынан айырмашылығы, еңбек заттары өндіріс процесіне бір-ақ рет қатысады және олардың құны өндірілетін өнімнің материалдық негізін құрай отырып, оның өзіндік құнына кіреді.

Шағын және орта бизнес субъектілерінің қарым қатынасын реттейтін №2 ҚЕҰС шаруашылық субъектілерінің арасында есептесудің әртүрлі тәсілдерін қарастырады, оның ішінде қаржылық және одан туындайтын өзге де түрлері бар (вексель; өзара есеп және т.б.).

Сатып алушылар мен берушілер қолма-қол ақшамен; сонымен қатар қолма-қол ақшасыз; тауар; жұмыс; қызмет түрлерін айырбастау, басқаша айтқанда бартерлік жолмен де өзара есептесе алады.

Есептесу операцияларының барысында дебиторлық (сатып алушылармен есеп) және кредиторлық (берушілер мен мердігерлермен есеп) берешек пайда болады.

Дебиторлық қарыздар – деп белгілі бір қарым-қатынасқа байланысты заңды және жеке тұлғалардың шаруашылық субъектісінің алдындағы сатып алған тауарлары, субъектінің оларға көрсеткен қызметтері үшін, сондай-ақ жұмысшылар мен қызметкерлердің субъектіден аванс ретінде алған немесе несиеге, қарызға алған тауарлары мен материалдары үшін қйтаруға тиісті борыштарын айтады.

Осы субъектіге берешек борышы бар кәсіпорындар мен ұйымдар, сондай-ақ жеке тұлғалар дебиторлар болып табылады.

Есеп беретін уақыттан кейінгі бір жыл ішінде өтелетін дебиторлық борыштар ағымды активтер қатарында есептеледі, олардың қатарына мыналар жатады:

- ағымдағы активтерді сатып алуға төленген аванстық төлем;
- тапсырылған (берілген) шоттар бойынша алынуға тиісті борыштар;
- вексельдер бойынша алынуға тиісті борыштар;
- негізгі шаруашылық серіктестігі мен оның еншілес серіктестігі арасындағы түрлі операциялар негізінде туындаған дебиторлық борыштар;
- акционерлік қоғамның лауазымды адамдарының дебиторлық борышы;
- басқадай дебиторлық борыштар.

Сатып алушылар мен берушілердің арасындағы есептесу қолма-қол ақшасыз және бекітілген мөлшердегі қолма-қол ақша сомасын пайдалану арқылы да жүргізіледі.

Есептесу түрлері келісім шарт бойынша анықталады.

Ұйым сатып алушыларға дайын өнімді, қызметті арнаулы құжат бойынша босатады. Тауар бөлшек сауда арқылы сатылған кезде ондай құжат

жасалмайды; алайда сатып алушы талап ететін болса; сатушы оны беруден бас тарта алмайды.

Сатып алушылар мен тапсырыс берушілермен есептесу алдын ала ақы төлеу түрінде; немесе тауарды сатып; жұмыс пен қызмет түрлері атқарылғаннан кейін де жасалады.

Есептесудің негізін операциялардың атқарылғанын растайтын шоттар мен басқа да құжаттар құрайды (базардан сатып алу актісі, фискальдық чектер, фискальдық чектерге қоса тіркелген тауарлық чектер).

Шот-фактураларға мына қосымшалар міндетті түрде тіркелуге тиіс:

- шығыс құжаты (физикалық мәндегі қорлар мен өзге де құндылықтарды сатылғанда);

- алым-берім актісі (негізгі құралдар сатылғанда);

- жұмыстың орындалған туралы акті.

Шоттардың Типтік жоспарында сатып алушылармен есептесу үшін, жойылу мерзімдеріне қарай, төмендегі шоттар қолданылады:

3510 «Алынған қысқа мерзімді аванстар»

4410 «Алынған ұзақ мерзімді аванстар»

1210 «Сатып алушылар мен тапсырысшылардың қысқа мерзімді дебиторлық берешегі»

2110 «Сатып алушылар мен тапсырысшылардың ұзақ мерзімді дебиторлық берешегі».

1200 «Қысқа мерзімді дебиторлық берешек» кіші бөлімі қысқа мерзімді дебиторлық берешекті есепке алуға арналған.

Осы кіші бөлім мынадай шоттардың топтарын қамтиды:

1210 – «Сатып алушылар мен тапсырысшылардың қысқа мерзімді дебиторлық берешегі», онда бір жылға дейін мерзімі бар активтер және көрсетілген қызметтер үшін сатып алушылармен және тапсырысшылармен есеп айырысу бойынша операциялар және сатып алушылар мен тапсырысшылардың өзге қысқа мерзімді дебиторлық берешегі көрсетіледі;

1220 – «Еншілес ұйымдардың қысқа мерзімді дебиторлық берешегі», онда бір жылға дейін мерзімі бар іске асырылған активтер және көрсетілген қызметтер үшін еншілес ұйымдарға ұсынылған құжаттар бойынша есептеулердің бар-жоғы мен қозғалысына байланысты операциялар және еншілес ұйымдардың өзге қысқа мерзімді дебиторлық берешегі көрсетіледі;

1230 – «Қауымдастырылған және бірлескен ұйымдардың қысқа мерзімді дебиторлық берешегі», онда бір жылға дейін мерзімі бар іске асырылған активтер және көрсетілген қызметтер үшін қауымдастырылған және бірлескен ұйымдардың өзге қысқа мерзімді дебиторлық берешегі көрсетіледі;

1240 – «Филиалдар мен құрылымдық бөлімшелердің қысқа мерзімді дебиторлық берешегі», онда филиалдардың шоттарына ақша түсуі және есептен шығыуы жөніндегі операциялар және филиалдар мен құрылымдық бөлімшелердің өзге қысқа мерзімді берешегі көрсетіледі;

1250 – «Қызметкерлердің қысқа мерзімді дебиторлық берешегі», онда қызметкерлердің: активтерді сатып алуға есеппен берілген ақша қаражаты, қызметтерге ақы төлеу, қызметтік іссапарлар мен басқалар;

Қызметкерлерге берілген қарыздар бойынша қызметкерлердің дебиторлық берешегінің қозғалысына байланысты операциялар, сондай-ақ ұйымға қызметкер келтірген материалдық шығынды өтеу жөніндегі есеп айырысу және қызметкерлердің өзге қысқа мерзімді дебиторлық берешегі көрсетіледі;

1260 – «Жалдау бойынша қысқа мерзімді дебиторлық берешек», онда ағымдағы кезеңде операциялық және қаржылық жалдау төлемдерін жүзеге асыру жөніндегі шығыстар есепке алынады;

1270 – «Алуға қысқа мерзімді сыйақылар», онда мыналар: акциялар (қатысу үлестері) бойынша есептелген дивидендтер; қаржылық жалдау бойынша есептелген сыйақылар, берілген қарыздар, сатып алынған қаржы инвестициялары, сенімді басқару және өзге есептелген сыйақылар жөніндегі дебиторлық берешектің қозғалысына байланысы операциялар көрсетіледі;

1280 – «Өзге қысқа мерзімді дебиторлық берешек», онда алдыңғы топтарда көрсетілмеген, бір жылға дейін мерзімі бар өзге дебиторлық берешек бойынша операциялар көрсетіледі, мысалы, алынған вексельдер бойынша, саұтандыру ұйымдарына сақтандыру төлемдерін жүзеге асыру бойынша берешек;

1290 – «Күмәнді талаптар бойынша резерв», онда күмәнді талаптар бойынша резервтерді құруға және оның қозғалысына байланысы операциялар көрсетіледі [39].

Кәсіпорындар мен ұйымдардың 1210 «Сатып алушылар мен тапсырыс берушілердің берешегі» деп аталатын бөлім шоттары сатып алушылар мен тапсырыс берушілердің осы кәсіпорынға деген әр түрлі қарыздары жайлы ақпараттарды қорытындылау үшін арналған.

Дебиторлық қарыздарға материалдық емес активтерді, негізгі құралдарды, құнды қағаздарды өткізу кезінде болған қарызды жатқызады. Сатып алушылар мен тапсырыс берушілермен есептесудің есебін жүргізуге арнайы тізім қолданылады.

Онда өткізілген өнім, айналымнан тыс активтер, қаржы инвестициялары мен тауарлы-материалдық босалқылар жөнінде ақпарат тиісті шот-фактура немесе басқа есептесу құжаттары бойынша жинақ болып жіктеледі.

1210 шотының кредитіндегі операцияларының есебін жүргізу үшін №11 журнал-ордер қолданылады.

Кейбір жағдайларда жабдықтаушы сатып алушыға өткізген тауарлар үшін вексель алуы мүмкін. Қазақстан Республикасында 1997ж. «Қазақстан Республикасындағы вексельдік айналым жөнінде» заң қабылданған. Вексель түрлері: жәй, аудармалы, ордерлі және белгілі жеке тұлғалық. Бұл заң тек аудармалы және жәй вексельдердің жылжуын реттейді. Вексельдердің есебі 1280 шотында жүргізіледі. Егер өткізілген тауарлар, өнімдерге вексель алынса онда бұл шот дебеттеледі, ал 1210 шоттар кредиттеледі.

Көрсеткіштер негізіндегі «KazStroy Damu» ЖШС 2020 жылы келесідей шаруашылық орындалды:

1. Өткізілген қызмет үшін тапсырыс берушілерге есептесу төлем құжаттары ұсынылды

Дт 1210	Кт 6010	1 626107,14 тг.
---------	---------	-----------------

2. Қосымша құн салығы

Дт 1210	Кт 3130	195132,86 тг.
---------	---------	---------------

3. Көрсетілген қызметке төлем ақы:

- кассаға қабылданды

Дт 1010	Кт 1210	576894,0 тг.
---------	---------	--------------

- ағымдағы банктік шотына түсті

Дт 1030	Кт 1210	96000,0 тг.
---------	---------	-------------

4. Өткізілген өзге материалдардың құны жұмысшылардың еңбек ақысынан шегерілді

Дт 3350	Кт 1210	64424,0 тг.
---------	---------	-------------

Күмәнді қарыз уақтылы төленбеген немесе кепілдемесі жоқ дебиторлық қарыз пайда болған кезде анықталады. Өйткені қанша келісілген жәй болса да алған қарызын өтемейтіндер кездеседі, сондықтан осындай қарыздарды жабу үшін резерв құрылады. Ол жалпы кіріс көлемінен анықталып салық салу базаны азайтады. Бұл қарызды есепке алу үшін 1290 шоты қолданылады. Резервті құру 1290 шоттың кредитіне, ал дебиторлық қарызды осы резерв арқылы жабу 1290 шоттың дебетіне жазылады.

Еншілес тәуелді серіктестіктердің қарыздарын есепке алу үшін жұмыс шоттар тізбегінде 1220, 1230, 1240 шоттары қарастырылған. Аталмыш шоттарда еншілес, тәуекелді және бірлесіп бақыланатын заңды тұлғалардың ағымдағы дебиторлық қарыздары жинақталып көрсетіледі.

Қазақстан Республикасының салық кодексіне сәйкес салықтарды есептеуде есептеу әдісі қолданылады, ал қосылатын құнға салықтар жөнінде ақпаратты жинау үшін 1420 «Орнын толтырылуға тиісті қосылған құн салығы» [41] шоты қолданылады .

1420 – шот дебеті бойынша 3310 «Жабдықтаушылармен және мердігерлермен есеп айырысу» шотының кредитімен корреспонденциялана отырып, сатылып алынған тауарлы-материалдық құндылықтар, атқарылған жұмыстар және көрсетілген қызмет үшін акцептелген шоттар бойынша ҚҚС көрсетіледі.

1420 – шоттың дебеті бойынша есепке алынған ҚҚС сомасы қоймаларға құндылықтардың нақты түсуіне қарай (атқарылған жұмысты қабылдау) осы шоттың кредитінен 3130 «Қосылған құн салығы» шотының дебетіне жазылады.

1420 – шоттың дебеті бойынша жазбалар тек қана мына акцептелінген шот-фактуралар бойынша: материалдық құндылықтар бойынша: материалдық құндылықтар қоймаға түспеген және кіріске енгізілмеген, ал жұмыстар атқарылған жұмыстарды немесе қызметтерді қабылдау актілері бойынша қабылданбаған жағдайда жүргізіледі.

Бюджетке аударылатын қосылған құн салығы айырма ретінде анықталады, ол үшін сатып алушылардан өткізілген өнім, қызмет, жұмыс, тауарлар құнына есептелінген салық сомасынан жабдықтаушыларға сатып алынған материалдар бойынша төленген салық сомасы шегереді.

Мысалы: «KazStroy Damu» ЖШС 2020 ж. мәліметтері негізінде 1420 есебі бойынша көрсеткішкетрі

1. Сатып алынған материалдар бойынша қосылатын құнға салық есептелді

Дт 1420	Кт 3310	1313294,97 тг.
---------	---------	----------------

2. Есепке алынған қосылатын құнға салық

Дт 3130	Кт 1420	195132,86 тг.
---------	---------	---------------

Есептелінген проценттер 1270 «Алуға арналған қысқа мерзімді сыйақылар» шотында есепке алынады. Бұл шотта есептелінген проценттер бойынша дебиторлық қарыздар жөніндегі ақпараттарды табуға болады (ұсынылған заимдар, вексельдер, негізгі құралды жалға алу т.б.).

Алынуға тиісті проценттік үстеме төлем 1270 шотының дебеті және 6120 «Акциялар бойынша дивиденттер және процент түріндегі табыстар» шотының кредитінде көрсетіледі. Есептелінген проценттердің төленуі 1030 «Ағымдағы банктік шоттардығы ақша қаражаты», 1010 «Кассадағы ақша қаражаты шоттарының дебеті және 1270 шоттың кредиті бойынша көрсетіледі.

1250 «Қызметкерлердің қысқа мерзімді дебиторлық берешегі» шотында дебиторлық қарыздардың келесі түрлері есепке алынады: есеп беруші тұлғалармен есеп айырысу бойынша; жұмыс істеушілерге кредитке сатылған тауарлармен ұсынылған займдар бойынша; материалдық шығынды өтеу бойынша.

3.2. Өнеркәсіптік кәсіпорынның табысының салыстырмалы көрсеткіштерін талдау мен болжауды жетілдіру

Жоғарыда айтылғандардың негізінде ұйымның өтімділігі оның міндеттемелерін активтермен өтеу қабілеттілігін білдіреді, ал ақшаға айырбастау кезеңі қарызды өтеу күніне сәйкес келеді деп қорытынды жасауға болады. Өтімділік дегеніміз-ұйымның абсолютті төлем қабілеттілігі, яғни берешек пен активтердің жалпы сомасы жалпы сомаға негізделген және активтер ақша мен міндеттемелерді өтеудің бірдей кезеңіне айырбасталады.

Ұйым балансының динамикасын, активтер мен пассивтердің құрылымын талдау басқарушылық шешімдер қабылдау және болашаққа ағымдағы қаржы-шаруашылық қызметті жүзеге асыру үшін бірқатар маңызды тұжырымдар жасауға мүмкіндік береді.

Активтердің ұйымдық құрылымындағы өзгерістерді талдау маңызды және қажетті ақпаратты алуға мүмкіндік береді; жылжымайтын мүлік саласында пайдаланылатын айналым капиталын ұлғайту ұйымдық қорлардың айналымын жеделдетуге арналған активтердің өтімді құрылымын көрсетуі мүмкін; ұйымның тауарларын несиелендіру үшін айналым активтерінің бір бөлігін алу.

инжиниринг және қызметтер, айналым капиталының бұл бөлігі іс жүзінде өндіріс процесінен бөлінгенін дәлелдейді; өндірістік базаны барынша азайту; бухгалтерлік есептің қолданыстағы тәртібіне байланысты негізгі құралдарды нақты бағалау бұрмаланған. Активтер балансының әртүрлі бөліктерін және жекелеген жобаларды неғұрлым егжей-тегжейлі талдау жағдай мен активтер құрылымының осы пропорциясындағы өзгерістер туралы, атап айтқанда ұйымның өндірістік әлеуетін, негізгі құралдар мен материалдық емес активтерді бағалау туралы нақты тұжырымдарға әкелуі мүмкін. Пайдалану тиімділігі, айналым активтерінің айналым коэффициенті және т. б.

Осылайша, жалпы алғанда, «жақсы» тепе-теңдіктің белгілері:

1) есепті кезеңнің соңындағы теңгерім қалдығы кезең басынан бастап ұлғайтылады;

2) айналымдағы активтердің өсу қарқыны айналымнан тыс активтердің өсу қарқынынан жоғары болуы тиіс;

3) ұйымның меншікті қаражаты қарыз қаражатының көлемінен асып кетсе, ал оның өсу қарқыны қарыз капиталының өсу қарқынынан асып кетсе;

4) дебиторлық және кредиторлық берешектің өсу қарқыны кредиторлық берешекке қарағанда шамамен тең немесе сәл жоғары.

Осы қаржылық есептілік меншікті және Қарыз қаражатын пайдаланумен және сомасы баланста көрсетілген активтерді пайдаланумен сипатталатын ұйымның қаржылық жағдайына жалпы баға алуға мүмкіндік береді.

Қаржылық жағдайды талдау алдымен экономикалық субъектінің қаржылық құрылымына және оның қалыптасу көзіне, жылдың басымен салыстырғанда, жылдың аяғындағы өзгерістерге сүйене отырып, жалпы баға беруі керек. Баланстағы активтер мен пассивтерді талдау бизнестің қаржы-экономикалық жағдайларын қарау кезінде мүліктің жай-күйін талдаудың құрамдас бөлігі болып табылады. Баланстың активтері мен міндеттемелерін талдау кезінде талдау кезеңіндегі күй динамикасын [42] қадағалаймыз.

Бұл факторлар сату мен шығындар арасындағы негізгі құралдар мен міндеттемелер арасындағы байланысты байқауға мүмкіндік береді. Әдетте бизнестің бес негізгі аспектісін талдау үшін қолданылатын коэффициенттердің көптеген түрлері бар: өтімділік, меншікті және қарыз қаражаттарының қатынасы, активтердің айналымы, кірістілік және нарықтық құн.

Активтердің құрылымы мен құрамы капиталдың мөлшері мен құрылымына байланысты. Активтерді талдауда бұл қаржылық есептіліктің маңызды элементі болып табылады және олардың құрамы мен құрылымының болуы мен өзгеруі тексерілді (2–сурет). Барлық активтің және оның жеке топтарының құрылымын талдап, оның ұтымды таралуын бағалаңыз. Қаржылық тәуелсіздік дәрежесін анықтайтын көрсеткіштердің үшінші жиынтығы. Бұл көрсеткіштерге тәуелсіз автономияның қатынасы, тартылған қаражат пен меншікті қаражаттың қатынасы кіреді.

Коэффициенттер тізбесін жалғастыруға болады, өйткені қалдықтармен, капитал мультипликаторларымен, әрбір теңгеден қарызға алынған меншікті қаражат сомасымен, меншікті қаражат үлестерімен және ұзақ мерзімді қарыз

қаражатымен байланысты қарыз капиталының үлесін есептеуге болады. Олардың әртүрлілігі қаржылық менеджменттің әртүрлі міндеттеріне және қосу факторын талдау модельдеріне байланысты.

2 - сурет. Өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық көрсеткіштерінің құрылымы
Ескерту- 41 әдебиет негізінде автор тарапынан құрастырылған

Қаржылық көрсеткіштер мен көрсеткіштерді талдау компанияның қаржылық жағдайын, бәсекелестік артықшылықтары мен даму перспективаларын түсінуді қамтамасыз етудің жақсы құралы болып саналады.

1. Тиімділікті талдау. Коэффициент компанияның өнімділігіндегі өзгерістерді талдау және таза пайда, капиталды пайдалану көрсеткіштері негізінде шығындар деңгейін бақылау арқылы егжей-тегжейлі зерттеуге мүмкіндік береді. Активтер мен міндеттемелер жүйесін тиімді пайдалану арқылы қаржылық коэффициенттер компанияның тұрақтылығы мен қаржылық өтімділігін талдай алады.

2. Бизнесің нарықтық тенденцияларын бағалаңыз. Өткен жылдардағы қаржылық көрсеткіштер мен коэффициенттердің динамикасын талдай отырып, қолданыстағы бизнес-стратегиялар контекстіндегі үрдістердің тиімділігін зерттеуге болады.

3. Балама бизнес стратегияларын талдау. Бизнес-жоспардағы коэффициенттерді өзгертіңіз және компанияңыздың дамуының балама нұсқаларын талдаңыз.

4. Компанияның барысын бақылау. Ең жақсы бизнес-стратегияны таңдау, бизнес-менеджерлер және ағымдағы негізгі факторларды зерттеу мен талдауды жалғастыра отырып, компанияның Даму стратегиясының жоспарланған көрсеткіштері арасындағы айырмашылықты көруге болады.

Коэффициенттік талдау-бұл корпоративтік қаржылық белсенділіктің екі немесе одан да көп көрсеткіштері арасындағы байланыс. Сарапшылар жылдар бойғы динамикалық нәтижелердің толық көрінісін көре алады және компанияның көрсеткіштерін саланың орташа көрсеткіштерімен салыстыра алады.

Қаржылық көрсеткіштер корпоративтік басқаруға Бизнесінің күшті және әлсіз жақтарына назар аударуға көмектеседі. Қаржылық талдау қаржылық көрсеткіштермен және коэффициенттерді есептеумен аяқталмайтынын түсіну керек, бірақ талдаушы барлық есептеулерді аяқтаған кезде ғана басталады.

Есептелген коэффициенттердің нақты өнімділігі тапсырмамен анықталады. Біріншіден, бұл коэффициенттер тенденциялар мен жоспарланған өзгерістердің құрылымын анықтауға көмектесетін қаржылық жағдайлардағы немесе өндіріс нәтижелеріндегі өзгерістерді көруге мүмкіндік береді; бұл басшылыққа бизнеске тән қауіптер мен мүмкіндіктерді анықтауға көмектеседі.

Қаржылық көрсеткіштерді талдау кезінде операциялық нәтижелерді бағалау өткен кезеңдердің ақпаратына негізделгенін есте ұстаған жөн, соның негізінде кәсіпорынның болашақ дамуы дұрыс болмауы мүмкін деген қорытынды жасалады. Қаржылық талдау болашаққа бағытталған болуы керек.

Қаржылық талдау нақты және жоспарланған және түзетілген жоспарлар арасындағы ауытқуларды анықтау үшін, сондай-ақ жеке баптарды есептеу кезінде бюджеттерді құру үшін қолданылады. Пайдаланылатын негізгі құралдар басқарушылық есепке алу үшін бухгалтерлік құжаттарды көлденең және тік талдау, сондай-ақ коэффициенттерді есептеу болып табылады. Бұл талдау барлық негізгі бюджеттер үшін жүргізілді: сату бюджеті, қорлар, Қаржылық талдау нақты көрсеткіштердің жоспарланғаннан ауытқу факторларын және жоспарларды түзетуді, сонымен қатар жеке жобаларды есептеу кезінде бюджеттерді құруда қолданылады. Негізгі құралдар ретінде басқарушылық есептің есеп беру құжаттарын көлденең және тік талдау, сондай-ақ коэффициенттерді есептеу қолданылады. Мұндай талдау барлық негізгі бюджеттер бойынша жүзеге асырылады: сату, тауарлық-материалдық қорлар, БДДС, БДР, баланс, сатып алулар.

Қаржылық талдаудың негізгі ерекшеліктері[42]: ЖСШ бойынша жүргізіледі.

1. Қаржылық көрсеткіштердің көпшілігінде салыстырмалы шығындар сипаттамасы бар, бұл компанияларды әртүрлі қызмет түрлерімен салыстыруға мүмкіндік береді.

2. Қаржылық талдау жүргізу кезінде салыстыру коэффициентін қолдану қажет:

- Уақыт үрдістері бойынша компаниялардың көрсеткіштерін салыстыру;

- Компанияның көрсеткіштерін саланың орташа көрсеткіштерімен немесе сала компаниялары үшін ұқсас көрсеткіштермен салыстырыңыз.

3. Қаржылық талдау үшін таңдалған уақыт аралығында компанияның қаржылық сипаттамасының болуы маңызды. Егер талдаушыда ақпараттың бір ғана кезеңі болса, компанияның баланстық деректері кезеңнің басында және соңында, сондай-ақ талдау кезеңіндегі пайда туралы есеп болуы керек. Талданған қалдықтардың мөлшері пайда туралы есептердің санынан көп болуы керек екенін есте ұстаған жөн.

Бұл көрсеткіштерді әдетте сарапшылар тексереді және баланстарды, Экономикалық қызмет нәтижелері туралы есептерді және әділеттілік көрсеткіштерін қамтиды.

Салыстырмалы коэффициенттер үш топқа бөлінеді:

Айналым капиталының жағдайын анықтайтын факторлардың алғашқы жиынтығы. Бұл көрсеткіштерге меншікті капиталдың жұмыс қабілеттілігі коэффициенті, меншікті айналым қаражатына кепілдік коэффициенті, сондай-ақ материалдық құндылықтар мен меншікті қаражатқа кепілдік коэффициенті кіреді.

Негізгі құралдардың жағдайын анықтайтын көрсеткіштердің екінші жиынтығы. Оларға өндірістік мақсаттар үшін меншік коэффициентінің Объектінің нақты құнына қатынасы жатады.

Қаржылық тұрақтылықты талдай отырып, сарапшылар салыстырмалы көрсеткіштер тұжырымдамасын таңдау мәселесін көтерді.

Есеп беру кезеңінде авторлар арасында қаржылық тұрақтылық көрсеткіштерін құру және есептеу әдістері туралы айтарлықтай қарама-қайшылықтар мен әртүрлі пікірлер болды [43] және оларды әр дайым салыстыру қажет.

Айта кету керек, ғалымдардың көпшілігі талдау үшін жалпы көрсеткіш емес, көрсеткіштер жүйесі болып табылатын жүйені қолдану керек деп келіседі.

Негізгі индикатордың сипаттамасы:

- Корпоративтік меншікті қалыптастырудың бастапқы құрылымының сипаттамалары болып табылатын капиталдандыру, дербестік және тұрақты қаржыландыру коэффициенті;

- өтімді активтерді бөлудің ұтымдылығымен сипатталатын өтімді активтердің өтімділікке қамтамасыз етілуінің қатынасы.

Басқа көрсеткіштер функцияны қамтиды:

- капитал мен сатудың рентабельділік коэффициенті, меншікті капиталдың жұмысқа қабілеттілік коэффициенті және компанияның меншікті капиталын пайдалану;

- кәсіпорынның төлем қабілеттілігін сипаттайтын бағалаудың және ағымдағы өтімділіктің негізгі факторлары.

Салыстырмалы көрсеткіштер көбінесе қаржылық талдауда қолданылады, өйткені инфляцияның абсолютті тепе-теңдік көрсеткішін салыстырмалы түрлерге қосу қиын. Қаржылық жағдайдың жақсару немесе нашарлау тенденциясын зерттеу үшін алдыңғы жылдардағы деректермен салыстыруға

болатын компанияның тиісті көрсеткіштерін талдаңыз; және компанияның күшті және әлсіз жақтарын және оның мүмкіндіктерін анықтау үшін басқа компаниялардың деректері.

Біз зерделеген қаржылық тұрақтылықты бағалау индекстерінің жүйесі Корпоративтік қызметке қаржылық талдау жүргізуге, капиталдың ұтымды құрылымын қалыптастыруға және дамытуға, қаржылық нәтижелерге әсер ететін негізгі факторларды табуға, сондай-ақ пайда мөлшері мен өсу қарқынын оңтайландыру жөнінде шаралар әзірлеуге мүмкіндік береді. Көрсеткіштер жүйесін талдау және бағалау арқылы кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығының артуына сәйкес пайдаланылмаған мүмкіндіктерді іздеу жүзеге асырылады.

Сондықтан қаржылық коэффициенттерді қаржы талдаушылары кеңінен қолданады. Коэффициент әдісінің бірқатар артықшылықтары мен кемшіліктері бар.

Бұл тәсілдің бірнеше артықшылығы бар:

1) коэффициенттерді талдау пайдаланушылардың барлық санаттары үшін маңызды ақпаратты алуға мүмкіндік береді;

2) коэффициенттік әдіс кәсіпорынның қаржылық жағдайының өзгеру бағытын анықтауға мүмкіндік береді;

3) коэффициенттер әдісін қолданған кезде қаржы талдаушысы компанияның қаржылық жағдайын бағалауға және оны басқа ұқсас компаниялармен салыстыруға мүмкіндік алады;

4) Коэффициент инфляцияның бұрмалану әсерін жояды.

Қаржы коэффициенті кең таралғанына қарамастан, коэффициент әдісінің белгілі бір кемшіліктері бар:

- Көрсеткіштерді есептеу үшін жалпы әдістер мен бірыңғай формулалардың болмауы;

- коэффициенттің қолданылатын формуласы бойынша көрсеткіштерді және осы көрсеткіштердің өзгеруінің тиісті шектерін есептеу даусыз болып саналмайды;

- Коэффициент бизнес үшін маңызды қосылған құн көрсеткіштерімен ешқандай байланысы жоқ;

- есепті кезеңнің басы мен аяғындағы коэффициенттерді есептеңіз және нормативтік мәнге жету механизмін ашпай, олардың нормативтік мәннен ауытқуын анықтаңыз;

- Есепті кезеңнің басында ғана компанияның қаржы-экономикалық жағдайлары туралы және есепті кезеңнің соңында ғана компанияның есепті кезең ішіндегі қызметін түсіну жоқ [44] себебі ол тағы қаралады.

Қаржылық тұрақтылық коэффициенттері жүйесін зерттеу тиісті қорытынды жасауға мүмкіндік береді:

- Коэффициенттің негізгі бөлігі қаржыландыру көзінің құрылымын бағалауға арналған. Сондықтан қаржылық тұрақтылықты талдаудың негізгі міндеті активтердің құрылымын және кәсіпорындардың қарыз қаражатына

тәуелділігін ескере отырып, меншікті капиталдың жеткіліктілігін анықтау болып табылады;

- көптеген көрсеткіштер өзара тәуелді-бір көрсеткіштің деңгейі екіншісінің деңгейіне үлкен әсер етеді;

- Кейбір коэффициенттер бірдей ақпарат береді, бірақ олар әртүрлі тәсілдермен есептеледі, бұл талдаушыларға бір нұсқаны береді.

Демек, қаржылық тұрақтылықты бағалау үшін коэффициенттердің толық жиынтығын пайдалану қажет емес. Сіздің компанияңыздың қаржылық тұрақтылығын жақсарту үшін белгілі бір шешімдер қабылдауға мүмкіндік беретін негізгі факторларды анықтау ұсынылады.

Өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық жағдайын жақсартуға бағытталған тиімді басқару шешімдерін қабылдау үшін тиісті ақпараттық база қажет. Бұл ақпараттық база өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық жағдайын жан-жақты талдау және мақсатты болжау нәтижелері болуы керек, бұл оны жақсарту жолдарын анықтауға мүмкіндік береді. Бұл ретте өнеркәсіптік кәсіпорындардың қаржылық жай-күйін кешенді талдау олардың салалық ерекшелігін қаржылық жай-күйін талдау процесінде пайдаланылатын көрсеткіштерді іріктеу тұрғысынан да, іріктелген көрсеткіштердің нормативтік базасын әзірлеу тұрғысынан да ескеруі тиіс. Талдау барысында белгілі бір өнеркәсіптік кәсіпорынның негізгі құралдары мен қорларын пайдалану қарқындылығын және оның ағымдағы қызметінің тиімділігін бағалауға [45] ерекше назар аудару қажет.

Қазіргі жағдайда, отандық өнеркәсіптік кәсіпорындардың едәуір саны қандай да бір себептермен немесе басқа себептермен дағдарыстық қаржылық жағдайға ие болған жағдайда, өнеркәсіптік кәсіпорындардың қаржылық жағдайын талдау және болжау әдістемесін жетілдіру саласындағы мұндай жағдай қолайлы деп танылуы екіталай.

Біздің зерттеулер көрсеткендей «КазстройДаму» қаржылық жағдайы, осы әдістер оларды бір-бірімен салыстыра отырып енгізуге болады алынған диагностикалық нәтижелер тұрғысынан қайшылық. Осылайша, Бивер моделі бойынша қаржылық жағдайды бағалау бір мәнді емес, өйткені бірқатар параметрлер үшін мәндер басқа параметрлердің қанағаттанарлықсыз мәндерімен қанағаттанарлық. Альтманның 2019–2020 жылдардағы Z-бағасы 2020 жылғы 3,8-ден 2,25 дюймге дейін үздіксіз төмендеді 2019 жыл. 2019-2020 жылдардағы барлық көрсеткіштерге сәйкес келеді орташа банкроттық ықтималдығының диапазоны 35-50% құрайды. Альтман моделінің логикасы бойынша, егер жақын болашақта төмендеу үрдісі жалғасады, ол әкеледі компания төлем қабілетсіздігіне айналады. Алайда, ретроспективті талдау мұны анықтауға мүмкіндік берді бұл 2021-2022 жж. кәсіпорын көрсетті шамамен Альтманның Z-баллының бірдей мәндері, бірақ олай емес банкроттыққа ұшырады, осылайша жарамдылығын жоққа шығарды кері тексеру әдісі бойынша қарастырылған модель. Арбитраж құралы тұрғысынан менеджерлер, қарастырылатын кәсіпорында жоқ төлем қабілеттілігін жоғалту қаупі.

Қаржылық жағдайды бағалау әдістерін жетілдіруге сұраныс әртүрлі пайдаланушылардан келеді.

Жалпы алғанда, интегралды өлшеуіштерді қолдану теориясы мен практикасы мысалдар мен сәттілік оқиғаларына толы.

Бивер әдіснамасымен бірдей логиканы қолдана отырып, қаржылық жағдайды интегралды бағалауға тәсіл ұсынылады: әзірлеуші жағдайды сапалы бағалаудан бас тартуды жариялайды, оны тек оның өзгеруінен нашар немесе жақсы жаққа бағалайды. Нәтижесінде (-1) - ден (1) - ге дейінгі аралықтағы мәндерді қабылдайтын көрсеткіш есептеледі, мұнда төменгі шекараға жақындау кәсіпорынның қаржылық жағдайының тым қатты және күрт нашарлауын білдіреді, нөлдік мән оның өзгермейтіндігін білдіреді, ал оң мән жақсы жаққа ауысудың болуын көрсетеді.

Бұл әдістің жаңалығы интегралдық бағалауды құру негізінде рейтингтерді пайдалану болып табылады. Сонымен, әр талдаушы белгілі бір көрсеткіштің үлесін абсолютті де, салыстырмалы да шамалардың «стандартты» индикаторларының жиынтығынан, ескерілетін параметрлердің саны еркін болғанына қарамастан, қаржылық жағдайды жалпы бағалаудан бағалауға мүмкіндігі бар. Нәтижесінде, бір кәсіпорынды әртүрлі сарапшылар олардың қалауына байланысты әр түрлі бағалайды. Мысалы, кәсіпорынның несиелік қабілеттілігін бағалауға мүдделі банк ақша ағымының ырғақтық көрсеткіштеріне немесе EBITDA динамикасына жоғары рейтинг береді, ал жеткізуші бірінші кезекте кредиторлық берешектің мөлшері мен айналымдылығына қызығушылық танытады. Жалпы, индикаторларды саралау мәселесін формальды түрде шешуге болады, яғни корреляциялық регрессиялық факторлық талдауды немесе сараптамалық бағалау әдісін қолдана отырып. Осылайша, кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдауды жетілдірудің сипатталған тәсілдері кәсіпорында қаржылық менеджменттің тиімді жүйесін құруға қосымша мүмкіндіктер ашады және бұрын коменданттық процедураларды қолданумен байланысты негізгі проблемаларды жояды.

Қорытынды

Диссертациялық жұмыстың бірінші бөлімінде өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық жағдайы туралы отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектеріне шолу жасалынды. Талдау мен болжау жасау әдістері сипатталып, олардың артықшылықтары мен кемшіліктері аталды.

Кәсіпорынның қаржылық жағдайын болжау кәсіпорынның жұмысындағы жағымсыз жақтарды тез анықтауға және қазіргі жағдайдан шығу үшін тиімді шараларды уақтылы қабылдауға, яғни кәсіпорынның қаржылық жағдайын тиімді басқаруға мүмкіндік береді.

Қаржылық жағдайды талдау бұл жұмысты қандай нақты бағытта жүргізу керектігін көрсетеді, өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық жағдайындағы маңызды аспектілер мен әлсіз позицияларды анықтауға мүмкіндік береді. Сондықтан бухгалтерлік есеп ұйымның мүліктік және қаржылық жағдайы, оның өзгеруі, сондай-ақ оның қызметінің қаржылық нәтижелері туралы сенімді және толық түсінік беруі керек.

Диссертациялық жұмыстың бірінші бөлімі өндірістік фирманың қаржылық жағдайын талдау мен болжаудың теориялық және әдістемелік мәселелерімен шектелген. Тұтастай алғанда компанияның экономикалық жағдайы туралы барлық типті экономикалық көзқарастарын жалпылауға негізделген, негізгі өндірістік компанияның қаржылық жағдайын оның өндірістік ахуалын, орналасуын сипаттайтын қаржының нұсқаулық ретін анықтауы жеке және қарыз қаражаттарын енгізуі, сондай-ақ олардың кез-келген уақыттағы жеткіліктілігі бейнеленді. Бұл компанияның төлем қабілеттілігінде көрінеді, оның айналым үдеріс қаражат жағдайын көрсететін сипаттамалар жүйесімен көрсетіледі, сонымен бірге құнды қағаздар нарығындағы жағдайдың тұрақтылығы (егер өндірістік кәсіпорын ашық акционерлік қоғам болса).

Өнеркәсіптік ұйымның ақша ахуалын талдауға арналған мазмұнды ашқан кезде ұйымның ақша жағдайын талдаудың негізгі құралы ақша коэффициенттерінің әдісі екенін көрінеді. Бұл жағдайда өнеркәсіптік кәсіпорынның ақша жағдайын талдау кезінде қолданылатын ақша коэффициенттерінің негізгі топтары қарастырылып, қысқаша сипатталып қана қоймай ақша коэффициенттеріне сәйкес мағыналар жасалынады. Шын мәнінде, ұйымның ақшалай жағдайын талдау нәтижелері оның дәлелді болжауының және сипаттамалардың тепе-теңдік жүйесінің негізі ретінде жұмыс істеуге толық мүмкіндігі бар екендігі бейнеленеді.

Өнеркәсіптік ұйымның экономикалық жағдайын болжауға мүмкіндік беретін микро деңгейде ақша баламасының болжануының жүргізуші әдістерін қарастыру барысында (бюджеттік әдіс, сатылым пайызының әдісі, экономикалық-математикалық әдістер), іс жүзінде қарастырылған ақшаны болжау әдістерінің өнеркәсіптік компанияның ақша жағдайын жақсарту құралы ретінде қолдануға барлық мүмкіндіктері жоқ екендігі анықталды.

Магистрлік жобаның екінші бөлімі өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдау және болжау тәжірибесіне арналған. Оның бірінші бөлімінде

кәсіпорынның төлем қабілеттілігі мен өтімділігіне толық талдау жасалынды. Екінші бөлімінде кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығы мен іскерлік белсенділігінің көрсеткіштері есептелінді. Талдау нәтижесінде, «KazStroy Damu» ЖШС балансын өтімді деп санауға болады, өйткені талап етілетін 4 теңсіздіктің үшеуі талданатын кезеңнің басында да, соңында да сақталады.

Есептелген төрт теңсіздіктің қалған үшеуінің сақталуын ескере отырып, кәсіпорынның балансын өтімді деп санауға болады. Қаржыландыру коэффициентінің шамасы >1 , яғни кәсіпорын мүлкінің басым бөлігі өз қаражаты есебінен қалыптасқан және төлем қабілеттілігі тұрақты екенін көрсетеді.

Магистрлік диссертацияның үшінші бөлімінде өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдау және болжауды жетілдіру жолдары ұсынылды.

Қазіргі жағдайда өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдау және болжау әдістемесін едәуір түзету қажет, бұл олардың әлеуетті инвесторлар үшін тартымдылығын кейіннен арттыра отырып, өнеркәсіптік кәсіпорындарды дағдарыстық қаржылық жағдайдан шығаруға тиімді қатысуын қамтамасыз етеді. Сонымен, инвестициялық тартымдылықты арттыру, отандық өнеркәсіптік кәсіпорындардың өсуі мен тұрақты дамуын қамтамасыз ету қажеттілігімен, олардың едәуір бөлігінің қаржылық жағдайының созылмалы тұрақсыздығымен, сондай-ақ өнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдау мен болжаудың бірқатар теориялық, әдіснамалық және қолданбалы аспектілерінің шешілмеуімен байланысты. Несиеқабілеттілік пен өтімділікті талдау компанияның бухгалтерлік балансы толығымен өтімді емес екендігін көрсетті. 2019 бен 2020 жылдардың индикаторлар мәні сәйкесінше 2,1 мен 1,9 құрап отқандықтан, ол өтімді және тез сатылатын активтердің көлемі қалыпты нормада екендігін көрсетеді.

Несиеқабілеттілік рейтингісінің әдістемесі компанияның 3 классқа жататындығын көрсетті. Ол дегеніміз, компания үшін кем дегенде 5 жылда банкротқа ұшырау қауіпі жоқ.

Қарастырылған кезеңдерде табыстылық көрсеткіштері өте төмен. Бұл компания тиімділігінің жеткіліксіздігін көрсетеді. Ақша қаражаттарының түсуі негізінде есептелген кірісті арттыру үшін компания қаржылық циклді қысқартуы керек.

Шоғырландырылған қаржылық есептілікті және «KazStroy Damu» ЖШС қаржылық есебін талдай отырып, бұл компанияның қаржылық менеджментін қайта қарап, жұмыстың тиімділігін арттыру керек деген қорытынды жасаймын. Тұжырымдар.

1. Талдау арқылы компанияның қаржылық өсу қабілетін анықтауға, компанияның қаржылық саясатының болашаққа қалай әсер ететінін анықтауға және компанияның бәсекелестік стратегиясының артықшылықтары мен кемшіліктерін талдауға болады.

2. Көрсеткіштер жүйесін талдау және бағалау арқылы компанияның қаржылық тұрақтылығын жақсарту үшін пайдаланылмаған мүмкіндіктерді табуға болады.

3. Сондықтан қаржылық коэффициенттерді қаржы талдаушылары кеңінен қолданады. Коэффициент әдісінің бірқатар артықшылықтары мен кемшіліктері бар.

4. Іс жүзінде қаржылық тұрақтылықты бағалау үшін коэффициенттердің барлық жиынтығын қолдану қажет емес. Бизнесінің қаржылық тұрақтылық деңгейіне байланысты белгілі бір шешімдер қабылдауға мүмкіндік беретін негізгі шешімдерді анықтау ұсынылады.

Қаржылық жағдайды бағалау әдістерін жетілдіруге сұраныс әртүрлі пайдаланушылардан келеді.

Жалпы алғанда, интегралды өлшеуіштерді қолдану теориясы мен практикасы мысалдар мен сәттілік оқиғаларына толы.

Бивер әдіснамасымен бірдей логиканы қолдана отырып, қаржылық жағдайды интегралды бағалауға тәсіл ұсынылады: әзірлеуші жағдайды сапалы бағалаудан бас тартуды жариялайды, оны тек оның өзгеруінен нашар немесе жақсы жаққа бағалайды. Нәтижесінде (-1) - ден (1) - ге дейінгі аралықтағы мәндерді қабылдайтын көрсеткіш есептеледі, мұнда төменгі шекараға жақындау кәсіпорынның қаржылық жағдайының тым қатты және күрт нашарлауын білдіреді, нөлдік мән оның өзгермейтіндігін білдіреді, ал оң мән жақсы жаққа ауысудың болуын көрсетеді.

Бұл әдістің жаңалығы интегралдық бағалауды құру негізінде рейтингтерді пайдалану болып табылады. Сонымен, әр талдаушы белгілі бір көрсеткіштің үлесін абсолютті де, салыстырмалы да шамалардың «стандартты» индикаторларының жиынтығынан, ескерілетін параметрлердің саны еркін болғанына қарамастан, қаржылық жағдайды жалпы бағалаудан бағалауға мүмкіндігі бар. Нәтижесінде, бір кәсіпорынды әртүрлі сарапшылар олардың қалауына байланысты әр түрлі бағалайды. Мысалы, кәсіпорынның несиелік қабілеттілігін бағалауға мүдделі банк ақша ағымының ырғақтық көрсеткіштеріне немесе EBITDA динамикасына жоғары рейтинг береді, ал жеткізуші бірінші кезекте кредиторлық берешектің мөлшері мен айналымдылығына қызығушылық танытады. Жалпы, индикаторларды саралау мәселесін формальды түрде шешуге болады, яғни корреляциялық регрессиялық факторлық талдауды немесе сараптамалық бағалау әдісін қолдана отырып. Осылайша, кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдауды жетілдірудің сипатталған тәсілдері кәсіпорында қаржылық менеджменттің тиімді жүйесін құруға қосымша мүмкіндіктер ашады және бұрын коменданттық процедураларды қолданумен байланысты негізгі проблемаларды жояды.

Пайдаланылган әдебиттер тізімі

1. Бандурин В.В., Ларицкий В.Е. Проблемы управления несостоятельными предприятиями в условиях переходной экономики: учебное пособие. М.: Наука и экономика, 2016. 164 б.
2. Ивасенко А.Г., Никонова Я.И., Каркавин М.В. Антикризисное управление: учебное пособие. М.: Кнорус, 2017. 501 б.
3. Шевелев А.Е. Бухгалтерский учет в системе экономической безопасности предприятия: монография. М.: Экономистъ, 2005. 222с.
4. Куликова Л.И. Учетная политика организации: новое решение: учебное пособие. М.: Бухгалтерский учет, 2019. 336 б.
5. Вахрушина М.А. Управленческий анализ: учебное пособие. М.: Омега-Л, 2018. 570 б.
6. Дүйсенбаев К.Ш., Төлегенов Э.Т., Жұмағалиева Ж.Г. Кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдау / Оқу құралы. – Алматы: Экономика. 2018 ж.
7. Виноградов А.А. Индексный метод в диагностировании предкризисного состояния предприятия // Интеллектуальный капитал: проблемы измерения, учета и управления: межвузовский сборник. Екатеринбург: Изд-во УГТУ–УПИ, 2015. С. 30–34.
8. Ковалев В.В., Ковалев Вит. В. Учет, анализ и финансовый менеджмент: учебное пособие. М.: Финансы и статистика, 2016. 688 б.
9. Ковалев В.В. Финансовый менеджмент: теория и практика. М.: Проспект, 2016. 1024 б.
10. Бланк И.А. Управление финансовой стабилизацией предприятия: учебное пособие. Киев: Ника-Центр: Эльга, 2015. 734 б.
11. Вишневская О.В. Антикризисное управление предприятием: учебное пособие. Ростов-на-Дону: Феникс, 2018. 313 б.
12. Ивашкевич В.Б. Бухгалтерский управленческий учет: учебное пособие. 2-е издание. М.: Магистр, 2018. 574 б.
13. URL: [http://www. msfofm.ru](http://www.msfofm.ru). Международные стандарты финансовой отчетности.
14. Савицкая Г.В. Теория анализа хозяйственной деятельности: Учеб.пособие.-М.: ИНФРА-М,2016.-281б.- (Высшее образование). ИЗ.Сафронов Н.А. Экономика.
15. Черненко А.Ф., Новикова Е.В. Информационно-аналитическое обеспечение оценки платежеспособности организации: монография- Челябинск: Издательский центр ЮурГУ,2019.-160б.
16. Шеремет А.Д. Комплексный анализ хозяйственной деятельности: Учебник для вузов.-Испр. и доп.-М.:ИНФРА-М, 2018.-416 б.
17. Филатов С.В. «Некоторые вопросы совершенствования методов комплексной оценки финансового состояния предприятия»// Экономика, статистика и информатика. Вестник УМО. 2018.-с.46.

18. Бухарова Д.Х. Прогнозирование финансового состояния торговой организации как составляющая ее финансового анализа // *Налоги. Инвестиции. Капитал*. 2016. № 4-6. С. 62-64.
19. Крылов С.И. Рейтинговая оценка финансового состояния коммерческой организации экспертно-балльным методом // *Финансовый вестник: Финансы, налоги, страхование, бухгалтерский учет*, 2019, №6.
20. Н.Астахов В.П. Теория бухгалтерского учета. - Ростов-на -Дону: Издательский центр «МарТ», 2016.-448б.
21. Додж Р. Краткое руководство по стандартам и нормам аудита: Пер. с англ. – М.: Финансы и статистика, ЮНИТИ, 2018.-240б.
22. Земитан Г. Методы прогнозирования финансового состояния организации [электронный ресурс] Режим доступа: [http:// www.fmanalis.ru](http://www.fmanalis.ru).
23. Илышев А.М. Общая теория статистики: учебник для студентов вузов, обучающихся по специальностям экономики и управления. - М.: ЮНИТИ- ДАНА, 2018.-535 б.
24. Дюсембаев К.Ш. Аудит и анализ в системе управления финансами (теория и методология). – Алматы: Экономика, 2017.-293б.
25. Прогнозирование будущего: новая парадигма / Под ред. Г.Г.Фетисова, В.М.Бондаренко. -М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2018. – 283б.
26. Ковалев В.В. Финансовый анализ: методы и процедуры. - М.: Финансы и статистика, 2019. - 560 е.: ил.
27. Дюсембаев К.Ш., Егембердиева С.К., Дюсембаева З.К. Аудит и анализ финансовой отчетности: Уч. пос. – Алматы: «Каржы-Каражат», 2015.-512б.
28. Бексары Ж.М. Корпоративная культура как эффективный инструмент устойчивого развития организации / Ж.М. Бексары // *Проблемы агрорынка*. 2018. - №1. - С.207-211.
29. Ковалев В.В. Финансовый анализ: управление капиталом, выбор инвестиций и анализ отчетности. – М.: Финансы и статистика, 2018.-432б.
30. Ковалев А.И., Привалов В.П. Анализ финансового состояния предприятия. 3-е. изд., перераб. и доп.–М.: Центр экономики и маркетинга, 2019.-192б.
31. Шеремет А.Д., Негашев Е.В. Методика финансового анализа. – М.: ИНФРА – М, 2016.-208б.
32. Савицкая Г. В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия: 4-е изд., перераб. и доп. – Минск: 000 «Новое знание», 2019.– 688 с.
33. Крылов С.И. Анализ в сбалансированной системе показателей. Теоретико- методологические основы.- Saarbrücken: LAP LAMBERT Academic Publishing CtmbH&Co.ICCt, 2015.169б.
34. Кутер М.И., Гурская М.М. Применение динамических моделей для классификации фактов хозяйственной деятельности // *Все для бухгалтера*. №8. С. 5-12.

35. Бухгалтерлік есеп пен қаржылық есептілік туралы: Қазақстан Республикасының 28.02.07ж. № 234-III Заңы - Алматы: Орталық бухгалтерлер үйі, 2018.-32 бет.
36. Қаржылық есеп берудің халықаралық стандарттары. – Алматы: Раритет, 2014.-786 бет.
37. Исақова С.А., Қалабаева А.Б.Аудит: Оқу құралы. – Тараз: Тараз университеті, 2008. – 302 бет.
38. Шоттардың типтік жоспары - Алматы: «Издательство LEM» ЖШС, 2017.-35 бет.
39. Қаржылық есеп берудің 2 ұлттық стандарттары. – Алматы: Справочник бухгалтера №2 -2017.-87 бет.
40. Международные стандарты финансовой отчетности КМСФО / Пер.В.И. Тарусина (ред. коллегия: А.С. Бакаев, Г.В. Горбатова, Т.Б. Крылова и др.). М., 2008.-268 с.
41. Грязнова А.Г. Финансово-Кредитный Энциклопедический Словарь / А.Г.Грязнова // М.:Финансы и статистика,2016. – С.1168
42. Иванова Л.И., Бобылева А.С. Анализ финансовой отчетности: учебное пособие. - Москва: КНОРУС, 2018. - С.332.
43. Варламова Т.П., Варламова М.А. Финансово-экономический анализ: Учебное пособие. Для студентов заочной и очной форм обучения. Направление - 38.03.01. «Экономика», профиль «Финансы и кредит» - Саратов, 2016.- С.132.
44. Жакипбеков Д.С., Ескеров Е.С., Саркулова Н.К. Салық аудиті. Учебное пособие.- Шымкент: «Әлем», 2018. - С. 280
45. Ержанов М.С., Ержанова А.М: Основы бухгалтерского учета и новая корреспонденция счетов: Уч. пос. – Алматы: «Ержанова и К», 2018.-185б.